

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYOIRAT — 1970

A TARTALOMBÓL:

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS,
KALASZ MARTON,
KISS DÉNES VERSEI

✱

BERTHA BULCSU REGÉNYE
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
ELBESZÉLÉSE

✱

INTERJÚ KISS DÉNESSEL
CSANYI LÁSZLÓ:
BÁRDOSI NÉMETH
JÁNOSRÓL
POMOGÁTS BÉLA:
UTAZÁS A REGÉNY KÖRÜL

✱

BODRI FERENC:
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA
NAGY ILDIKÓ:
HONTY MÁRTA
ÉS BORS ISTVÁN
KIALLITÁSA

✱

TUSKÉS TIBOR:
A PÉCSI IRODALOM
KISTUKRE

SZAMUNK SZERZŐI:

BARDOSI NÉMETH JÁNOS
BEREMÉNYI GÉZA
BERTHA BULCSU
BODRI FERENC
CSÁNYI LÁSZLÓ
CZÁKÓ GÁBOR
CZELE GYÖRGY
FUTAKY HAJNA
KALÁSZ MÁRTON
KELÉNYI ISTVÁN
KISS DÉNES
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
MELIORISZ BÉLA
NAGY ILDIKÓ
PÁLINKÁS GYÖRGY
PÉK PÁL
POMOGÁTS BÉLA
TAMÁS MENYHÉRT
TAXNER ERNŐ
TÓTH ISTVÁN
TUSKÉS TIBOR
VÁRÓCZI ZSUZSA
ZÁGONY RUDOLF
ZENTAI Mária

KÉPEK:

ASSZONYI TAMÁS
BORS ISTVÁN
DOHNAL TIBOR
FICZEK FERENC
HANZIK JÁNOS
HONTY MÁRTA
KISS KOVÁTS GYULA
PINCZEHELYI SÁNDOR
VIG ISTVÁN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIII. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

1970. JANUÁR

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Interjú Kiss Dénessel	3
KISS DÉNES versei: Hazám, Kék madarak, Hol források erednek, Kockaélek	10
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: A végzet fekete karma (elbeszélés)	13
POMOGÁTS BÉLA: Utazás a regény körül (Kolozsvári Grandpierre Emil regényelméletéről)	17
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS versei: Fohász áradásért, Bivalyok, Amíg van idő, A népek kormányzásáról	24
CSÁNYI LÁSZLÓ: Bárdosi Németh János (Arcképvázlat)	27
KALÁSZ MÁRTON versei: Most, Bartók-érem	33
TAMÁS MENYHÉRT versei: Már mindennap, Ceruzarajzok költőkről	34
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika (<i>Kézikönyv a modern magyar művészetről, Két kiállítás Székesfehérváron, Monográfia a Bauhausról</i>)	35
NAGY ILDIKÓ: Honty Márta és Bors István kiállítása	42
PÉK PÁL versei: Rapszódia a reményről, Évszakok határán	45
BERTHA BULCSU: Tűzgömbök (regény, I. rész)	47

Bemutatjuk...

MELIORISZ BÉLA versei: Töprengő, Szombat, Néger fiú dala a szomorúság ritmusára	58
BEREMÉNYI GÉZA: Történelem (elbeszélés)	60
CZELE GYÖRGY: Útitársak (elbeszélés)	68
PÁLINKÁS GYÖRGY versei: Azt hitte..., Téli utazás	74
CZAKÓ GÁBOR: Két mese (elbeszélés)	75
KELÉNYI ISTVÁN: Lámpás (vers)	78
ZÁGONY RUDOLF versei: Álom, Anyád, Másik világ	79

*

TAXNER ERNŐ: Áprily verseit olvasva	-	-	-	-	-	-	-	-	-	81
FUTAKY HAJNA: Lator László: Sárangyal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	85
VÁRÓCZI ZSUZSA: Tóth Béla: Mi, janicsárok	-	-	-	-	-	-	-	-	-	86
ZENTAI MÁRIA: Gulyás Mihály: A huszonnegyedik óra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	88
TÓTH ISTVÁN: Karliczky Margit: Janus Pannonius	-	-	-	-	-	-	-	-	-	89
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre	-	-	-	-	-	-	-	-	-	91
A Jelenkor krónikája	-	-	-	-	-	-	-	-	-	95

KÉPEK

Fiatall pécsi grafikusok

Ficzek Ferenc rajza	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12
Hanczik János rajza	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	26
Vig István rajza	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	57
Pinczehelyi Sándor rajza	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	73
Dohnál Tibor rajza	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	80

Műmellékleten

Honty Márta: Ezüst fa

Bors István: Figura I.

Figura II.

Honty Márta: Csillag-ének (részlet)

A borítón a II. Pécsi Országos Kisplasztikai Biennálé anyagából:

Asszonyi Tamás és Kiss Kovács Gyula
plakettje

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodájánál. (Budapest, V.; József Nádor tér 1.) Évi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekkszámra száma 60 068. Közületi előfizetési csekkszámra: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egy számlára.

69-6757 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Interjú Kiss Dénessel

Ismerkedésünk fokozatairól igyekszem beszámolni. Ez az ismerkedés, úgy vélem, életünk végéig tart. Kezdem a legegyszerűbbel. Kiss Dénes középtermetű, szinte alacsony. Az utóbbi években a testesedés ellen küzd. Szeret enni, bár sokszor hangoztatja, hogy a primitív testi örömeket megveti. Évekig hallgattam elméleteit, elmarasztaló ítélkezéseit evés, ivás, pipaszortyogtatás és nők miatt. – Most belvárosi lakásában üldögélünk, ott is a belső szobában. Közöttünk ovális asztal, az asztalon terítő, a terítón talán valami váza, és tálca kettő is. A tálcán vastag, fehér csemegeeszalonna, kenyér, citrom. Odább poharak, és édeskés lengyel wodka. Eszünk és iszunk. Kiss Dénes főleg eszik, én főleg iszom. Közben gondolataimat rendezgetem. Jól megnézem magamnak a költőt. Újságíró és író, jól ismeri az interjúk rendjét... Most mégis ideges, gyanakodva méreget, nem bízik bennem... Tizenötévnyi ismeretség, barátság bőségesen elég egy ilyen érzés kifejlődéséhez. – Amikor elfogy előtte a szalonna, kortyint egyet a wodka-ból, aztán cigarettára gyújt. Mentolos cigarettát szív. Pőfékel és rövid, egyszavas kérdésekkel igyekszik mozdítani rajtam. Talán fél éve dohányzik, s a tempó, ahogy laposra olvadnak a keze ügyében a cigarettás csomagok, úgy hat mintha valamilyen lemaradást igyekezne behozni nikotin vonalon. – Zalaegerszegen találkoztunk először. Sovány volt, szuggesztív, lángoló szemű. Mozdulatai eltökélt partizánmozdulatok voltak, szavai lelkesek és egyértelműek. Főleg irodalomról beszélgettünk akkor, és nagyon keveset filozófiáról és eszmékről. 1953 volt, vagy 1954. Pacsán megmutatta düledező házacska-jukat, vendégül látott, délután elvitt a Szabadságharcos Szövetség gyakorlatára. Döbbsenten álltam a mezőn. Kiss Dénes 350 köbcentiméteres motorokon száguldozott, puskákkal hadonászott, lövöldözött. Úgy tűnt, társai tisztelik, s a falu lakói kicsit félnek is tőle. – Később aztán Pécsen találkoztunk újra. A Kandó Kálmán utcában laktunk, és a földszinten béreltem szobát, Kiss Dénes az emeleten. Jó barátságban teltek napjaink... Aztán meghívott egy teadélutánra, ahol diákok és diáklányok andalogtak gramafonzenére. Én is andalogtam egyet. Amikor hazaérkeztünk, felhívott a szobájába. Kiderült, hogy pont azzal a lánnyal táncoltam, aki neki is tetszett. Ezt ugyan nem lehetett tudni, mivel nem mondta, nem táncolt vele, csak emésztette magát. Amikor becsukódott az ajtó, előrántott egy vadászkést és megtámadott. Erősebb voltam nála, mégis percekig dulakodtunk. A tör a szekrény oldalát hasította fel, majd az ágy alá került, ahová sikerült birkózás közben berugdosnom. – Mindez ma elég humorosan hat, de akkor megdöbbsentett. Éjszakánként álmatlanul feküdtem az ágyamon és a

mennyezetet bámulva tűnődtem: Ki ez az ember, aki az emeleten lakik? Ki ez? Jóbarát? Költő? Fantasztá? Az eszme különös megszállottja? – Néhány hét elteltével helyrebillent a barátságunk. Ma is tart, Dániel fiának én vagyok a keresztapja. De ettől emberi rejtélye még nem oldódott meg. Sok-sok meglepetéssel szolgált azóta is.

Kiss Dénes Pácán született 1935-ben, félig paraszti, félig iparos családból. Apja géplakatos. Nagykanizsán járt gimnáziumba, érettségi után a repülőtiszt iskolára jelentkezett, fel is vették. Mégsem lett repülőtiszt, mivel az évfolyam két éven át nem indult. Így visszakerült szülőfalujába, s egy ideig az Autóközlekedési Vállalatnál dolgozott, mint diszpécser, és párhuzamosan a helyi kultúrotthont is igazgatta. Életének következő állomása Pécs, ahol a Tanárképző Főiskolán tanult egy ideig, majd Budapestre került, és gyárakban dolgozott. A Kőbányai Könnyűfémű, majd a Gumi-gyár munkásaival izzadt, műszakról műszakra, s pihenő idejében tanult, verseket írt. Ágyra járt, egyik albrétből a másikba vándorolt, Rákóczi út, Mártírok útja, Rumbach Sebestyén utca, s végül a Bajcsy-Zsilinszky út. Közben újságíróiskolát végzett, az Esti Hírlapnál dolgozott, majd a Gumiipari Hírlaphoz került. Tehetsége, makacs ösereje minden mélyponton átsegítette. Ma közhírré vált költő, esszéista és újságíró. Verseit, kritikáit, tárcáit a vezető irodalmi folyóiratok közlik, neve a napilapok hasábjain is gyakran felbukkan. Két verseskötete jelent meg, a Porba rajzolt szobafalak 1962-ben, az Arcom a föld című könyve pedig 1965-ben. Új, Arctól arcig című verseskötete 1970-ben jelenik meg, ugyancsak az idén hagyja el a nyomdát a Kányadombi indiánok című ifjúsági regénye is. Rajzol, szenvedélyesen érdeklődik a tudomány iránt, vitatkozik, embereket sérteget, szerkesztőkkel veszik össze, és számon tartja vélt, és valódi sérelmeit. Pepita sapkát húz a fejére, bridzsezik, meccsre jár, magazinokat lapozgat, arcát a fény felé igazítja, de önérzete egy falusi kisfiúé ma is, aki gyanakszik, hogy kevésnek tartják a dörzsöltebbek, s közben magát különbnek tartja mindenkinél. Kiss Dénes sajátos világát meg lehet szokni. Jó barát, jó ember, mindig a közösség, az egész magyar nép javára gondol, ha beszél, ha tesz valamit. És ne felejtsük, hogy költő. Tehetséges, szép álmú költő... És ez a legtöbb, ez a lényeg. Kis hadakozás a késsel, kis vita, kis ajtócsapkodás, a versek értékével szembesítve elhanyagolható tényezők. – Baloldaliságáról is mondanom kellene valamit... Ifjú forradalmi láza, úgy tűnik, lelohadt. Szeme már nem villog, ha ki mondja, hogy „eszme”, de azért józan, népben, az emberiség felemelésében hívó baloldali ember maradt. Néha papucsban látom, házikabátban. Ilyenkor eszembe jut az a pacsai délután, amikor a gyakorlótéren láttam, soványan, erősen, hatalmasan. Azóta persze hazánkban is történt egy és más.

Ez a Bajcsy-Zsilinszky úti lakás főbérlet. A falakon sok a kép, modern fiatal festők alkotásai, egy ikon, sok reprodukció, s Kiss Dénes saját rajzai poros ideglenességgel. Egyetlen vonallal rajzol fejeket, portrékat, tárgyakat, s rajzszeggel a tapétára függeszti a legjobbakat. Sok a könyv, a folyóirat, s az íróasztalon a jegyzet, fénykép, levél. A szomszédos szobából áthallatszik a kisfiú és a pótmama hadakozása. Kiss Dénes felesége éppen kórházban van. Újra és újra megszólal a telefon. A költő szert tett néhány rokonra a fővárosban, s az utóbbi években Pestre költözött a húga is. Negyedóránként elmagyarázza valakinek, hogy mit mondott a főorvos, mit vacsorált a gyerek. Néha írókkal beszél, főleg fiatalokkal, szereti a kezdőket pátyolgatni, kézírataikat beajánlani, megvitatni. – Ez a telefon, mint egy csörgőkígyó... Valójában utálom Kiss Dénes telefonját. A zsinórt, ahogy tekeredik utána a szobában, ahogy lóg rajta barátom... Most mégis jól jön, átsegít bennünket a szalonak és wodka poharak barrikádjain. Csakhamar füstfelhőben úszunk, Kiss Dénes a zürzavarban elfelejti készenletben tartott merev válaszait, beszél, elpilld, nyugalomra vágyik.

– *Milyen hónapban születél?*

– Szilveszterkor születtem, szilveszter éjszakáján...

– *Hó volt? ... Fagy?*
– Későn jött akkor a tél, de már hó volt. Fagy és hó ... Az anyám aznap délelőtt még kiment a hegyre, de hazaküldték ... Úgy látszik, volt még abból a rossz borból, amit annyi nemzedék ivott ... Noha bor ... Ezért haltak meg a testvéreim. A nevüket sem tudom ... Három testvérem halt meg mielőtt születtem, egy naposak voltak. Rólam is azt mondta a bába, hogy nem érem meg a harmadnapot.

– *Mekkora hó volt?*

– Azt mondják, nagy hó volt ... Szilveszter éjszaka, ugye ... Részegek danoltak az utcán, bezörgettek az ablakon. Kiszóltak nekik: „Emberek hallgassanak, itt gyerek születik”.

– *Az a vásár, az a véres vásár, az ...?*

– 1932-ben volt. Apám, anyám is kint volt a vásárban, már jegyben jártak. Előtte napon a végrehajtók elhajtották a teheneket adótartozás fejében. Éjszaka aztán valaki kinyitotta a karámot, és a tehenek hazakerültek. Másnap a csendőrök a pacsai vásárban hajkurászták a teheneket, parasztokat. Dulakodás támadt, belelőttek a tömegbe ...

– *Szegények voltak a szüleid ...?*

– Anyám szegény lány volt, öten voltak testvérek, csak egy hold föld jutott rá. Apám szülei módosak voltak, s apám iparos. Volt egy csomó mesterlevele, képesített géplakatos volt, hegesztő, esztergályos, fűtő, gépész, gépkocsivezető, csőszerező. Mindenhez értett ... Egyedüli gyerek volt, nem akarták, hogy az anyámat feleségül vegye. Elvette, és bosszúból kiköltöztek a hegyre, és ittak, ittak ...

– *A gyerekkorodból mire emlékszel?*

– Sok mindenre ... Volt ott egy öreg, szakállas zsidó bácsi, fűszeres: Rechmitzer ... Azt szokta mondani, hogy: „Fiam, te jókor születted” ... Maig sem tudom, miért mondta. Nem volt gyereke, azt hiszem, azért szeretett meg. Kilógott a falusi zsidó közösségből, mindig adott hitelbe. Aztán elviték a németek és nem jött vissza. Sokan visszajöttek, de a Rechmitzer nem ...

– *Mire emlékszel még?*

– Tele voltam félelemmel ... Félttem a sötétben, a magánytól, lányoktól, később attól, hogy felnőttnek kell lenni. Nagymamám mindig tudta a menetrendet. Attól félttem, ha felnővők, nekem kell tudni ... Szigorú szikár öregasszony volt.

– *Később ...?*

– Később magamnak is bizonyítani akartam, hogy bátor vagyok. Végül kiderült, hogy mindent meg merek tenni, még többet is, mint a többiek, csak a félelem nem múlt el.

– *Ma sem?*

– Ma sem.

– *Ejtőernyős voltál, nem ...?*

– Igen ... Tizenöt éves koromban ugrottam először, és akkor jelent meg az első cikkem is a Szabad Ifjúságban. Vitorlázó géppel volt egy csomó felszállásom. Edzőtábor Madocsán, mindenre emlékszem. A gimnáziumban én szerveztem az Ejtőernyős Szövetségbe a tagokat. Nyápic gyerek voltam, kinevettek. – „Aki ejtőernyős, annak le kell ám ugrani az első emeletről” – gúnyolódtak az osztálytársaim. Azonnal leugrottam az első emeleti ablakból. Felindultságomban azonban nem vettem észre a villanyvezetékeket, melyek az ablak alatt húzódtak. Rájuk zuhantam, megpördültem. Vörös téglával volt kirakva az udvar. Átharaptam a nyelvemet ... Nem akarod megnézni az ejtőernyős igazolványomat?

– *Megnézném ...*

Feláll, oldalt lépdél néhányat, kihúzza íróasztalának a fiókját, aztán két igazolványt tesz elé. Egyik az ejtőernyős igazolvány, a másik ... Kinyitom: „Magyar Repülő Szövetség”. Belső oldalán egy idézet: „Repüljetek magasabban, messzebbre, gyorsabban, mint mások”. Aláírás: Sztálin. Némán bámulom a Sztálin idézetet. Kiss Dénes az ovális asztal másik oldalán áll. Vár, aztán megszólal:

- Mesterlövész voltam... A diákkoromban a szekrényemben négy puská volt...
- *Amikor repülőgépet vezettél, vagy kiugrottál az ejtőernyőddel, nem féltél...?*
- Azért tanultam meg mindezt, hogy az „eszme” bárhol használni tudjon, akár repülőt kell vezetni, akár másutt...
- *Mondd, mikor kerültél te ilyen feszes kapcsolatba a kommunista eszmével?*
- Hülyén hangzik, de talán mindig kapcsolatban voltam vele. Gyermekkoromban is. Odafigyeltem a szegényekre, gyengékre, szerettem őket...
- *Ez már csaknem úgy hangzik, mint a kereszténység kiindulópontja.*
- Talán csak hasonlít – mondja, aztán felemeli az asztalról igazolványait, és gondosan visszafuvarozza a fiókjába. Érthető. Ez a két igazolvány ma is legféltettebb kincsei közé tartozik. Rangjuk, akár a versesköteteké...
- *Monddhatnál valamit, ami az életutad első felében meghatározott...?*
- A hit és a rajongás.
- *Hit...? Miben...?*
- Hittem a szélben, napsütésben, életben, az utakban, hogy mind vezetnek valahová. Négy éves korom óta olvasok, a nagyapám tanított meg a betűkre... Hittem, hogy érdemes szeretni a szépet, jót, érdemes feláldozni magunkat, és szentnek tartani eszméket. Az volt a belső igényem is mindig. Aztán jöttek a felismerések, a bizonytalanság korszaka. Azt hiszem, a feszültség kezdete.
- Nekem kell tölteni. Itt áll ez az édeskés wodka az asztalon, de nem tölt, csak néz rám, és vár ugrásra készen. Töltök neki is, koccintás nélkül iszunk. Leteszi a kupát, aztán ráammered:
 - Te az előbb, amikor telefonáltam, beleittál az üvegbe?
 - *Nem ittam bele, pohárból iszom...*
 - Amikor megfordultam, a kezeden volt...
 - *Azt néztem, hogy mi a neve ennek a mosléknak...*
 - Direkt azért vettem, hogy a kedvedben járjak.
 - *Jó ital ez, de annyira nem, hogy beleigyak az üvegbe, amíg telefonálsz. Jobb lesz, ha koncentrálsz... Mi van ezzel az írással? Mióta írsz, és minek?*
 - Odaért a faág az ablakhoz. Tél volt. Akár egy emberi kéz, megdermedve. Nincs hús. Tizennégy éves voltam. Megírtam, csodálkoztam, hogy ritmikus...
 - *Benned, azt hiszem, van valami az elhivatottság érzéséből...?*
 - Mindig úgy éreztem, hogy rám számítanak... Ejtőernyősként, vagy költőként... Nekem beszélni kell. Versben. És nem akárhogy.
 - *Ma, mint érett, tapasztalt költő, hasznosnak tartod a költészetet?*
 - Nem hiszem, hogy jó ez a szó, hogy „hasznosnak”. „Szép az, ami érdek nélkül tetszik.” – Ezt a meghatározást mindig humorosnak tartottam, de...
 - *Mi tehát a költészet?*
 - A versírás önismeret, önelemzés, és a világ igazságainak magamon való kipróbálása. Együttal készenlét.
 - *A költő pozíciójából nézve...*
 - Igen. Felismerések. Nem kisebb értékűek, mint Heisenberg, Einstein, Beethoven, vagy Bolyaié... Együttal boldogságkeresés. Írtam egy tanulmányt erről: „A boldogság megmaradásának törvénye.” – Hiszek abban, hogy minden ember képes a boldogságra.
 - *Fitzgerald azt írja, hogy egy érett, érzékeny ember természetes állapota a jól kifejezett boldogtalanság.*
 - Ez látványos, de nem igaz... Én például képtelen vagyok a boldogtalanságra.
- Kiss Dénes gyászos, csaknem tragikus arccal ül az ovális asztal másik felén.
- Mit röhögsz? – kérdi. Igaza van. A boldogság belső ügy. Mit tudom én, hogy ki mikor boldog? Van, aki szenvedés közben boldog. Van, akit egyenesen a veszteség tesz boldoggá, vagy a veszteség lehetősége. Így aztán ebből a boldogság ügyből igyekszem biztonságosabb vizekre evezni.

– *Az emberek általában azt hiszik, hogy egy villanyszerelő hasznosabb, mint egy költő...* – mondom.

Kiss Dénes eltűnődik:

– Rövid távon hasznosabb is, csak hogy az emberek nem gondolnak az utánuk jövő nemzedékekre... Az emberek percben gondolkodnak, a költők évezredekben. Ezért nem érthetik meg egymást igazán. Ez meglátszik a lakásokon is, ha belépsz valahová.

– *Az űrkorszakban a költészet tehát megtartja régi rangját?*

– Mivel semmi sem avul el gyorsabban, mint a technika... És ez annál inkább igaz lesz, minél gyorsabban fejlődik a technika. Mindig megmarad valami, ami nem avul el, és ez az ember. Tehát a többi másodlagos. Az ember a fontos, nem a pálya, az ember, aki a további pályák végtelen variációját hordja magában az első kőbaltától ki tudja meddig... Ha meggondoljuk, a kőbalta olyan nagy felfedezés volt, mint az űrhajózás.

– *Az emberek fegyelmetlenek, a gépek fegyelmezettek.*

– Más az, aki a gépet kitalálja, felismeri a lehetőséget, és más az, aki azt használja. A pilóta a gépben már nem lehet fegyelmetlen. A kutató, tervező mindig sokkal többet gondol, mint ami megvalósul. Az esztorgályosnak csak közvetíteni kell a rajzokat. A másoknak alkalmazkodni a törvényekhez. De a feltaláló mindig többet lát, mint amit megvalósít. – Az emberiség magában hordozza ezt a felismerést, hiszen a föld anyagából való, tudja, hogy öregszik, változik, hogy egyszer el kell jutnia a csillagokra. Tehát már most megteszi ehhez a lépéseit a Holdra. Akármilyen kegyetlen dolog is, nem ügyelhet arra – hiszen fennállása óta sohasem ügyelhetett –, hogy közben sokan éheznek, nyomorognak. Az egész érdekében ezt a lépést meg kell tenni. Az ember ugyanis nem idegen része a mindenségnek, hanem húsa-vére és érzékeli rezdüléseit, még akkor is, ha a műszerek ezt nem képesek kimutatni. Én ebben hiszek...

– *Felsorolhatnál néhányat legfontosabb olvasmányaid közül.*

– Arra jöttem rá, hogy Niels Bohr, Heisenberg, Einstein, vagy Feynman a legvilágosabban fogalmazó írók. Tudósoknál ez kötelező, mert törvényfelismeréseiket egyébként könnyen meg lehetne támadni. A rossz írók azt hiszik, hogy nekik a tudósoknál kevesebbet, lényegtelenebbet kell létrehozni. Pedig nem. Évek óta olvasok egy könyvet. Saint-Exupéry-t... Egyébként is, Tolsztojnál nem adom alább. Egyetlen nagy íróról sem tudok, aki a mondanivaló szabadságáért lemondott volna a pontos, világos fogalmazásról.

– *El tudnád képzelni, hogy a foglalkozásod nem írás, hanem valami más?*

– Az írást soha nem tekintettem foglalkozásnak, csupán magatartásnak... Tanár lennék, ha még lehet...

– *Gondoltál már arra, hogy meddig élsz?*

– Néha azt hiszem, holnapig sem, máskor, hogy sokáig.

– *Tudod mi a halálfélelem?*

– Ismerem. Van...

– *Azt mondtad, hogy képtelen vagy a boldogtalanságra. Lin Yu-tang leírta Csin harminchárom boldog pillanatát. Mondhatnál te is egy boldog pillanatot, vagy kettőt.*

– Talán amikor kiugrottam ejtőernyővel, vagy amikor a Dani mosolyog. Ez a kettő ugyanaz a dolog.

– *A Daniból mit akarsz nevelni?*

– Embert...

– *Mondj egy pénzösszeget. Annyit, amennyit te összegnek tartasz?*

– Egy ember ára...

– *Ez túl nagy összeg. Mondj egy számot...*

– Kettőezerhatszáz... Most csináltam életem első ruháját. Idáig készruhákban jártam... Ennyit kérnek érte...

- *Mikor írsz, hol, hogyan?*
- Autóbuszon, eszpresszóban, ágyban, menet közben.
- *Regényt is írsz...*
- Akkor lehetőleg csak regényt írok. Sétálok, zenét hallgatok közben.
- *Tudod ki volt Jim Clark?*
- Tudom... Ezt csináljuk mindannyian. Száguldunk. Ez a dolgunk. Erről nem lehet lemondani. Nézzem a tévében... Úgy is mondhatnám, ha valami elkerülhetetlen, elébe kell menni.

- *El tudnád képzelni, hogy most kiugrasz egy repülőgépből?*
- Feltétlenül... Szívesen... Úgy érzem, nem hagytam abba. Csak ez nem annyira látványos, amit most csinálok.

- *És milyen alkalomból?*

- Az örömért is.

- *Nem gondolod, hogy összetörnéd magadat?*

- Nem - mondja felháborodottan, majd felugrik és tornamutatványokat végez.

- *Mondj egy verssort.*

Kiss Dénes abbahagyja a tornamutatványokat. Kicsit liheg:

- „Csak ami nincs, annak van bokra,

csak ami lesz, az a virág,

ami van, széthull darabokra.” - mondja.

- *Einsteini nagyságú törvény. Azt hiszem, az író végül mégiscsak eltávolodik a biztonságos vidékről. Volt egy Jan Welzl nevű cseh sarkutazó, aki a nyolcvanadik szélességi kör felett vadászatot az északi végtelen jégmezőin. Nem tudom, ott fent, a sarki éjszakában mihez kezdenének?*

- Ilyent még nem próbáltam, de idáig mindenhol kibírtam. Azt hiszem, hogy illene is hozzám az ilyesmi. A visszatérés lehetőségéről így is lemond az ember. Tudom, hogy nem lehet visszatérni...

- *Bizony nem... Elszüllyedt világok vannak a múltunkban. A szülőfaludban este, bemutatással egy lányt. Talán kékszemű volt... Talán...*

- Koki... Büszkének látszott, és nem hittem el róla, hogy szeret. Később kiderült, hogy szeretett. Általában nem hittem el, hogy engem is megszerethetnek a nők a többi között... Néha azt gondolom, hogy akkor ezt nem vettem észre, soha nem bocsáthatom meg magamnak...

Kiss Dénes eltűnik. Én is. Egyszer írt, hogy jöjjenek, bemutat egy lányt, talán feleségül veszi... Felkalauzolt a Naphegy utcába. Már nem emlékszem a lány nevére, arcára sem... Az akkori Naphegy utcára sem... Emeleti úri lakás volt, amolyan kopott középosztálybeli. Rendetlenség. Több szoba, több ember. Javasoltam, hogy menjünk le valami vendéglőbe. Felvettük a kabátunkat. Én és Kiss Dénes. A lány nem találta a télikabátját. Zűrzavar. Szülők, anya... Takarítás. Benéztek a kamrába, másik szobába... A lány benézett az egyik bútor alá. Nem találta a télikabátját. Már nem emlékszem mi lett a vége az ügynek, de ma is borzongok. Egy lány a régi középosztályból, ahogy a saját lakásában nem találja a saját kabátját, és az anya, és az az egész lakás, és az öccse... Igen, valami öccse is volt...

- *Emlékszel arra a lányra, aki nem találta a kabátját?*

- Igen... Amikor először felmentem hozzá, feltette Wagner Tannhäuser nyitányát. Olyan sírás jött rám, hogy el kellett szaladnom. Aztán a Máté-passió... Elvitt a Zeneakadémiára...

- *És a feleséged?*

- Márta?... Amikor munkás voltam, eljárt a gyár elé... Hozta a kölcsönpénzt, zsíroskenyeret...

- *Hány éves vagy most?*

- Harminchárom...

- *A nők nem harminchárom évesek...*

- Igen, a nők fiatalabbak.

- A közvélemény azt hiszi, hogy a költő és a nők, a fiatal nők, ez egy és ugyanaz a fogalomkör...

- Az ember nem mindig térhet ki, van amikor nem is akar... A lobogás és a rajongás mentheti meg az embert. A várakozás az arcokon... Ez megvalósíthatatlan a családon belül.

- Mondd Dénes, van valamilyen tárgy, vagy érték, amit szeretnél megkapni?

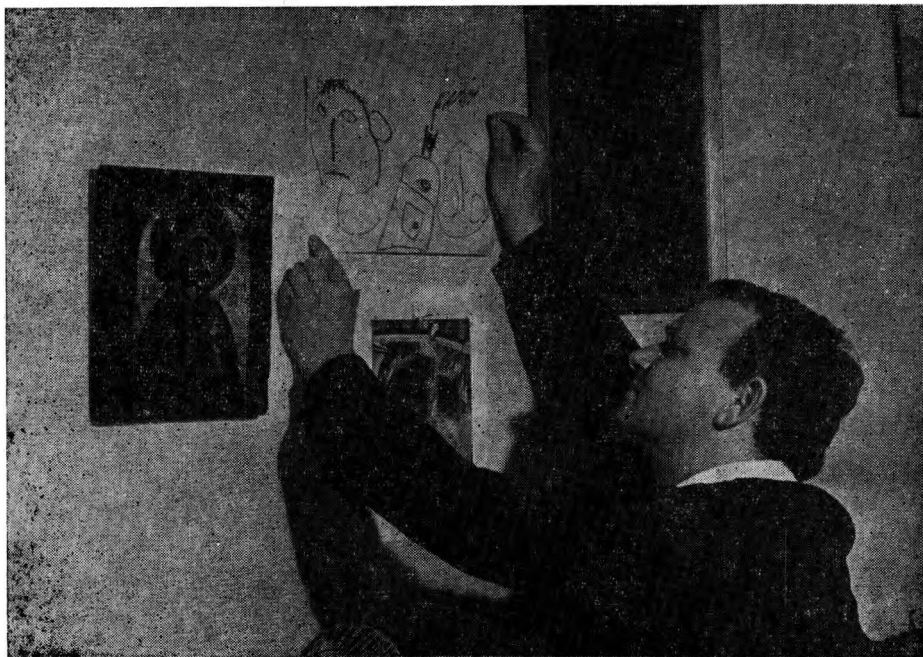
- Nincs... Talán szeretnék zongorázni...

Elméláz. Az ovális asztal távoli végén magazinok. Egy Quick egy Stern. Az utóbbit magam elé rántom. A címlapon szőke nő evickél egy függőágyban. Kinyitom. Kockás füzetlapok csúsznak a kezembe. Apró gyöngybetűk. Kék tinta. Az egyik illusztrált, fényképes cikk fordítása: „Hogyan válnak a férfiak nővé”.

- Ez a fordítás, ez kié?

- Nem tudom... Valaki bent felejtette - mondja Kiss Dénes, aztán a wodka üvegre néz és újra megszólal:

- Tényleg nem ittál bele...?

(Fotó: Vörös Ilona)

Hazám

Hazám

lélegzetemmel süvitenek tavaszaid
hordozom mellem ősbarangjában őket
fiatal suhángokban rejtőzhet így
kikeletek százévnnyi rügytakadása
látomások bimbói fakadnak bennem
kiül történelmed homlokom bástyafokára
Hazám elférsz kíváncsos szívemen
be is fogadlak minden éjszakára

Hazám

mint erdőkben az ágak
nyugalmas szabálytalansága
testekben erek térképe s rajta sorsom
úgy élsz bennem hitekkkel fellobogózva
megváltasz ha szabad életem kibontom
s nem bírom magam útkarókra

Hazám

hordozlak mint kékségüket az egek
virágot acélos szára
föltartlak méltó ünnepeken
játékokkal fölcicomázva
hazám
segítsd hogy szívemben rend legyen
az szüljön meg engem valahára

Hazám:

színes húsvéti tojások röpte a réten
halálos játék: hasalva lihegek
sás kardélei közelében
indianjelvényem csaláncsípés

Hazám

kifosztott madárfészkek úsznak az idő vizében
Néztem egy lányt húsz éve a patakon át
és nem volt előttem híd sehol
Hiszem hogy ott áll még az a lány
idáig néz idáig lát
A te szemed ragyog hazám
elrebbent szempillák alól

Hazám

énekek dobogókon s népitáncok
sírás keresztapámnak a temetőben
Tartják emlékeim lebegő eszterláncok
vinnyogásom ott rebeg fűben fában kőben
hazám
fülemhez tartom ökölnyi hantod:
hallom benne a tengert morajlón énekel

*hullámverése jövőmig csapkod
süvöltők én is a fák sudarával
sürgönydrótokkal fűtyörészek
állok lobogó arccal állok állok
de az idő nem ér el
Nógatam táltos mese-paripámat
héthatár az enyém isten hírével*

*Hazám
mint láng futottuk át az ifjúságot
mögöttünk viharzó tűzvész lett a táj
hazám
ma nem tudom néha mit csináljak
megállva tettek hűlt hamuinál
hazám
kezemben felizzó parázssal
hova fussak magamat hova úzzem
hazám
manapság ki mer ki akar
megtisztulni a tűzben*

*Hazám
míg élek: érted kinozzon a szó
ne vakítson el félelem siker
semmi amit majd szégyelni kell:
gyávaság modern dárídó
Hazám
szemben a széllel a nappal itt állok
készen a sorsod szétkiáltani
Embernek magyar Magyarnak ember
Várnak a jövő számadásai*

*U t ó v e r s
E kis haza dobog dalol
megpendít mint a hűrt
Főlnyúl értem a föld alól
láthatatlanul*

*Ítél: lesújt és fölemel
A haza nemcsak ország
Édes üdvös anyamell
Emberek hordozzák*

Kék madarak

*Szememben kék madarak szállnak
szívemnél köröz egy sirály
Elhagyom útjukon a fákat
nem érhet utol senki már*

*Ringat az idő hullámmása
tenyerem térképe vezet
mutatom minden kézfogással
választott végzetemet*

Hol források erednek

*Ha magamnak hát magamnak
ha fiamnak hát fiamnak
Nem pártolnak hatalmak
elvétenek kihagynak*

*Én nem élek neveknek
az én nevem eretnek
Utak onnét követnek
hol források erednek*

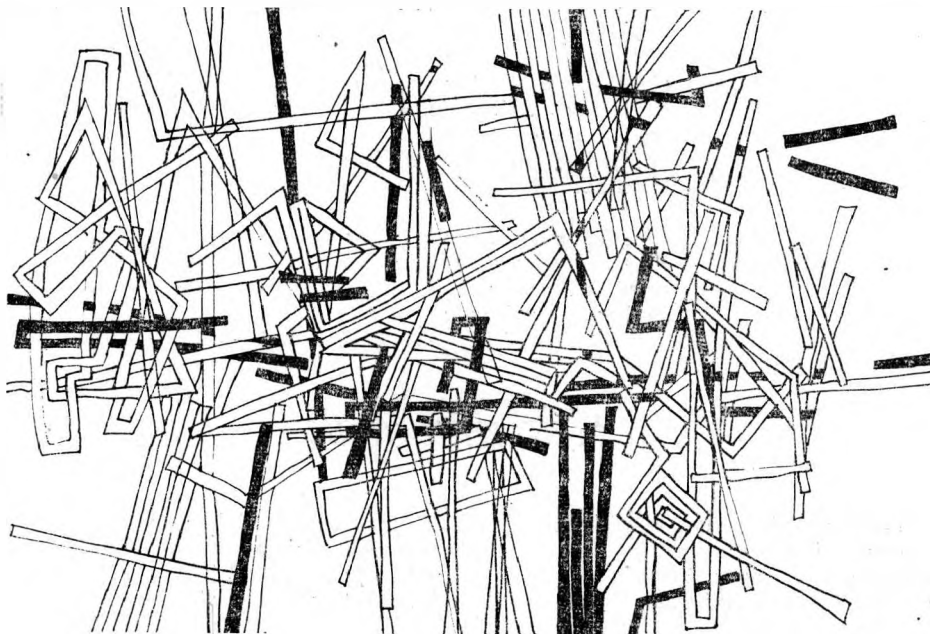
*Kik kihagynak kihagynak
szavaikkal megmarnak
Arcom farkasmosolyom
csöndjeibe burkolom*

*Ha magamnak hát magamnak
Gyökere van szavamnak
Szemek onnét követnek
hol források erednek*

Kockaélek

*Atszikaszt a szigor lélekig
elhatárol a kockaélekig
Törvényt kiáltó kék lapok között
magammal meg is ütközők*

*Győzők is tudom és el is esek
de zuhanásból újra fölkelek
Sokszor kell esnem, hogy a földközeli
emberszagától ne szakadjak el*

FICZEK FERENC rajza

A végzet fekete karma

Házasságuk jól indult, de aztán megfeneklett az örökös veszekedésekben. Sárika nem bírt alkalmazkodni Misihez, Misi nem tartotta tiszteletben Sárika szokásait. Ráeszméltek, hogy a közös élet tarthatatlan, el kell válniok. Igen, de hogyan oldják meg a lakáskérdést? Vissza a szülőkhöz egyikük sem akart menni. Mivel jelenlegi lakásukat elsősorban Sárika apjának bőkezősége révén szerezték, végül abban állapodtak meg, hogy Misi hirdetés útján szerez magának főbérleti feleséget.

Tömérdék ajánlkozó írt, minden rendű-rangú-korú nő. Választékban nem volt hiány, s kalandokban sem. A legkülönbébb kalandokban, amelyek – ami a főcél, a lakást illeti, eddig kudarcral végződtek. Az egyik nő elegáns levélpapíron írt, szállkás ugyancsak elegáns betűkkel. Egy borongós délután, Misi gondolt egyet s felhívta a számot, kellemes, keresetten beszélő, puha női hang bűgött a telefonba:

– Én hiszek a véletlenekben, zavarban vagyok, mert úgyis mondhatnám, hogy nem hiszek a véletlenekben, nem tudom hogy fejezzem ki magam. Talán megért, ha elárulom, hogy épp az előbb gondoltam magára, hogy vajon miért nem hív fel, hiszen már elég régen megjelent a hirdetése.

– Igen, hát tudja...

– Óh, nem fontos, nem köteles nekem beszámolni. A furcsa az, hogy magára gondolok, megszólal a telefon és maga az. Ez nem lehet véletlen, vagy a véletlennek egy olyan formája, ami távol áll a véletlentől. Tudom, hogy nem fejezem ki magam világosan, de a tény, amiről beszélek, az sem világos. Vagy maga szerint az? Tulajdonképpen nem is hagyom szóhoz jutni.

– Talán személyesen...

– Igazán? Én is arra gondoltam, személyesen sokkal könnyebb, mert így elvesznek az árnyalatok. A legjobb pillanatban hívott fel. Én hiszek a jó pillanatokban...

– Ugye, francia parfümöt használ?

– Eltalálta. Látja, ez is milyen csodálatos!

Ez a hang pacsulival, vagy akár sima kölnivel, iszonyatos. Francia kölnivel viszont a legkecsegtetőbb képzeteket kelti.

Lefelé a lépcsőn, megbánta hogy a feleségével, Sárikával faragatlanul viselkedett. Nem az ő hibája, hogy ez lett a vége a kibékülésnek, nemcsak őt, a takarítónőt, szegény Somogyinét is megbolondította. Ahogy ment, a lelkifurdalások elmaradtak mögötte, a jövőt a gerjedelmek felidézte képek töltötték meg. Alighanem arisztokrata a nő, a szobája, mint egy múzeum, teli a hajdani gazdagság maradványaival, empire óra, barokk szekrény, muranói üvegek, a mennyezetről velencei csillár csurgatja kristály könnyeit. Amióta a Kárpáthy Zoltán című filmet látta, tudta, hogy főuraink csodálatraméltó életkultúrát teremtettek. Ki tudja, talán olyan műtárgyakat is lát, amelyek ötletet adnak a gebines vendéglő berendezéséhez.

Megnyomta a csengőt.

– Tudtam, hogy maga az! – mondta a nő, diadalmasan felvetett fejjel egy másodpercig mozdulatlanul állott a nyitott ajtó keretében. Magatartásában kielemmezhetetlen arányban keveredett a színészkedés a félelemmel. Testével eltorlaszolta az utat befelé, aminek az volt a valószínű értelme, hogy módot adjon a látogatónak valamelyes erőszakoskodásra.

Bágyadt rózsaszín ruhája, amelyről bajosan lehetett megállapítani, hogy ki-

fakult-e vagy ilyen az eredeti színe, nyulánk, törékeny testet takart. A nő visszahúzódott, ő belépett s akkor szinte tapintásként érezte az arcán a francia parfüm felbujtó illatát. A szín és a parfüm kiegészítette egymást, a szoba berendezése viszont lehangoló volt, jellegtelen, ócska bútorok, az ablakokon függöny-dzsungel.

– A legjobb pillanatban hívott fel – mondta a nő, miután helyet kínált vendégét –, és mégsem remélek semmit ettől a találkozástól. Nem a maga személye miatt, mert már a hangját rokonszenvesnek találtam, most hogy megismerkedtünk, ez a benyomás csak erősödött... De nem akarok bókolni, nem is volna helyén, mindjárt az elején, különben sem hiszek a bókokban...

– Én sem, – szúrta közbe Misi, hogy valamivel hozzájáruljon a társalgáshoz.

A nő elragadtatott szemhunyorítással jelezte, mennyire örül, hogy egyetértenek s úgyszólván lélegzetvétel nélkül folytatta:

– A bókok olyanok, mint a művirágok, vagyis nincsenek gyökereik s minden, ami gyökértelen, halálra van ítélve, nem hiszem, hogy ebben túloznék. Tulajdonképpen nem erről akarok beszélni, hanem arról, hogy miért nem remélek ettől a találkozástól semmit, ami így első pillanatra nagyon valószínűtlenül hangzik és szerintem nem is értheti meg más, mint akinek az életéből nem hiányzik az az élmény, amely az én életemet egyszer és mindenkorra meghatározta. Én hiszek az élményekben és szerintem az embereket az élmények kötik össze.

Keresetten elegáns mozdulattal emelte föl karját, a tenyerét egy másodpercre kifelé fordította. Homlokát sűrű, leheletszerűen vékony ráncok lepték be, mihelyt ismét megszólalt, rögtön eloszlottak.

– Mint a bilincsek.

Lehajolt a bokájához, megfogta s kérdőn pillantott fel Misire. Megtapogatta jobb kezével a bal csuklóját, bal kezével a jobb csuklóját, ismét kérdőn nézett. Utoljára átfogta a nyakát, elől a két hüvelyk, a többi ujj a tarkón. Fejét hátrafesztette, a szeme csillogott; a csillogásban a kérdés sötét árnya.

Misi megbabonázva követte a színjátékot:

– Értem – suttogta.

A nő megrázkódott, visszalibbent eredeti testtartásába, a hangja mélyebb volt a szokottnál, az arca komorabb:

– Nohát, ha érti, akkor minden további magyarázkodás fölösleges, mert minden ebből következik, az eleve elrendeltetés, a reménytelenség, mindaz, amit itt lát s ami idebent sajog – könnyű ujjai épp csak érintették a szíve táját. – Az övé vagyok testestül-lelkestül, keresztül az óceánon, a kontinenseken. És ebben nemcsak az van benne, hogy neki adtam magam, olyan egyszerűen és természetesen, mint ahogy az ember megszegi a kenyeret s az ajkához emeli a falatot, hanem benne vannak azok a félelmetesen szép és félelmetesen végzetes körülmények is, amelyek mintegy keretül szolgálnak a nagy, a szent, a férfi és a nőt kiteljesítő eseménynek...

Tekintete elúszott Misi mellett, ábrándos konoksággal a szoba sarka felé irányult, mintha át akarná fúrní a mennyezetet, hogy eljusson oda, ahova másként nem juthatna el.

– Mi az az esemény? – tudakolta Misi. A nő kurtán válaszolt:

– Az aktus.

A gerjedelmeknek már az emléke is elenyészett, a drága francia párfőm levált a testről, elszakadt a ruhától, a maga önálló életét élte a levegőben.

– Engem nem elégítenek ki az olyan kifejezések, mint a végzet keze vagy ujj, ugye magát se? Mit szólna például ehhez a kifejezéshez: a végzet fekete karma. Gondolom, amíg nem találunk jobbat, megmaradhatunk emellett. Örülök, hogy ez ellen sem emel kifogást, pedig én tudom a legjobban, hogy milyen könnyű dolga volna. A végzet fekete karma, csupa regényesség és inprecizitás. Szembenéztem a tényekkel s azt kérdeztem magamtól, mit remélhet egy szegény ráfordító. Az is csak a véletlen jóvoltából lettem, boldogult apám a diplomáciában dolgozott, így szedtem

fel a nyelveket. De hát abba senki sem nyugodhat bele, hogy a legnagyobb érdeklődés kiharadjon az életéből: magamban kerestem a hibát, mindig a túlzott önkritika. De higgye el, nincs olyan anatómiai elváltozásom, amely frigiditást idézhetne elő.

– Ennek nagyon örülök.

– Milyen elragadóan kedves! Mi is a foglalkozása? Ja, bocsánat, hiszen megírta, iparművész. A pech csúnya és ellenszenves szó, ezért idegenkedem a használatától, a sárba rántja a legmagasabb rendű fájdalmakat, egy ilyen alantas fogalommal szemben nem maradhat alul az öntudatos ember, én tehát újult erővel vetettem magam a küzdelembe. Egyetlen szövetségesem a főbérletem volt, maga is tudja, kis csacsi, hogy ez milyen óriási érték manapság. Megengedi, hogy megpaskoljam az arcát, olyan gyerekesen néz, megérdemli. Kellemes tapintású a bőre. De ne higgyen a főbérletben, ne vigye ennyire túlzásba a gyerekeséget. A főbérlet nem minden, higgyen a tapasztaltabbnak, még sok-sok minden van, ami megelőzi.

Hirtelen ugrott föl ültéből, fejét felszegte, teste kifeszült, úgy meredt a foltos mennyezetre, mint a hangokat halló Jeanne d'Arc. Száguldva ment ki a szobából, ugyanúgy jött vissza, kezében palack, két pohár.

– Nem az én izlésem, az övé, az ő emlékére azóta szüntelenül szilvóriumot iszom, kisüstit, mert erre tanított, magának azért megvallom, hogy a különbséget nem érzékelem. A szertartás szentségén ez mit sem változtat, a szilvóriumban nem hiszek, de azért rendületlenül iszom. Egészségére.

Ahogy a poharat visszarakta az asztalra, huncutul rámosolygott látogatójára s megjegyezte:

– Ne reméljen, nem leszek a felesége.

– Akkor talán, jobb is...

Nem emelkedhetett fel, a nő villámgyorsan előtte termett, két kezét vállára helyezte s visszanyomta a székbe.

– Ilyen gyorsan elmenni, ugye, egyetért? Nem illik! És az is különös, hogy régóta itt van, s még egyszer sem szólított a keresztnevemen. Olgának hívnak. Maga szerint illik hozzám ez a név? Nem illene jobban például Lejlah? Ízelje csak, keleties név, fátyolos és meztelen egyszerre. Megállott a lift a harmadik és a negyedik emelet között. Akkor ismerkedtünk meg a várakozók között, azt adta nekem, amit ember embernek adhat. A legtöbbet. Évek óta ugyanabban a házban laktunk, én a másodikon, ő a negyediken, de még látásból sem ismertük egymást, s ha nem áll meg a lift, talán soha nem fut össze a két életpálya, melyet a láthatatlan rendező irányít. Ebből megértettem, hogy a boldogság ott lehet a közvetlen közelünkben, csak a kezünket kellene kinyújtanunk – igen! Ha tudnánk, hova nyúljunk. Én voltam az álmai királynője, maga mondta, én mindig olyanra vágytam, mint ő. A nevem nem tetszett neki, szerinte semmi Olgás nincs bennem, az igazi nevem Lejlah. A szenvedély oly elementáris erővel lobbant föl bennünk, hogy megtörtént az aktus. Lejlah, Lejlah, Lejlah, suttopta...

Arca eltorzult, küszködött a sírással, de elnyomni nem bírta, száját összeharapta, fejét hátravetette, az idegek rángatóztak az arcán, a keze elkékvült, ahogy ökölbe szorította. Nem volt elég. Melléből hosszú fájdalmas sóhajtás szakadt föl, a nő leborult, átölelte Misi lábát, vadul szorította, arcát odapréselte a térdéhez, a zokogás kisebb-nagyobb hullámai végigvacogtak a testén.

Amilyen váratlanul tört ki rajta a sírás, olyan váratlanul maradt abba. Tétován törülte meg a szemét a kezefejevel, lépett egyet, mint aki nem tudja, merre tart. Megállott. Megint lépett.

– Elnézést, hogy elvesztettem a contenance-om, ha ugyan ismeri ezt a kifejezést, az igazat megvallva, ennek semmi valószínűsége nincs. Valóban nem helyén való az első találkozás alkalmával túlságosan engedni a szubjektív érzéseknek, de én hiszek az érzésekben, és valamit meg kell fognom, különben nem tudom kisírni

magam, nem gondolja, hogy ennek mélyebb jelentése van? A naprendszerben minden, ami nem a nap, mindössze hét százalékot képvisel és rengeteg naprendszer van. Ebben a perspektívában ugyan mit jelent, ha ember lép a holdra? Nekem nem maradt más, csak az emlék, azóta hirdetek én is, majd megmutatom a hirdetéseimet, mindegyik más és azóta válaszolok a hirdetésekre, a magáéra válaszoltam, ez nem vonható kétségbe. Ez a nagy találkozás tanított meg rá, hogy a szerencse talán a szomszédban van, csak nem vesszük észre, vakon megyünk el egymás mellett. Maga már az előbb el akart menni. És el is megy. Ebben van valami törvényszerű. Ő is elment, előző nap írt alá egy három éves szerződést Kubába, ez az, tudja, amiről az előbb az a vitánk volt, de végül mégis megállapodtunk egy kifejezésben, ideiglenes jelleggel természetesen, ilyenkor hasznos az óvatosság. Ja, most már emlékszem, a végzet fekete karma, ez volt a kifejezés. Ez az. Semmi esetre sem az ujj, az nem kielégítő. A karom mélyen belevág a húsba, néha elnézem, ahogy az állatkertben a keselyűket etetik. Egyébként költeményben is megírtam az élményemet, maga művészember, mit gondol, nem érdekelné az írószövetséget?

– Föltétlenül érdekelné őket.

– Ugye?

Ahelyett, hogy felugrott s a kéziratért rohant volna, mint Misi várta, tűnődve töltött, ugyanúgy ivott, a hajszálvékony ráncok ismét behálózták egy másodpercre a homlokát:

Azt hiszem, minden lényeges dolgot megbeszéltünk, fölösleges volna a részletekbe elmerülnünk, hiszen az élet mindig meglepetésekkel szolgál s ezeket előre látni az elektronikus szerkezetek sem képesek. A lényeg az, hogy tökéletesen megbízom magában, nagyon leleményesnek kellene lennie, hogy a bizalom érzetét elpusztítsa bennem. Tehát megkérem valamire, minden magyarázat csak szószaporítás volna, baráti szolgálat, más mentségem nincs, mint a rokonszenv, én ezt ebben a műszaki korban az érzelmek hullámhosszának nevezném, de ez végleg nem fontos.

– Bizom magában!

Ünnepélyes mozdulattal egy borítékot nyújtott át Misinek, ujjait rászoritotta, ezzel jelezte, hogy a jelenlétében ne nyissa föl. Karját karjába fűzte, szinte vidáman vezette az előszobába. A küszöbön megállott, a lépcsőfokokra révült.

– Grape-fruit-al kezdi a napot és sok narancsot meg banánt eszik. Süt a nap és mindenki szivarozik. Ami azt illeti, ez távolról sem hiányzik. Láttam-e, olvastam vagy hallottam, nem emlékszem, nagy élmény volt ez is, élmény az élményben, mit szól ehhez a kifejezéshez. A lakók elutaztak vagy elvitték őket, ki tudja már azt? – jöttek a munkások és friss fehér deszkákkal beszegeztek az ajtókat és az ablakokat. Azóta hirdetek. Isten vele, nagyon örülök, hogy megismerkedtünk.

Míg Misi el nem tűnt a lépcső fordulójánál, barátságosan integetett neki.

Mohón pumpálta magába a hűvös esti levegőt, egyebek mellett a légszomj kínoztta. Kábultan nézett körül. Úgy lépdelt, mint aki most fedezi fel a testét, a teret, a mozgás szabadságát. Kocsma esett az útjába, ez emlékeztette, hogy éhes, de kívülről is látszott, hogy zsúfolt, nincs benne szabad hely. Távolabb vacsorázott egy büfében, nem volt kedve hazamenni. Sárika fagyos sértődöttségét érzékelt a reklamié rugóinak a rezgésében, a fürdőszobai csap vizének a zubogásában, mindenben.

Azzal a mesével, hogy Sárikának megérkezett vidékről az unokahúga, a szüleikhez ment aludni, azt ugyanis, hogy a házasságuk nem sikerült, a szülők előtt mindketten titkolták.

– Misikém, aranyom – áradozott örömeiben az anyja –, hát ez kell ahhoz, hogy lássunk? Te hűtlen fiú!

Apja gyanakodva fürkészte, de nem szólt semmit.

Vetkőzés közben, a cselédszobában, megzörrent kezében a nőtől kapott levél. Elvigyorodott s az éjjeli szekrényre tette, az olvasásra kikészített könyv mellé. Fekétből nyúlt utána. Azt hitte, a vers az, de nem, a borítékban pénzt talált s egy apróhirdetést:

„Mélyenérző, sok megpróbáltatást szenvedett nő, aki hisz a házasságban, hozzá illő férfi ismeretségét keresi. Válaszokat „nyugodt élet” jelígre a kiadóba.”

UTAZÁS A REGÉNY KÖRÜL

Kolozsvári Grandpierre Emil regényelméletéről

1.

A regény válságát hirdetni ma már hagyomány. Évtizedek óta hangzanak fel komor jóslatok a műfaj jövőjéről; évtizedek óta ülnek össze szigorú kritikai konzíliumok, hogy kijelentsék: a regény halálos beteg, már-már agonizál. A „haldokló” műfaj azonban, úgy látszik, nem ijed meg jóseitől és orvosaitól. A regény ma is él, s nincs semmi jele annak, hogy kimúlása közeledne. Legfeljebb átalakul, új meg új ruhába öltözik: „nouveau roman” lesz belőle vagy „non fiction”, – esetleg parabola és esszéregény. Létezését olyan mesterek bizonyítják, mint Michel Butor, Claude Simon, Nathalie Sarraute, Truman Capote, John Updike vagy William Styron. Mint a líra vagy a dráma, a regény is átalakult: életerejét azonban ma sem veszítette el.

Az európai regény duzzadó energiája megcsúfolja tehát az aggodalmakat. S a magyar regény? Úgy tetszik, csak most kezdünk igazán aggódni sorsa miatt. Nemcsak jövőjére kérdezzünk, hanem múltját is kérdőjelekkel látjuk el. Ma már ilyen kérdések hangzanak: beszélhetünk-e az európai regény magyar iskolájáról? Volt-e folytonossága regényirodalmunknak? Sőt: volt-e egyáltalán magyar regényirodalom? Kínos kérdések, s bizonyára túlzók is, megkerülni azonban nehéz őket: számot kell vetni velük.

Való igaz, hogy a magyar regényirodalomból hiányoznak a „nyugat-európai” típusú művek, vagy ha jelen vannak, inkább import-cikknek számíthatnak, mint társadalmunk természetes szülötteinek. A magyar regény nem azzal a természetes realizmussal ábrázolja a valóságot, mint az angol, a francia vagy az orosz. Ha vannak hősei – mint Jókainál –, e hősök nehezen azonosíthatók a való élet emberi típusaival. Ha viszont a regény a valóságot tükrözi, éppen az hiányzik belőle, ami a műfaj – legalábbis a klasszikus változat – nélkülözhetetlen elemét jelenti: a cselekvés és a cselekvő hős. A regény és a cselekvő ember, a cselekvő társadalom a legszorosabban összefügg. Társadalmi cselekvés nélkül nem lehetséges érvényes realista regény. Ez az igazság egyébként Lukács György regényelméletének egyik alapvető tétele is. A magyar társadalom azonban ritkán teremtetett cselekvő hősokeket, – ha cselekvésen a társadalom és a történelem alakítását értjük. A cselekvés újkori történelmünk ritka pillanatai közé tartozik. Sokkal megszokottabb a passzivitás s azok az anti-hősoek, akik tétlenül tűrik, hogy a történelem erői tetszőleges irányba tereljék őket; akik legfeljebb egy-egy váratlan és hirtelen aktivitás-tűzijátékkal próbálnak elégtételt venni a nem-cselekvés hosszabb korszakain.

Az a nemzedék, amelyhez Kolozsvári Grandpierre Emil is tartozik, jól figyelte meg a társadalmi passzivitás és a regény összefüggéseit. Vagyis azt, hogy a realista regény feltételeit nem az irodalom, hanem maga az élet, a valóság teremti meg. Halász Gábor több tanulmányában – *A realizmus titka*, *Balzac példája* – is a realista író hivatását vázolta fel, a társadalom ábrázolójának kötelességére figyelmeztetett. A modern irányzatok játékoságával, csoda-kultuszával szemben a klasszikus realizmus etikáját képviselte. „A vérbeli realista – írja – mindig érezte, hogy kyklopsi munka vár reá, erejének végső megfeszítése, az írásba belezsúfolni a kimeríthetetlen valóságot. A realista regény, hogy megérdemelje a nevét, csak várnak épülhet meg, kövek ezreiből, fáradsággal és verejtékkal.” Halász ezzel programot kívánt adni, feladataira akarta figyelmeztetni az irodalmat. Ezeknek a feladatoknak az elvégzése azonban elég sok nehézséget okozott: a próza mögött egy cselekvésben és hősoekben

szegény társadalom terpeszkedett. Hiányoztak a realista regényírás külső feltételei. Sötér István így érvelt ezért 1946-ban írott *Játék és valóság* című esszéjének sorai-
val: „A realizmusban népek és társadalmak, egyének és osztályok: önmaguk előtt
válnak tudatossá, – de miként várhatnánk realizmust olyan néptől, melynek társad-
alma még el sem nyerte igazi, legsajátabb arcát, illetve, amelyek a fiatal arcok el-
mosódó, puha, kirajzolatlan vonásait mutatja?” S ezt a kérdést egy sokkal súlyo-
sabb előzhette meg: „volt-e valaha – olvassuk Sötérnél – igazi realizmus Magyar-
országon – realizmus, mely a teljesség igényével, a teljes ember ábrázolásának vá-
gyával tekinthetett körül, céljai és törekvései birodalmában: a valóságban? De e
kérdés elé máris egy másik tolakszik, első hallásra kissé paradox és meghökkentő:
volt-e valaha Magyarországon valóság?”

Meglepő kérdés, ha arra gondolunk, hogy a mi történelmünk is háborúk, forra-
dalmak, osztályharcok sorozata. De annál elgondolkoztatóbb, ha számot vetünk a ma-
gyar társadalom passzivitásának ijesztő példáival, a nem-cselekvés évtizedeivel, az
elmulasztott lehetőségek tragikus kudarcaival.

Sötér tanulmánya több alkalommal is Kolozsvári Grandpierre Emilre hivatkozik.
Valóban, irodalmunknak azt a kritikáját, amely a cselekvést és a hősokeket kéri szá-
mon a regényen – s végső soron magán a társadalom életén –, a legtöbb szenvedé-
llyel és elmélyültséggel Kolozsvári Grandpierre Emil végezte el. De nemcsak bírál-
latot mondott, hanem a kibontakozás képét is felvázolta: javaslatokat tett, sőt gya-
korlati példákkal – színvonalas regényekkel – igazolta elgondolásait. Grandpierre
így a magyar regény egyik teoretikusává vált, aki egy új – valószínűleg egész Ke-
let-Közép-Európában érvényes – regénymodellt dolgozott ki. Teoretikus irodalmunk
nem olyan gazdag, hogy a figyelmetlenség olcsó gesztusával léphetnénk át ezt a re-
gényelméletet.

2.

Kolozsvári Grandpierre – mint a legtöbb igazi író – az élet felől közelíti meg
az irodalmat; a társadalmat vallatja, hogy választ kapjon a magyar regényt érintő
kérdésekre. Mindenekelőtt tehát a magyar társadalom cselekvő igényét és valóság-
érzékét kell szemügyre vennie. „Az író – vallja – rögeszméi teszik, s én írásaim
nagy részében megszállottan kerülgettem ezt a kórt, a beteg valóságérzékét, s mint-
hogy megmagyarázni nem tudtam, iparkodtam minél részletesebben leírni.” A való-
ságérzék eltorzulását, hiányait – s ami ebből következik: a cselekvés zavarait –
vizsgálja tehát. Ezt tekinti a legveszélyesebb „morbus hungaricus”-nak, ezt elemzi
regényben és tanulmányban egyaránt. Amikor tehát számot vet a magyar próza ter-
mészetével és hagyományaival, ugyanazokra a kérdésekre keresi a választ, mint szép-
irodalmi műveiben. A *Dr. Csibráky szerelmei*, a *Tegnap*, a *Szabadság* és a *boldog-
talanság művészete* epikus anyagából vagy a *Legendák nyomában* és az *Utazás a
valóság körül* esszéiből ugyanaz a társadalomkritikai igény bontakozik ki: Kolozs-
vári Grandpierre a magyar társadalom hibás viselkedési reakcióit, torz önszemlé-
letét próbálja helyreigazítani.

Ez a helyreigazító igény van jelen abban a kritikában is, amit a magyar próza-
irodalomról ad. Grandpierre szerint minden prózában az ember és a világ, az ember
és a valóság viszonya ölt alakot. A realizmus éppen ezért nem egyszerűen stílustör-
téneti kategória, hanem ismeretelméleti – sőt etikai – fogalom. „Realizmus – a fo-
galom átfogó értelmében – nem pusztán irodalmi módszer, nem pusztán stílus, hanem
magatartás, képesség a valóság tudomásulvételére. Azaz viszony író és tárgy között,
más szóval, az író és az anyagát választott társadalom, annak tagjai között. Az író
ábrázolása akkor hiteles, ha nem haladja meg a társadalom emberi tartalmát, ha
nem ábrázol olyasmit, amit a társadalom nem tartalmaz, s ha lehetőleg minden jel-
lemző elemet ábrázol, amit a társadalom teremtett” – olvassuk a *Csonka stílusesz-
mény* – *csonka emberlét* című vitairásban. Vagyis a realista irodalomnak az adott
társadalom természetét, főbb mozgástörvényeit kell megragadnia. A nyugat-európai

vagy az orosz regény el is végezte ezt a feladatot; a magyar társadalom és a magyar próza között azonban sajátos diszkrepancia található.

Az ember – Grandpierre szerint – „kétféle módszerrel igazodhat el a valóságban: vagy cselekvés vagy gondolkodás útján.” A francia irodalom – persze a végéig leegyszerűsítve az összefüggéseket – a gondolkodásban, az angol a cselekvésben találta meg az eligazító és rendszerező elvet. „Kétféle szemlélet, kétféle módszer ez – mondja a szerző –, mely mindjárt a felépítésben megmutatkozik. Az Eugénie Grandet például Saumur főutcájának, majd Grandet úr házának leírásával kezdődik, s csak azután kerül sor a szereplők jellemzésére, majd a cselekményre. Dickens a környezetre s a szereplőkre vonatkozó adatokat, hogy úgy mondjam – menet közben írja le. A waterlooi csatáról Victor Hugo úgy számol be, mintha docentúrákat akarna szerezni valamely vezérkaron, Tristan Shandy viszont – Sterne hőse – valamely csatában megsebesült az ágyékán, a seb kétségsbevonhatatlan, de a csatáról alig tud valamit.” Az empirikus angol és a racionalista francia író után az orosz úgy újította meg a regény lehetőségeit, hogy – egyaránt tagadva a cselekvés és a gondolkodás célszerűségét – azt az életet ábrázolta, amely nélkülözi a rendező elveket: „Tolsztoj és Dosztojevskij hősei azért színesebbek az angol és a francia regények hőseinél, mert az írók éppúgy nem köti a cselekvés vagy a gondolkodás fegyelme, mint a regényhősöket.”

A magyar próza ugyancsak gondolkodás és cselekvés nélküli világot mutat be, csakhogy – őszintétlen fölénytel – úgy tesz, mintha ezek a rendező elvek jelen lennének a valóságban. Irodalmunknak ezért újra és újra az epikával kell küzdenie: cselekvő hőskéket, eseményekben gazdag történeteket kell teremtenie egy valójában antiepikus valóság bázisán. Ez arra vezet, hogy íróink erőltetik a cselekményességet, pótszerekekkel – anekdotázással, stílusbravúrokkal – duzzasztják fel a történetet. A magyar regény kudarcainak –, annak, hogy regényirodalmunk csak néhány sikerült alkotást vagy zseniális torzót tud felmutatni, de nélkülözi a realista kontinuitást – Grandpierre szerint itt a magyarázata. „Kisebbség-nagyobb tehetségeink sorra elvéreztek a megoldás keresése közben. Regényirodalmunk története voltaképpen elkecseregetett küzdelem az epikával, következetesen kátyúba feneklő kísérlet regényt teremteni egy természeténél fogva antiepikus nyersanyagból, amelynek mozdulatlanlansága tanácsstalanná teszi, megbénítja az írókat, akik szorultságában hol ilyen, hol amolyan fogásokhoz folyamodnak, hogy megvalósíthassa a csaknem lehetlent.”

Grandpierre kritikája szigorú; az azzal a mentegetődzéssel kommentálja irodalmunkat, amit kritikusainktól megszokott az olvasó. Kétségtelen azonban, hogy helyesen világít rá a valóság és az irodalom összefüggéseire, s helyesen fedezi fel a magyar társadalom egyik szervi baját: a cselekvő erőiben való szegénységet, a tett felelősségétől való idegenkedést. Ezzel magyarázza a magyar regény hőseinek tétovázó, a cselekvést kerülő magatartását is. E hősök egyik fő tulajdonsága valóban a passzivitás. Grandpierre Babits Mihályra hivatkozik, aki így nyilatkozott: „Jellemző, hogy a magyar tragikus hősök bűne legtöbbször nem cselekedet, hanem mulasztás: mint Kemény hősei majdnem mindig.” Valóban, regényhőseink között kevés az olyan, akinek sorsát és jellemét hiteles cselekedetek határoznák meg. Mint ahogy a magyar történelem utolsó száz évének hősei – történeti személyiségei – sem azzal váltak ismertekké, amit véghezvittek, inkább azzal, amit elmulasztottak. A cselekvés nélküli, mulasztó „hősök” – vagyis inkább „anti-hősök” – az életből valók. Grandpierre több regényében is bemutatta ezt az emberi típust; *A boldogtalanság művészetében* például így beszél: „A mi országunk az önmagukat másokként számon tartók birodalma, s hogy regényirodalmunk oly bajosan lel hangjára, annak legfőbb oka ez. Ösztönös passzivitás jellemzi ezt az emberi változatot, mivelhogy a cselekvés mindig azzal a veszéllyel jár, hogy az én fölé álmódott alént összezúzza.” (Ugyanez a gondolat tér vissza később a Szabó Dezsőről írott tanulmányban is!) Cselekvés nélküli hősökre pedig aligha lehet cselekvő regényt építeni. „A magyar regényesztétika mesét követel – fejt ki Grandpierre –, ezért íróink a passzív hősként jellemében rejtőző novellányi cselekményre vetették rá magukat, holott nyilvánvaló, hogy egy passzív embert sokkal inkább a szándékai, az aggályai, a készülődései és a

visszahúzóadásai jellemeznek, mint a tettei. A cselekvés idegen elem e hősöknek, éppoly hontalanul mozognak benne, mint úszni nem tudó a vízben. Cselekedeteik oly kevéssé jellemzik lelküket, hogy a mese valósággal teherterhel a regényben."

S a cselekvés mellett gyakran a gondolkodás is hiányzik hőseinkből. A regény természetesen a valóságot követi, azt a sajnálatos tényt, hogy a magyar társadalomnak tömeges méretekben hagyományosan nincsen intellektuális élete. Grandpierre szellemesen beszél arról *Korszerű műveltség* című hosszabb vitáiratában, hogy társadalmunkban sokszor a „gondolkodási patronok” helyettesítik az önálló felismerést és ítélezést. „Esetünkben – olvassuk – gondolkodási patronról van szó, amely az értelem kitaposott pályája, tehát gépiesen ismétlődik, s nagyjából előre meghatározza, ki miként gondolkodik. A patron ismerete egyet jelent az ember ismeretével. Bedobod az automatába a tantuszt, az innen oda, onnan amoda esik, s a végén bejön a vonal. Amilyen a patron, annyit ér az ember.” A valóságban fellelhető gondolkodási automatizmus és önállótlanság határozza meg a regényhősök értelmi életét és képességeit. Grandpierre részletes elemzéssel mutatja ki, hogy regényhőseinknek alig van intellektuális élete: karakterüket főleg ösztöneik és érzelmeik határozzák meg. Móricz Zsigmond hőseivel bizonyít. „A regényhősöknek ez a rendje – írja – az izzadásgával, az emésztésével, az étvágyával, a nemiségével igazolja hitelességét, soha gondolataival.” Mint megjegyzi: „Csak az érti meg, hogy Móricz mit hagyott el Bethlen Gáborból, s hogy e tobzódón élő testről elfelejtette a fejet, aki Szekfü jellemzését is elolvasta a fejedelemtől.” Móricz hősei azonban élnek legalább, – ezt Grandpierre is méltányolja és elismeri. Utánzói viszont ábrázolásmódját követték, anélkül, hogy teremtő tehetségét utánozni tudták volna. Az irányzat – az intellektust nélkülöző, „életes” hősök szerepeltetése – tehát általában, az eredmény – Móricz eleven hőseinek gazdag arcképcsarnoka – viszont egyszeri.

A magyar regény legfőbb szervi hibáját abban látja tehát Grandpierre, hogy a használatos regényalakzat nem felel meg a magyar valóság „elvárásainak”. Társadalmunk cselekvés nélküli természetét aligha lehet ábrázolni ugyanis a regény cselekvésre szabott nyugat-európai formáiban. „Látszatra – olvassuk Grandpierre fejtegetéseit – sok realista regényünk van, ám ha az olvasó nem elégszik meg külsőségekkel, előbb-utóbb észreveszi a kiegyenlíthetetlen ellentmondást a nyersanyag és az epikai forma között. Árealistáink öntudatlan hazugságait többnyire az okozza, hogy közvetve vagy közvetlenül a francia realizmus híveivé szegődtek, de nem a realizmus szellemét tanulták el, nem éles és könyörtelen megfigyelésre törekedtek, hanem megelégedtek az előadásmód külsőségeinek felhasználásával. Bizonyára francia hatásra, a gyors, könnyed, világos elbeszélés vált irodalmi eszménnyé. A nyersanyag viszont nem tűrte meg a könnyedséget, sem a világosságot, sem a gyorsaságot.” Sajátos „olló” keletkezett a valóság és a regény között.

Ez az „olló” hozta létre a „szakíró” típusát. Azt az író nevezik így Grandpierre, aki jól, sőt fölünyesen kezeli a mesterség fortélyait – vagyis azokat az eljárásokat, melyeket a nyugat-európai regényirodalom alakított ki évszázados fejlődése során –, de nem a magyar valóság elemzéséből jut el a választott technikához, módszerhez és alakzathoz. „Van az íróknak egy fajtája – olvassuk –, mely körülbelül ugyanabban a mértékben foglalkozik az irodalommal, mint egy fogász vagy szemész az orvostudománnyal. Legszemléltetőbben talán szakírónak nevezhetjük az íróknak e válfaját. A szakíró törekvéseit egyszer és mindenkor meghatározza a mindig készen és üresen várakozó forma, egyszóval az elsajátított s valamilyen okból megmerevedett mesterségbeli tudás.” A „szakíró” tehát nem a valóság, a téma, az „anyag” természetének megfelelő formát alkotja meg, hanem egy kész formába gyúrja bele a nem oda való tartalmakat. Anyag és forma, téma és mű, valóság és regény inadekvát lesz tehát. A „szakíró” felett gyakorolt bírálattal ezért Grandpierre nemcsak irodalmi életünknek egy hagyományosan elterjedt és sikeres típusát utasítja el, hanem az anyag és a forma, a valóság és az alkotás természetes egységét is védelmébe veszi.

Irodalomtörténetírásunk gyakran emlegeti a magyar regény stílárís, nyelvi értékeit. Sőt általában velük mentegeti a cselekmény vérszegény voltát, a szerkezet töréseit, a valóságábrázolás következetlenségét. Való igaz, hogy prózánk nagyszerű nyelvi eredményeket hozott létre: kifejező erőben, képi gazdagságban és zeneiségben gyakran a költői nyelv magaslatára emelkedett. Kolozsvári Grandpierre Emil azonban észreveszi ennek az eredménynek az árát is; azt, hogy íróink stílárís vívmányai gyakran az epikus ábrázolás szervi hibáit palástolják. Minthogy a magyar regényirodalom általában képtelen cselekvő és gondolkodó hősöket teremteni, szerkezeti fogásokkal kelti a cselekvés látszatát, vagy verbalizmusba, nyelvi bravúrokba menekül. A *boldogtalanság művészetének* egyik kommentárja így pendíti meg a magyar próza verbalizmusának problémáját: „A voltaképpeni közlendő úgyszólván elmerül az író szubjektív érzéseinek zuhatagában, annál, amit elmond, mindig többre tartja a maga állásfoglalását, az állásfoglalás értékét viszont csökkenti az a körülmény, hogy bajosan döntheti el, miben foglalt voltaképpen állást az író. Prózai alkotásainkat ízek, színek, zamatok teszik élvezetessé, megannyi lírai, majdhogynem zenei érték, csaknem soha a gondolat áttetsző tisztasága.”

Ezt a felismerést fejtí ki azután *Stíluseszmnényeink* című esszéjében, a magyar prózastílus hagyományainak indulatos bírálatában. Grandpierre – a modern nyugat-európai próza stílusfejlődésének megfelelően – a fogalmi stílusra szavaz, szemben a képszerű fogalmazás személyességével és poézisével. A modern regény néhány irányzata csakugyan előnyben részesíti a fogalmi nyelvet: az esszétől tanul, gyakran olvasztja össze az epikus ábrázolást és az elemző gondolkodást. Ezért részesíti Grandpierre oly heves kritikában a képszerű fogalmazás hagyományait. „Kevés kivétellel – írja – íróink olyan nyelven írnak, oly gyermeten egyszerű mondatokkal, oly bizonytalanul, oly tisztázatlan fogalmakkal, s a fogalmak helyett oly tömegével a képeknek, hogy a köznyelv úgyszólván alkalmatlanná vált minden összetettebb, árnyaltabb, bonyolultabb és főleg a pontosságot, élességet kívánó mondanivaló kifejezésére. Nyelvünk visszájára fordítva élte át azt a folyamatot, melyen a francia nyelv a XVIII. századtól kezdve keresztülment, míg a XVI. századi buja, érzéketes, zsúfolt nyelvből az európai civilizáció legpontosabb, legvilágosabb, noha egyben legelvontabb nyelvvé vált.” S ezt az ítéletet megtoldva, úgy látja, hogy irodalmi életünk beteges irtózással utasítja el a fogalmi stílust, az árnyalatok definiálására törekvő pontos fogalmazást. „Sem közönségünk – olvassuk tovább –, sem a kritika nem túri a fogalmi világosságot, gyűlöli a pontosságot, ismétlésnek érzi az árnyalatokat, s irtózik minden elvontságtól. Senki sem veszi észre, hogy sehol a földkerekségen nincs, és nem volt, civilizált nyelv elvont fogalmak nélkül. Sőt elképzelni sem lehet ilyen nyelvet.”

A magyar prózastílus pontatlansága, lírai fellazítása azután azzal egészül ki Grandpierre szerint, hogy értekező prózánk sem találta meg a maga természetes nyelvi közegét. A magyar filozófiai műveltség valóban nem magyar eredetű: gondolkodóink általában német bölcselőktől tanulták a fogalmazást. Mint Grandpierre mondja, nemcsak a fogalmakat, hanem a fordulatokat is idegenből hozták. Egész tudományos és közigazgatási nyelvünket áthatotta az idegenszerűség: jogászaink latin mintára gondolkoznak, filozófusaink németül írnak, ha magyar szavakat használnak is. Nem kell különösebben széleskörű tájékozódás ahhoz, hogy valaki napjaink elvontabb stílusában is felfedezze az importált grammatikát. Mintha a magyar szellemi élet egy különös kettős gazdálkodást folytatna: az elbeszélő irodalomban idegenkedik a fogalmi kifejezéstől, az értekezésekben viszont mindent a végsőkig absztrahál, figyelmen kívül hagyva esetleg nyelvünk szellemét. „Amilyen határozottá érlelődött az elbeszélő próza eszménye az írók nagy részénél és a közönségnél – fejtí ki Grandpierre –, ugyanolyan élesen megvont határok közé húzódott az elvont nyelv is. Egyfelől az elbeszélők tiszta, zamatos, hangulatos, színes és magyaros prózája, másfelől egy zavaros, izetlen, szintelen, homályos, németes és latinos fordulatok között sínylő, álmagyar nyelv. Egészen a legutóbbi időkig, ezt a két nyelvet

politikai határhoz hasonló vonal választotta el. Úgy látszott, mintha végleg feledésbe merült volna Apáczai Cseri János, Bethlen Miklós, Eötvös József kezdeménye. Ők még egyazon nyelvet használtak ábrázolásra s elvontabb gondolatok kifejezésére. Közönségünk, ide számítva íróink, esztétáink többségét is, megszokta ezt az önkényes és egészségtelen nyelvi szkizmat, s megbékíthetetlen ellentétet érez az epika és az intellektuális mondanivaló között."

Grandpierre joggal hivatkozik a francia nyelvi stílusok természetes kölcsönöségére, egymást megtermékenyítő ozmózisára. „Stendhal – mondja – nyugodtan tanulhatott pontosságot, tömörséget a Code Napoleonból. Voltaire tündöklő prózája Descartes nyelvében gyökerezik. Kaphatott-e magyar író egyenértékű ösztönzést tudósainktól vagy filozófusainktól?” Szónoki kérdés, nyilván nem. Grandpierre Babits Bergson-tanulmányát állítja követendő példának. Ez a rövid filozófiai esszé valóban a magyar fogalmi próza legjobb teljesítményei közé tartozik. Elvont dolgokról világosan és érthetően ír: ez Grandpierre ideálja. Olyan ideál és feladat, aminek nagy szerep jut abban, hogy a magyar próza túllépjen hagyományos korlátain.

4.

Kolozsvári Grandpierre nem éri be azzal, hogy kritikai képet adjon a magyar prózáról: orvosságot is ajánl. Méghozzá prózánk két betegsége – a cselekményben és gondolatban való szegénység – ellen is. A cselekménytelenség fondorlatos leplezése helyett a kelet-európai regény jellegzetes ábrázoló módszerét javasolja: vagyis azt az írói eljárást, amely éppen a cselekménytelenség mögött rejlő élet bemutatására vállalkozik. Ez a regény persze nem a hős jellemfejlesztő cselekedeteinek logikája szerint épül, hanem olyan „mellérendelő” szerkezetben, amely az ábrázolt élet belső gazdagságát és mélységét az egymás mellé állított epizódokban mutatja be. Olyan regényről van szó, amelynek belső arányait nem a hősök cselekvése hozza létre, hanem az egymás mellé állított életjelenségek sora. Amikor Halász Gábor – *Az újabb regényről* című tanulmányában – a regény két típusáról beszél, így rajzolja meg ezt a „mellérendelő” típusú regényt: „az író az eseményeket mintegy láncra fűzi, egymás után sorakoztatja az epizódokat, kalandokat, amelyeknek száma tisztára mesélő kénnytől függ...” Szemben a „koncentrikus” módon szervezett, a hős lelki evolúciójára épített regényekkel, ez a típus inkább lazábban szerkesztett, nem fejlődést, hanem panorámát mutat. Grandpierre Babits *Haláltitai* című regényében látja azt a „kopernikuszi fordulatot”, amely szakítva a fejlődésregénynek a magyar irodalomban nehezen érvényesíthető poétikájával, a panorámikus – „mellérendelő” – regény alakzatához vezetett.

Grandpierre úgy gondolja, hogy minden nemzeti irodalomnak ki kell alakítania a maga regényformáját, sajátos technikáját és alakzatait. „A realista magatartás – írja – minden égöv alatt, időtlenül és minden műveltségben egyforma, de minden műveltség kifejlesztette a maga sajátos életformáját, s e különféle életformákat az író csak akkor fordíthatja le az epika nyelvére, ha birtokában van a szükséges eszközöknek. Az az írói gyakorlat, amivel Maupassant ábrázolta a francia életet, csaknem teljes egészében használhatatlan, ha a spanyol vagy a magyar életet akarja lefesteni az író.” Ezért kell a „panorámikus” vagy „mellérendelő” szerkesztőtechnikát alkalmazni. Általa ugyanis jól ábrázolható egy olyan társadalom, amely hagyományosan nélkülözi a cselekvés alkalmait.

Természetesen nemcsak a regénykonstrukció – hogy divatos fogalmat használjunk: a regénystruktúra – kíván átalakítást, hanem a regényhősök struktúrája is. A cselekvő hősök helyett olyanokat kell választani, akik a nem-cselekvés szertartásainak hódolnak s áttöprengik az életet. Akik képtelenek arra, hogy maguk irányítsák sorsukat, hogy válasszanak a valóság kínálta alternatívák között, csupán sodortatják magukat az árral, az események kényszerének engedelmeskedve passzivitásban élnek le életüket. Ilyen hősöket azután Grandpierre a gyakorlatban is alkotott; sőt egész galériáját teremtette meg a nem-cselekvés anti-hőseinek. *A nagy ember, A bol-*

dogtalanság művészete központi figurái vagy *A tisztesség kereszte* novelláinak kalódó alakjai testesítik meg az ilyeneket. Legfőként azonban a *Dr. Csibráky szerelmének* kopasz és tehetetlen címszereplője, aki egyenesen a modellje lehetne a közép-európai társadalmak tétovázó, „nem-cselekvő” hőseinek. Grandpierre így fejt ki azt a társadalmi jelenséget – a „csibrákyzmus”-t –, amelyet hőse alakjában kívánt illusztrálni és megleveníteni: „Az absztrakció nyelvén szólva – olvassuk *A csibrákyzmus néhány kérdéséről* című írásában – a csibrákyzmus magva a tapasztalatok szerzésére való képtelenség. Tehetséges az olyan ember, ki minél többet lát, annál többet tapasztal, minél többet tanul, annál többet tud, minél többet cselekszik, annál otthonosabban mozog környezetében. Csibráky a töprengés szakembere – új élmény, új ismeret, új helyzet, mind a töprengés nyersanyagává alakul át agyának műhelyében. Érzi, hogy hiájával van az alkalmazkodás képességének, a sorozatos kudarcok a cselekvés helyes formájának megkeresésére sarkallják. Példás igyekezetének azonban nem jobb cselekvés az eredménye, hanem töprengési képességének tökéletese-dése.”

A *Dr. Csibráky* kritikusi – pl. Benedek Marcell – Duhamel híres anti-hőse-hez: Salavinhoz hasonlították Grandpierre kopasz doktorát. B. Nagy László azonban helyesen jegyzi meg, hogy Csibráky nem a francia kishivatalnoknak, hanem az orosz regények „felesleges emberének” – Goncsarov Oblomovjának vagy Tolsztoj Pierre Bezuhovjának – rokona. Valóban: Csibráky jellegzetes kelet-európai hős, a kelet-európai társadalmak terméke, – s mint ilyen Grandpierre egyik nagyszerű írói találata.

A „panorámikus” regény természetes hőseit találta meg a „csibrákyzmus” tétlenjeiben. E regénytípusnak azonban van még egy nélkülözhetetlen eleme: a kommentár, a gondolati anyag. Grandpierre az elemzésben látja azt az erőt, amely ki-egyenlítheti a cselekményesség hiányait. Így ír: „A közvetlen ábrázolás eszközeivel – azaz cselekménnyel – megoldhatatlan feladat ezeknek az alakoknak (ti. a magyar társadalom tettektől idegenkedő típusainak P. B.) a lényegéhez férközni. Egyetlen mód kínálkozik: az elemzésé. Minél inkább eltávolodik a tett a szándéktól, minél aránytalanabb e két elem viszonya egymáshoz, azaz ha sok a szándék, sok a készülődés, de kevés a tett, annál bőségebb hely illeti meg a regényben az elemzést.” Vagyis Grandpierre a kommentátorokkal kísért vagy esszéisztikus betétekkel fellazított és magyarázott epikus cselekményt tekinti a magyar regény aktuális módszerének. Az első lehetőséget érvényesítette *A boldogtalanság művészetében*, a másodikat a *Tegnap* vagy a *Szabadság* alakzataiban. Azt is tudja persze, hogy az elemző ábrázolás állandó készenlétet követel, fegyelmet kíván, szigorú etikája van.

A kommentárokkal, elemzésekkel kiegészített epikus előadás két okból is célszerű: hagyományokhoz kapcsolódik és világirodalmi irányzatokkal veszi fel az összeköttetést. Elbeszélő prózánk klasszikus – és valószínűleg leginkább nemzeti – örökségét építi tovább: a régi magyar emlékirók – Bethlen Miklós, Misztótfalusi Kis Miklós, Árva Bethlen Kata, Apor Péter, Kemény János, Hermányi Dienes József, Cseri Péter – prózájához és alakzataihoz igazodik. Grandpierre éppen ezért mindig híve volt a memoárirodalom klasszikusainak; prózánk folytatásra méltó, ma is érvényes irányzatát fedezte bennük fel. A másik orientációt a modern prózairodalom epikus ábrázolást és értekező fejtegetést szintézisbe foglaló irányzatai jelentik. A modern próza – Proustól Thomas Mannig – nem éri be a cselekménnyel, a „mesével”, gondolati megközelítésre, sokszor esszéista kísérletekre törekszik. Rájuk hivatkozva sürgeti Grandpierre a magyar regény intellektuális gazdagítását, az ábrázolás mellett a kommentálást. Rájuk hivatkozik, s azokra a magyar írókra, akik – mint Babits, Kosztolányi, Ambrus Zoltán, Török Gyula s az „esszéíró nemzedék” epikusai: Szerb Antal, Németh László, Sötér István – maguk is az ábrázolást és a gondolkodást próbálták meg egyesíteni. A magyar regény tehát, ha vállalja a kommentálás, az elemzés és az értelmezés munkáját, egyszerre találja meg természetes lehetőségeit – az alkotának és hagyományainak megfelelő alakzatokat – és kapcsolatait a világirodalmi fejlődés eleven áramlataival.

Fohász áradásért

*Kiürült már az életem,
mint a veder, mit felhuztak a kútból
s kiittak, rájárt a szomjas idő,
reggel a reggeli nép,
a csodálkozó, csipogó,
délben a dolgos aratók ittak
hús vizéből, aztán
ha sarlóját kidugta a Hold
hajló fák sudarán,
szerelmesek jöttek inni belőle,
bő buzogása fogyóban,
vándornak csepp se maradt már,
ki emlékezik a telt ragyogásra,
mikor belebukott a pille,
az arra keringő,
ezüst zománcaiba,
óh zápor! megújító, erős,
töltsd tele újra, hogy szomjamat
én is kedvemre eloltsam,
midőn bottal messzire menni
űz a világ törvénye,
s emlékezzek majd,
ha hajló arcomat fölője tartom,
lássam tükrében rengeni
egész elmúlt életemet.*

Bivalyok

*Bivalyok a sárba leteküdtek,
minden ütést ájtatosan türtek,
se vasvilla, se az ostor nem fájt,
nyalták balgán azt a fekete sárt.*

*Gyermekkorom legbúsabb emléke,
tudtam: ez a rabszolga-sors vége,
mikor már az ütés se fájt jobban,
mintha nyögnél kalodás-járomban.*

*Huszár, Betyár, pökött az ütésre,
csak amikor a hold lejött késve,
ezüst fényben, ahogy összenéztek,
akkor voltak szegények, vitézek.*

*Bandukoltak a fekete útban,
minden szegény útját akkor tudtam,
beleléptem én is a csapába,
lent meg röpült ezer sötét kánya.*

Amíg van idő

*Milyen hirtelen jön a szomorúság
egy garatra futó víz
cukor édessége
és hörögsz kapkodszt a levegőért
iszonyat fojtogat
a légszomj szörnyűsége
pedig az imént még
néztem a kezed virágait
melyet felém nyújtottál
és én életreszóló szeretettel
akartam megsímogatni –*

*Amíg van idő
egy pillanatra se késsen
a köszönet és hála virágait
öledbe rakni mind
mert visszahozhatatlan
ha a Hold
benéz ablakodba
és szemedben
kifakad az árvaság
rettenetes
magánya –*

A népek kormányzásáról

*A népek kormányzásáról
az a bölcs beszéd,
hagyják őket élni szabadon,
ahogy a madár él,
vagy mint halak a vízben,
sok víz kell hozzá,
hogy éljenek,
sok levegő,
sok fény,
erő a szerelemre,
bátorság a halálra,
vérebe a nyár árama,
gyümölcs és cukor csontjainak,
homloka fölé csillag,*

s úgy válasszon társat és hajlékot,
 hogy kedve legyen nevetni,
 tudása legalább annyi;
 élete a végtelen időben nem több,
 mint aki a habokból kibukik
 és föltekint a nádak árnyékából
 a fényre,
 aztán lebukik
 a hullám-hazába,
 e szerint szemlélje meg,
 szeresse és értse,
 hogy ajándék ez a lét,
 mindenki öröksége,
 s nem tusázhatik a többiekkel,
 nem igazhatja le,
 nem veheti el a látásukat,
 se az álmukat,
 amelyet álmodtak
 abban a rettenetes,
 kegyetlen,
 szép és szent
 pillanatban,
 amíg éltek.

Hanczik

HANCZIK JÁNOS rajza

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

(Arcképvázlat)

Diákkoromban találkoztam először nevével. Fiatal éveim fölött Batsányi napja delelt, akihez nemcsak nevem hasonló csengése kapcsolt, hanem a szülőváros is, a gyerekkor tóparti emlékei, ahol még álltak az apai vargaműhely falai, s iskolában naponta megállhattam szülőháza előtt. Otthon Juhász Gyulát olvastuk, könyvszekrényünkben sorakozott valamennyi könyve, a gimnazista memoriterekből Berzsenyi pörölycsapás-sorait őrizte meg legbiztosabban emlékezetem. A költők szavára a táj felelt, ifjúságom szép díszlete, mely a vers hívására megelevenedett, hogy életet adjon a verseknek is. Bárdosi Németh János verse távoli üzenetként jött, s pontosan beleillett a fiatal évek élménykörébe, ezért is emlékezem rá ilyen jól ennyi év távolából is. A vers egy hetilapban jelent meg, s ez a címe: Mit mutatnék?

Aligha lehetne jobb bevezetőt találni Bárdosi Németh lírájába, jóllehet a vers nem költészetének csúcspontja, de mintegy sűrítve mutatja világképét, mert innen mindenfelé visznek utak. Aki a Mit mutatnék? strófáit írta, tiszta szívvel mondhatja el magáról, „nem kívánom más hírét, borát”, de azt is tudja:

Minden enyém és semmi se enyém.
A tücsök dala, hold a jegenyén,
a szálló füstöt épp úgy szeretem,
mintha egy télen fütene nekem.

(Különös utazás)

Könnyű lenne e sorokba belemagyarázni a magyar lélek „ösi finitizmusát”, amit a negyvenes években oly sokat emlegettek, de ez a látszólagos belenyugvás és kiegyezés, mely a természet rendjében keresi a lélek békéjét, nem a romantikus táj pompájának szól, hanem a munkával megszelídített természetnek, amely – hogy Hegel szavát használjuk – a „szellem a maga másletében”, s benne táj és ember együtt jelenik meg, egymást kiegészítve, sőt egymáshoz hasonulva. Ebből fakad tiszta és maradandó humanizmusa is, amely nem különbéke és kiegyezés, hanem a szeretet bölcsessége, mely a maga vonzáskörébe kényszerít mindent s panteista egységben vallja magáénak a világot:

A föld nekem nem égitest,
a táj se térkép, eleven
valóság, völgyek és mezők,
a patak olvadó ezüst,
a mákvetés vad bódulat,
bugyogó vércsepp a pipacs
és piros ünnep a világ,
amikor harsog a kasza,
hogy bő iszákját töltse meg
az ember, csorda, sorra mind.

(Anyánk a föld)

A „félévszázados élet határán” egy kéziratos kötet (Lélek és tenger) előszavában így fogalmazza meg költői programját: „Nem erkölcsöt prédikálok, de emberiséget akarom tisztán látni most és mindenkor.” Feladatnak egy emberéletra elég, Bárdosi Németh cselekvő embersége azonban mindig túlmutat önmagán, s bár vallja:

Az én, hősöm nem a világot,
magát akarja maga ellen
megszervezni a szeretetben –

(Önarckép)

de ez az önmagáért érzett felelősség mindent egybe foglal, mert azt is tudja, hogy „ez a világ nem kaloda, börtön”, ami a felismert kollektív feladatot is magában hordja: „Teremtsünk egy emberibb vidéket.” (Számadás)

Jellegzetesen magyar ez a költészet, sőt – a szó legjobb értelmében – vidéki, hisz topográfiailag is pontosan körülhatárolható, s bár mögötte Európa magasodik, „az ember-szépség tornya”, az otthonvalók örömeivel vallja:

Én itt mindenütt hazatérek.
Ismerős minden pajta, fészek.
A csillagok is úgy fogadnak,
mint békés, meleg tanya-ablak.

(Szegény ország)

Az első emlék az anyai pátria: Bárdos, a kis Vas megyei falu, melynek írói nevével is adózik. Majd két újabb állomás következik: a pályakezdőt – a szülőváros – Szombathely fogadja be, a férfiévek élményét Pécs kínálja. Ez a három hely Bárdosi Németh életének keretét jelenti: a szelíd vasi dombok, a Rába füzése, a sötétedő Sághegy és Kemenesalja, Berzsenyi emlékével, aztán Pécs, a Daindok, a Havihegy. Az élmény azonban kitágul, a táj nemcsak emlék és látvány, hanem hagyomány is, melyben egybefolyik a latin Pannonia és a magyar Dunántúl kettős ihletése, s Bárdosi Németh egy szép könyvcímmel, a Carmina Hungarica iker-jelképével is lerója háláját. De táj és ember, hagyomány és jövőt idéző jelen mindig együtt jelenik meg, s ha az ódai szárnyalás vallomásra készteti, a patetikus felkiáltást az elkötelezettség teszi hitelessé:

Tied vagyok már mindenképpen,
béres könnyben és szegénységben,
haragomban és halálomban,
nem szeret földem, senki jobban.

(Szegény ország)

Siessünk hozzátenni: cselekvésre serkentő elkötelezettség ez, mely mindenben feladatot lát, a múltban ösztönzést a jelenre, a jelenben ígéretet a jövőre. A feladat visszahat a versre, a verset a feladat teszi hitelessé:

Népemnek legyen embersége,
Emberségemnek népe,
emelje magasra a munka,
a százszor szent verejték

(Unokaöcsém házára)

A helytállásra saját sorsa tanította meg, hisz költészetének tüzet valóban prózai mesterség mellett élesztette. Tanárnak készült, de amikor nem vették fel a kollégiumba, végigjárta az első háború utáni évek protekció nélküli szegénységének útját: tisztviselősködik, pénztáros, számfejtő, sőt zálogházi alkalmazott is, majd előbb Szombathelyen, utóbb Pécsen a városi számvétség dolgozója, aztán vezetője. Kár

lenne elhallgatnunk: példás tisztviselő, mert tudja, hogy csak a jól végzett munkának van értelme, s közben „a hivatali munkát költészettel gyógyítja”, – ahogy maga vallja. De arra is jutott ideje, hogy jelentős irodalomszervezői munkát végezzen; Szombathelyen a Faludi Társaságban, majd a Kultúregyesületben vállalt szerepet, nevéhez fűződik az irodalomtörténetileg alig méltatott Írott Kő kiadása és szerkesztése, majd Pécsre kerülve, a Sorsunknak lett egyik szerkesztője. Az Írott Kő, mint egy későbbi visszaemlékezésében írja „nem regionális kiszakadást akart jelenteni az egyetemes magyar irodalomból”, hanem – a decentralizáció egyik első jeleként – felzárkózni Budapest mellé. Azokban az években (első száma 1936-ban jelent meg) nagy jelentősége volt a folyóiratnak is, a folyóirat-szervezte irodalmi előadásoknak is, s ha vállalt hivatásának csak részben tudott megfelelni, nem kisebbiti a szerkesztő úttörő vállalkozását. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy abban a tíz évben, 1930–40 között, verseken kívül három regénye és egy tanulmánykötete jelent meg, a teljesítmény mindenképp elismerést érdemel. A kérdés jogos: mi volt az az erő, ami össze tudott fogni ennyi elágazó, sokszor egymásnak ellentmondó tevékenységet? Azt hiszem, épp az ellentmondás, ami folyton szembeállította vágyait a valósággal, s ami arra kényszerítette, hogy legalább a maga módján rendet teremtsen világában. Mert költészetének legszembevetőbb sajátja az összhang utáni vágy, a tudatos törekvés a teremtő harmónia után.

De valójában ez sem ilyen egyértelmű. Az idill felszíne mögött szorongva áll a lélek, s szinte önmagát vizsgáztatja csak az élő és éltető nyárban:

meghalni nekem sincs okom
e napraforgó délután.

(Nyár)

A természeti kép, melyet egy impresszionista könnyedségével elevenít föl, soha nem önmagáért van, valahol – legtöbbször alig észrevehetően – cselekvő részvétté válik a szemlélődés öröme. S ami idillnek indult, előbb virágok s füvek illatát idézte, keserű váddá lesz, mert a derűt és békességet sóvárgó léleknek szembe kell néznie a Szegény ország riasztó valóságával, s most már, ha akarna sem tudna kitérni a feladat elől. „Gyűjtsatok emberibb világot” – mondja „koldus-ajkú” testvéreinek (A földem ölén), akik a jövő hordozói:

... Föld és ég
tudta, hogy ők az örök lét,
hogy ők a fogyhatatlan szem,
a csira, örök-győztesen.

(Házi áldás)

A két háború között írt versek folyton visszatérő gondolata: „Mikor lesz egyszer végre szabad a föld, az ember?” (Tiltott szerelem), de a vallomás is mindig visszatér: „Nincs oly fordulata a hiú reménynek, miért oda adnám én is ezt a halmot” – írja Illyés Gyulának, az „erős társnak” ajánlott Nehéz földben, melynek zárósorai szinte himnuszként zengenek:

Légy tanúnk igazság; állj e szolga néphez!
Ahogy az erős nap süt a zöld vetésre,
ahogy folyam lesz a lábatlan habokból,
akként a mi népünk: nőjön gazdagabbra.

A két háború közötti években a felelősség-kitartás sugallta szavait, az elnyomóitól felszabadult országban az őrzők hűségét dalolja, „mert szent az emberiség, de szentebb benne az ember” s a költő dolga:

hogyan hangja mind magasabbra szálljon
az örök-egy
igazság
szabad,
szép ege felé.

(Örök hűsége)

Bárdos, a szegénység iránt vállalt elkötelezettsége egyszerre jelenti a szemlélődés örömét és a cselekvés feladatát, lírája is innen kapja a legtöbb ösztönzést. Részben hagyományt folytat, új színekkel gazdagítja Berzsenyi, Vörösmarty s a magunkénak vallott Horatius noster természetsszemléletét, míg a feladat a harmincas évek népi mozgalmához viszi közel. A szociológiai felmérések, statisztikák világa, polgári foglalkozása ellenére is idegen tőle, költő, aki nem így akarja felfedezni az elnyomott és elszegényedett országot, hanem a vers más szférában ható, s talán sokszor igazabb és meggyőzőbb valóságába emeli, tudatosan vállalva a könyvcímét is adó Szegény ország költőjének szerepét.

De egy hajszálcsovön saját tisztviselő-sorsának kiszolgáltatottsága is táplálja költészetét, s ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert irodalmunkban ő az egyetlen, aki ennek hangot tud adni. Ez nem Babits dzscentri-környezete, nem is az a hivatali robot, ami Szabó Lőrinc néhány versében visszhangzik, másfajta kiszolgáltatottság ez, melyet csak a hivatali előléptetés reménye éltet, de ez is épp úgy hozzátartozik a Szegény ország szellemi térképéhez, mint a falusi szegénység sorsa, hisz egyként hozzákapcsolja származása és a társadalom periferiájára vettettségét. „A magyar kisvárosnak más a levegője, más a törvénye, pszichológiája, öröme, bánata, mint Budapestnek, vagy akár a magyar falunak,” – írja egyik tanulmányában Ösz Ivánról, (A magyar kisváros költője), de a különbség tragikumot hord magában, amit mara-dandóan fogalmaz meg a Kisvárosi temető soraiban:

Itt nincs csodálat, csak a csenevész fák
akác, csalán, s a temetői fűz.
Szenzáció a kaszinói kártya
és karrier az adótisztai rang.

A vers Juhász Gyula hatásáról árulkodik, s a vonzódást és rokonságot nemcsak sorsuk sok közös vonása revelálja, a szemléletmód is rokon, hisz „ez a tájsszemlélet találta meg a magyar vidék eltakart bánatát és szépségét”, – mint Juhász utolsó verseskötönyvéről szólva írta. A kisvárosi sors tragikuma természetesen nem a legfontosabb, de feltétlenül jelenlevő és ható vektora Bárdosi Németh János költészetének, s azt hiszem, lírájának lényegét is itt kell keresnünk: a felszín látszólagos nyugalma alatt ijesztő mélységek rejlenek. Ha versei mögé pillantunk, széttörnek az idill, s mintha a pannon táj összhangja is csak arra lenne jó, hogy az ellentéteket emelje ki. „Nem ültem a Mont Blanc tetején. A Lomnicon se, nem láttam a tengert” – hogy ismét a Kisvárosi temető című verset idézzük – aki így énekel, azt mindig fenyegeti a lealkudott élet kényszerseregzezsége, ha nem találja meg az igazi föloldást. Költői jelentősége épp abban van, hogy nem a lemondás szörcsuhás szerepét ölti magára, megértése nem hivalkodó beletörődés, pózoló szegénység, hanem messzemutató, életető-építő hit, amit legszebben talán a Niklai ősz Berzsenyi emléke előtt hódoló versében fogalmaz meg:

S a nép, az erős: horgonya lelked,
engem is így biztat a búban,
hogyan a szép szó megféleli félszét
s lélek lesz majdan a társtalan ének.

Arany óta ismerjük az eposzi hitel fogalmát, Illyés már lírai hitelről beszél, a költőivé emelt tényszerűség polgárjogáról. A kor parancsa diktálja így: Ady erup-

tív áradása, Babits intellektualizmusa után egy másfajta lírai realizmusra volt szükség, mely az ő útjukat folytatja, de immár új csapáson halad. A fiatal Illyés verse ezért hajlik már-már a prózába, de ez nem a Neue Sachlichkeit tárgyilagos szenvtelensége, hanem a boldog elkötelezettség. „Századok betelő jóslatát halljátok menetelni s a jövőendő éles kürtszavát” – dalolja a Nehéz földben Illyés, ám szívében ott van a fájdalom kérdése is: „De hogy feledjem Gyerekként hány kuss-parasztot Bugrist kellett nyelnem.” Az elkötelezettség realizmusa ez, mely a mélyből indult, s merte vállalni örökségét, sőt épp örökségéből csinált programot, – ez Bárdosi Németh világa is. Realizmusa egy cél szolgálatában áll, számára a valóság nem tény csupán, hanem emberi sorsok színtere és alkatrésze, ahol minden az embert szolgálja, aki teremtő része a természetnek, társadalmi kiszolgáltatottsága ellenére is.

Dongók és mák, fonódik egybe emlékezetében, s a vers következő sora már földrajzilag is közelebb visz a képhez, hogy egy időhatározóval tegye teljessé:

...dongók és mák
zügták-mutatták a szép nyár szakát.

Sorról sorra avat be titkába, s amikor már mindent elmondott környezetéről, a képbe belép az ember, hisz nélküle céltalan lenne a természet: mentünk apámmal, – emlékezik, s ez a jelentéktelen tömondat is elég, hogy meglevenedjék minden. S ekkor, a szonett kilencedik sorában, a hosszú expozíció után, kimondja azt, amiért az egész vers íródott, amit nemcsak a dongók és mák képzettársítása keltett, hanem ami egész lírájának is gyújtópontja: Szabadság álma, ott álmodtalak.

A versépítésnek ez a módszere nemcsak szerkesztési elv, nem a módszer, azt hiszem, inkább a szemlélet kérdése: így látja a világot, melynek kis jelenségei a nagy egészet hordják magukban, semmi sem jelkép vagy magyarázat, hanem a szép egység egyenrangú része. Aki lelkében ilyen harmóniát tudott teremteni, annak nincs szüksége formai kísérletekre, a stílus színeváltozásaira. Bárdosi Németh János ebből a szempontból tudatosan kívül marad a kor divatos, de rendszerint átmeneti áramlatain, mint aki tudja, hogy felesleges kitérő lenne kísérlet, mert megtalálta saját kifejezési formáját. De ez a hűség, önmagához és a valósághoz, nem formai kérdés csupán, sőt elsősorban nem az. Mert a hagyományos forma, amit a szabaders kötetlensége kedvéért is ritkán ad föl, a lélek rendjét követi, mely mindennek a végleges helyét keresi, természetnek és embernek, s így az őket reveláló versnek is. Pályája első felét az elképzelt rend és a megvalósult világ ellentmondása kíséri: hiába anyánk a föld, ha nem jut kincseiből mindenkinek egyformán. Voltaképp ez sorsdöntő élménye, ez határozza meg emberi és költői útját. Más viszonyok, kiegyensúlyozottabb feltételek között talán csak arra figyelne, hogy a természet szépsége hogyan visszhangzik szívében, s mint egy magyar Francis Jammes, a bárdosi dombhátról nézné a világot, s borág koszorúzott derűvel figyelne füvek, fák, fecskék beszédét. De földje a Szegény ország s a szívében támadó visszhang mindig a szegények szavát ismétli, fájdalommal és bizakodóan.

S közben egy másik sors is kopogtat ajtaján: „Gyűlni kezdenek a fecskék... fekete rajban az évek”. A szintér most már Pécs, ami nem a civilizált és európai rangra emelt Bárdost jelenti, hanem egy másfajta minőség új feladatát. Pécsi éveihez egy külső tényező is hozzájárult, az 1941-ben indult Sorsunk szölyitotta a városba, amelynek egyik szerkesztője lett. De ez már nem az Írott Kő-korszak szerkesztő-szervező mindenesmunkáját hozza, inkább a meg- és beérkezett szaporodó kötelességét, megnövekedett feladattal és táguló lehetőséggel, s nyilván ennek tudható be, hogy később még a színház világába is tesz játékos-költői kirándulást.

A háborút követő pécsi években szükségszerűen változnia kell a hangnak, s gazdagodó világát formai gazdagodás is kíséri: a Repül a szán Janus Pannoniusra emlékeztető jambusai, a Medvetánc, a kanásztánc-ritmusú Mondóka, vagy a Regős-ének népi képlete, a Kaleidoszkóp játékos szürrealizmusa Bárdosi Németh költői kiteljesedésének bizonyosságai. Az 1941-ben keletkezett Málnaszörp felejthetetlen sorait a lemondás diktálta és a beletörődés, s maga vallotta: Jobb korról szólni nincs

ma még erőm, a lélek mélyen alszik a homályban (Újévre, 1943), de az 1945-ös Pohárköszöntő már így búcsúztatja az évet:

Poraidból egy boldogabb
világot bontson ki a nap,
amelyben lakni is lehet,
nemcsak rettegni, emberek.

Ami ezután következik: lírájának phönix-szerű megújulása, s az átmeneti Révai-doktrina merevségén is átragyog hite: Fogd be az egek selymét, ne essen le a csillag (Telihold).

Napszállat, ahogy a Vacsoracsillag egyik ciklusának címe mondja? – természetesen az is, de sokkal inkább a beteljesedés, amikor önmagára is vonatkozik a Képék szép jelképe:

Lásd, már képékbe gyűlt a gazdag élet,
aranyá ért a sűrű gabna szára.

Egy keserű pillanat nem tudja elhallgattatni a még keserűbb aggodalmat: Málott rongy és eloszló semmi lesz minden, fuss bár messze: elér árnyékok orozva (Kétféle értelemmel), de a betegséggel is terhelt éveken is átsüt az ifjúkor pusztíthatatlan hite:

Kiért, miért
kellett e bő lakoma,
élet, te szép,
te csalárd,
te haszontalan-hasznos,
te édes keserű?
Könnyel a szemben,
hálával a számon
szólok, köszönöm
kelyhét és üdvét
a teljes egésznek.

(Napszállat előtt)

Ez már az „örzök hűségének” korszaka, s azt is tudja, mint éltető igazságot, hogy „a Nap ragyogása nem hunyhat ki soha az emberi szemből”.

S bár az atomháború fenyegetése vigasztalan sivatag képét rajzolja a lélek mapájára, melynek tragikumát csak növeli, hogy „pehelyként forog a létünk”, épp a vállalt feladat sugallja derűlátását. Fiatal éveiben a megmaradás-felemelkedés költőgyakorlati kettős elkötelezettsége ihlette líráját, s a Szegény ország minden elnyomottja nevében szólott, most az örzök hűsége teljesíti ki világát. A természet szép tanítása immáron etikai értelmet kap: „A méhek példája mutatta méz, gyümölcs mégis a munka nyomán lesz. És ez örök!” Igaz, hogy közben „feljött a Vacsoracsillag”, – hogy az utóbbi évek egyik remeklését idézzük, de biztató és erős fényében egy gazdag élet állomásai kapnak határozott körvonalat, s e közben új feladatokat is vállalnia kell. Az esszéíró Bárdosi Némethre gondolok; – a vers zárt fegyelme egyébként is rokon az esszé ismeretből és invencióból épülő világával. S az emlékezés nemcsak a múlt idézése, hanem újjáteremtése is; Bárdosi Németh visszaemlékező esszéiben a személyes emlék fonódik egybe olyan új adatok és tények sokaságával, amelyek irodalomtörténeti jelentőségét valójában csak sejtethjük egyelőre. S így lesz teljes költői világa: az esszé, fiatal éveinek kedves műfaja, a vers mellett olyan lehetőséget nyit számára, amelynek nemcsak önmagában van jelentősége, mert ezekkel lírájához is közelebb kerülünk. A „teljes egész”, amit a Napszállat előtt himnikus zengése köszön és köszönt, így válik számunkra is azzá, mert így, a pécsi évek gazdag és egyre jelentősebb termésével lesz valóban teljessé költői világa.

Most

*Verset nemcsak szomorúságból
egyszerűen kíváncsiságból
lehet írni*

*Ez a délelőtt fényből zajokból
ismerős élekből
furcsa kánpad
figyelem amint rajta vonaglok
hasznos kettősség
kinek
nekem*

*Ki kell ajznom a nyüves szervekből
a rajtakaphatatlan
homályos csomókat
a színeket
bennük a titok s az árulás*

*Most jön a tejesasszony
most szól rám a gyerek
egy rezzenéstől végleg elalszom
nem postázhatok örömtelt jelentést
sem istennek sem elnöknek soha*

Bartók-érem

*Nincs már föltételem.
Résre húzott szemmel elfogadom
a kisemmizettséget, csak a munkát.
Nincs több igénye glóriára
sem szívem súlyos helyének, sem
halántékomnak.*

*A szégyen jeleit úgy vállalom,
hogy magam ki nem adom.*

*

*Megőrzöm a bujdoklást mesének,
a hálást fűszálon, falevelen.*

*Megroncsoltatok olyanná,
ne legyen álmom, sem föltételem.
Fojtsam meg tehetetlen,
mit fölneveltetek bennem, a veszélyt.*

TAMÁS MENYHÉRT

Már mindennap

*Nyárba-szédülő fák terhével
zuhant közénk a szerelem;
végighorzsolta halántékom,
vér serkent kezeden.*

*Már mindennap így várnak ránk a
kisebesedett éjjelek,
rejtőzhetsz a Hold mögé, kőbe,
mindenütt rád lelek.*

*Egymásra villanó szemünktől
robbannak föl a hajnalok,
sugár-mosolyod záporában
kitakart arcú ég vagyok.*

Ceruzarajzok — költőkről

SZABÓ LÖRINC

*Emlékezésnek zuhant tej,
tücsökzenébe halkult torok –
a homályos szemüveg mögött
megszelidült Kalibán zokog.*

GARCÍA LORCA

*Szive előtt fegyver térdel,
szeme előtt beszegzett ég –
de fölizzó gyökér-csontját
nem bírja el a sötétség!*

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

KÉZIKÖNYV A MODERN MAGYAR MŰVÉSZETRŐL

Ha előjáróban leírjuk, hogy az igen várt könyv „hézagpótló” (bár jóval több annál: be is tölti szerepét), akkor azonnal hozzá kell fűznünk, hogy helyzetéből sok minden következik. Elsősorban talán a feladat és lehetőség valamiféle méltán dialektikus szintézise. „Sorsszerűsége” feladatában rejlik: minden önmagát becsülő generációnak el kell készítenie kultúrája „történelmi atlaszát”, és a mi nemzedékünk most jutott el ehhez a kötelességhez. Ugyanakkor a magyar művészet legjelentősebb évtizedeinek ilyen tekintélyes összefoglalása ritka lehetőség is: a monográfikus igény méltó objektivitásra kötelez. A személyes érzelmek, tetszés és nemtetszés, egyszóval a szubjektum mellőzésére, egy „történelmibb horizontú” művészetszemlélet keresésére is. Ez pedig nemcsak nehéz, de szinte elvégezhetetlen feladat: a művészettörténet és értékeit a mindenkori egyéni és társadalmi ízlés függvénye, nincsenek a matematika alapigazságaival egyenlő értékű normái és szabályai. Nemcsak a könyv méreteiből adódó meghatározottságokra gondolunk tehát, hanem a szerepéből fakadó kötelezettségekre is, amikor megismételjük, hogy a monográfia kellőképpen edzett szerzője ismét csak palánkokkal és vizesárokokkal nehezített úton futja a távot, melyet a modern magyar művészet kialakulása és jelenkora között – vissza- és körültekintve egyaránt – végig kell járnia. Az első impresszióink tehát a téma nehézségeire, egyben az író korrektségére és feddhetetlenségére vonatkozhat (magasszínvonálú hozzáértését és elhivatottságát Németh Lajos már jó pár könyvével – Hollós, Nagy Balogh, Csontváry stb. –, tanulmányaival bizonyította). Ez az összefoglalás valóban a mai történelmi és esztétikai tudományosságunk zenitjén és optimális lehetőségei között íródott. És ebből a szigorú fókuszából nemcsak a címben jelzett feladatot látja el, de nézőpontjának a történelmi térben elfoglalt helyét is körülhatárolja.

Nyilvánvaló, hogy a hasonló korábbi művek (Kállai Ernő, Genthon István, Nagy Zoltán, Pogány Ö. Gábor és mások monográfiái és albumai) vállalt vagy vélt kötelezettségei egy, a jelenleginél könnyebben meghatározható vonzódás aspektusaiból nyúlnak a témához: elsősorban koruk zártabb szelleméhez való művészi igazodás mértékét vizsgálják. Németh Lajos kedvezőbb szituációban vállalkozik a meg-megismétlődő feladatra: nemcsak a közben eltelt évtizedek adnak nagyobb magasságot (evvel szélesebb horizontot) a szemlélődőnek, de a „táguló” korszellem is, a szemléletmód egyre kevésbé a pillanat ihletéből fakadó. Az új monográfia koncepciójának egésze, elemzései és értékeitelmei lényegesen közelebb állhatnak tehát egy átfogóbb objektivitáshoz, a történész és kritikus szabadsága is szélesebb lehet, mint bármely elődjéé. Ez a szabadság most nemcsak a szöveg terjedelmében, a képek változatosságában mutatkozik, de a könyvből felépített rendszerek kialakításában, a következtetésekben és összefoglalásokban is. Nem ellenőriztük lexikonból, de úgy érezzük, hogy a műben minden jelentősebb alkotó (tartozzék bármely izmushoz vagy iskolához) „benne van”, az esztétikai súly nyilvánvalóbb és egyértelműbb az elődök szorosabb meghatározottságainál. A bevezetőben ígért „fejlődéstörténeti analízisnek” (a „belső logikájú önfeloldás, az egyéni karakterológia és a társadalmi determinációk” szentháromságában) a monográfus következetesen és maradéktalanul tesz eleget. Törekszik a „rázósabb” irányzatok higgadt elemzésére is, és valóban kerül a művészetszociológiai kérdéseket, bár ezek feltárása és elemzése is megérett már egy újabb monográfiára.

Ugyanakkor a kötetnek az egyre növekvő társadalmi igények kielégítését is vállalnia kellett: funkciói a tudományos összefoglalás szándékától az érdeklődő nagyközönség tájékoztatásáig terjednek. Közben az átmenet sokféle állomása és fokozata.

Ez a hibrid-műfaj szerteágazó figyelmet és lekerekített meghatározásokat, oldottabb stílust és magyarázatokat, utalások- és jegyzetnélküliséget követel. Emellett mégis csak teljes áttekintést, szakszerű rendezettséget és koncepciót, tudományos apparátust is. A szerző láthatóan jól érzi magát ebben a sokféle és egyidejű metamorfózist kívánó szerepben, a könyv kelendőse nemcsak a megnövekedett közönségigényt, de ennek jól eltalált szolgálatát is bizonyítja. A szakember monográfiát lát benne, a műélvező olvasó tájékoztatást nyújtó szép albumot és így tovább. Az irodalomjegyzék szolgálja – kár, hogy nem áttekinthetőbben és még bővebben – a kutatással érett érdeklődés igényeit. A könyv példája lehet az új tudományosság „eszkalációjának és popularizációjának” is.

A modern magyar művészetet végpontjai között két jelentős történelmi dátum oszta az évek számában majdhogyan három egyenlő egységre. Minden korszak bizonyos „felfutást” mutat: a világnézetében és stílusában egyaránt progresszív erőket lassú előretörését, meg-megújuló harcát az akadémiákból való kiválasztás, a konzervatív ízlés és a korlátokat állító hivatal változatai ellen. A nagybányaiakkal megtört századvégi „romantikus realista” szellem felett győzedelmeskedők, a lankás domboldalokon megnyílt szemek nemcsak a természetre vagy a korszak Párizsának artistikus mozgalmaira figyeltek fel, de – méltó párjaként a társadalmi és az irodalmi progressziónak – a „második reformnemzedék” politikai és szociológiai mozgódásaira is. A Nyolcak, majd az aktivisták működése szorosan összefonódott a párhuzamos társadalmi újatörekvéssel. Egy általánosabb humanizmus indítékából ihletetten megtalálták koruk speciális „couleur locale”-jában helyüket és feladataikat, és ez nem minden művésznemzedék sajátja: a magyar művészeknek el kellett látnia olykor még a hivatalos politikusok elmulasztott feladatait is: „a művész nem tud csak festő lenni” – írja Németh. Ez ad művészettörténetileg 1918/19-nek sajátos és korszakváltó jelentőséget, hiszen a „magyar kultúra vezető rétege az első pillanattól hajlandó volt a Tanácskormánytalal együtt dolgozni” (Lukács György), a már majd másfél évtizedre visszatekintő progresszió adja a Tanácsköztársaság kultúrpolitikájának széles társadalmi alapját, ebben a Nyolcak és az aktivisták harcainak értelmét is.

De ebből szinte az is következik, hogy a hazai „modern művészet” kezdetétől (amennyiben modernségének eszméi oldalát vizsgáljuk elsősorban) a nagybányai iskola kialakulását (1895) tekinteni legalábbis vitatható álláspont – többen vitatják is. Megfelelőbb lehetőségnek látszik az első évtized valamely jelentősebb dátuma, akár Rippl-Rónai 1906-os pesti kiállításának mindent elsöprő sikere, méginkább a „keresők” (a későbbi Nyolcak) váradi vagy pesti bemutatkozásainak időpontjai. Az ő fellépésükkel fonódott össze stílus és eszme, lett „közügy” a festészet, az ellentámadások már „hivatalos ügyé” is emelték a mostmár korántsem csak stílári progressziót. A fiatalok szecessziója már nem kívülállás, hanem éppen „máshová tartozást” jelöl: egy új korszak optimális kezdetét. Nagybánya inkább egy történelmi periódus, a „nép-nemzeti irány” záróakkordja lehet, és így megfelelő alap az újatteremtéshez. Történelmileg új gondolatok inkább az „ifjú nemzedék” agyában születtek, az ő megváltozott vásznaikon kapnak első kifejezést (Pór, Berény, Tihanyi, Czizány stb.). Kernstok és Lukács esztétikai és művészetfilozófiai „szecessziója” (mellettük Fülep Lajosé) már véglegessé teszik, manifestálják mintegy a szűkítő hagyományokkal való szakítást. A Galilei Kör estéin, a Huszadik Század és a Nyugat hasábjain, a kortársi kiállításokon kezdődhet inkább a képzőművészet új százada is.

Bár igaz, hogy a Nyolcagnál inkább tartalmi és aligha teljes formai rokonság fedezhető fel („stílusuk esztétikailag a le nem üledett víz zavarosságához hasonló” – írja Németh), mégis több lehetőséget nyitottak, „hatásuk nem is iskolateremtő, hanem felszabadító és gondolatébresztő”. Nagybányának, de főleg a Nyolcagnak „ingadozásukban, heterogén elveikben” rejlik az egyik legfőbb szellemi értékük is: bennük csirázik minden, ami a modern magyar festészetben kiterjedélyesedett. Még éppen a nemzeti hagyományok progresszív emléke és konklúziója is.

Így lehetett aztán a két forradalom képzőművészete a korai és erős szakos vég ellenére is olyan jelentős, szellemében és plakátjain maradó értékét hozó: felszabadító lehetőséget adott a kiteljesedéshez. A folyamat a húszas évek elején (fontol-

kodva és nehezen bár, külső vagy belső emigrációkkal tizedelve), előbb a „megőrző”, utóbb ismét csak a progresszív erők oldalán folytatódik és csúcsosodik. „... a bartóki program a norma: rendet teremteni a káoszban, harcba szállni a kor ember- és művészetellenes tendenciáival...” (Németh). Leginkább így Derkovits művészetében, később jó pár antifasiszta életműben és kiállításokon. A korábbiánál jóval nagyobb hivatalos elnyomás ellenére sem veszítve a humanitásból és progresszív jelentőségéből. „... a forradalom utáni válságélmény szükségképpen az expresszionizmusban fogalmazódik...”, de „... még a magyar konstruktivizmus is súlyos, mint a medvetánc, a fekete-fehér abrónckeretben is mély emberi dráma, társadalmi felelősség feszül...” (Németh). Közrejátszik a korszak reformista, „modernül népnemzeti” irányának, a Gresham-körnek a haladással szimpatizáló, művészetében jelentősen nagy értékű alkotó nemzedéke is.

A monográfia a kortársi művészetben a nemzedéki felosztás elvét követi, az Európai Iskola és a „Közösségi Művészet felé” kiállítás két csomópontját tekintve az eltelt évtizedek jelentősebb állomásainak. A hosszú névsorból (az idősebb nemzedék „átfutó” életművei mellett) Gruber Béla, Csernus Tibor, Kondor Béla, Ország Lili neve emelkedik ki.

A két háború közötti és az 1945 utáni periódusok elemzésében a könyv inkább csak problémafelvető lehetett, több a nyitvahagyott kérdés is, mint a megnyugtató megoldás: a Gresham-kör, a Szocialista Képzőművészek Csoportja, a szentendrei, akár az Európai Iskola kérdéseiben és értékelésében (mondjuk) még sok vitára lehet kilátás. Többek között éppen a monográfia kapcsán is, melyben egynémely eddig „falakon kívüli” iskolának először olvashatjuk pozitív elemzését, történelmi elismerését. A monográfus különös érdeme lett ilymódon a vitára, folytatásra élezett megfogalmazás (pl. a római iskola szerepét illetően is), egyben a megnyugtatóbb szintézisre való törekvés. A helyeslés és tagadás elvi dialektikája. Bár egyes kérdésekben (pl. Csók, Aba Novák stb.) némi elnéző békevagyat vélünk felfedezni.

Sajátos „gondolati enjambement” vezet végig a könyvön és mutatja a képzőművészet folyamatának szerves összefüggéseit, a váltások egymásból fakadását: egy-egy új mozgalom vagy csoport elemzésekor Németh az előbb lezárt téma ismételt összefoglalását adja, és ebből bontja ki a továbblépést, a tapintható különbségeket. A módszer a könyv közérthetőségét és használhatóságát szolgálja, ugyanígy az egyes művészek „valakihez kötése” is inkább magyarázó, mint rangsort adó, a kölcsönhatásokat, a társadalmi együttélést, az Európával való közösséget bizonyítja.

Bíráló megjegyzéseink talán helyenként a könyv stílusára vonatkoznának, a komplex szolgálatot olykor feledő elvontabb és nehezkesebb mondatokra. És még hangsúlyozottabban a szöveg végén található „Összehasonlító táblázatra”. Sokszor egészen jelentős események dátuma és leírása hiányzik, az adatok néha pontatlanok. Itt nemcsak az adatgyűjtés, de a különben kifogástalan nyomdai kivitel is eléggé elhamarkodott. Példa lehetett volna a Knaurs Lexikonok hasonló kronologikus táblázatainak korrektsége, áttekinthetősége és gazdagsága.

A könyvet szép számú tábla egészíti ki (36 színes és 142 fekete-fehér!) és remek grafikák (kifogástalan nyomdai kivitelben) illeszkednek a szöveg közé. A színes táblák egyike megnevezett: Farkas István „Kékszakállas férfi” címmel reprodukált Vörösszakállúja (Végzet címen is). A színek híven váltják az eredeti címet, az aláírás már kevésbé – igaz, egyik kritikusként fiatal nőnek látja a vörösszakállú öregasszonyát a fehérvári kiállításról írt beszámolójában.

Németh Lajos új műve reprezentatív és igényes összefoglalás. Külön érdeme, hogy sok jelentős életmű „palackpostája” is: nagyszerű mesterek (Farkas István, Perlrott Csaba Vilmos, Bokros Birman, Goldmann György, Gulácsy, Tihanyi, Vajda, az élők között Kmetty jut hirtelen eszünkbe) várnak még felfedezésre nemcsak egy összefoglaló monográfiában, de egyéniükben és a kiállítások falain is. Műüket megillető helyet kaptak a modern fejlődés rendszerében, jó lenne, ha ez lenne sorsuk a köztudatban is.

*

A városban – félúton Budapest és Tihany között – következetesen végrehajtott kiállítási program mindegyre „új felfedezéseket” nyújt: nemrégiben idéztük a századunk magyar képzőművészetét bemutató tematikus tárlatok sorát és az ezekhez kapcsolódó egyéni gyűjteményeseket. A kritika már a „Gresham és köre” kiállításon (1967) is felfigyelt az ott bemutatott egyetlen Farkas-műre (Szirakúza bolond – 1930), sürgetve a mester „felfedezését”. Ez végre megtörtént két évvel utóbb, napjainkban. A tárlatnak szomorú aktualitást adott a festő mártirhalálának 25. évfordulója.

FARKAS ISTVÁN TÁRLATÁN ezúttal nemcsak már ismert képek újralátásának örülhettünk, hanem valódi felfedezésnek: az itt bemutatott 80 mű közül (a fele grafika) 62 magángyűjtemények tulajdona. A művész legutóbbi tárlata pedig 1947-ben volt (François Gachot rendezte a Nemzeti Szalonban): mondanunk sem kell talán, azóta hány generáció érett a műélvezetre, és talán azt sem, hogy Farkas István is megérdemli az azóta felnőtt „új közönség” figyelmét. A tárlat tehát felelteti az érthetetlen mellőzést – budapesti folytatásának híre méginkább –, amelyben az utóbbi évtizedekben – publikációban és kiállításokon egyaránt – a festőnek része volt. Pedig életműve szinte átfogja a század első négy tizedét, életútja pedig majdhogya a kor sablonos filléres regényeinek cselekményvázát adhatná. Vagyonra és „pozícióban” született (1887), de az „artes liberales” utáni vágyaiban szembeszegül a családi tradíciókkal és a fiában a saját művét folytatni követelő apával ugyanígy. A „zord atya” a Singer és Wolfner könyvkiadó cég egyik vezetője, ő a „Wolfner” az együttesből. Nem csekély nehézséget és viszálykodást okozott tehát az örökössé kiszemelt ifjú választott pályája, talán a család barátja és képgyűjteményének „udvari szállítója”, a növendék-festő tanítómestere: Mednyánszky László példája és biztatása lazíthatta az elképzelhető atyai szigort és ellenállást.

A „csavargók festője” az ifjú Farkas etikai és emberi tanítómestere, példaképe is: közös kóborlásaikban nemcsak a természet színeit kísérlék befogni a vásznakra, de a természet és társadalom közös törvényeinek Rousseau-i programját is. Beszélgetéseiknek mindvégig nyoma maradt Farkas István fájdalmas filantrópiájában, szomorú és kietlen panteizmusában, iróniát vagy szatirikus kedvet (ellentétben a kiállítás egyik méltatójával) mi nem találunk a teljes mű pillanataiban sem talán. Művének fundamentalisan tragikus és keserű lemondó hangját csak növelheti a vágyaiban szereplő és a megélni kényszerült életút antagonizma, de ennek a sajátos hangnak az eredete még a buddhizmussal is kontaktáló Mednyánszky atyamesterségében kereshető. „... Sok mindenütt jártam – vallja a festő később Kassáknak –, sokat dolgoztam, de most is csak őt vallhatom mesteremnek... Egyszerre követelte meg... az odaadó extázist és a gondos ecsettisztogatást...” A mondat egyaránt utal Farkas elmélyült küldetéshirdetésére és a szakma kézműves szeretetére is.

A külvilág pedig nemcsak igazodott a festő pesszimista fatalizmusához, de túl is tett a képzeletén: végül is Auschwitz gázkamrájával felelt. Írtuk is már: 25 esztendeje.

A fiatal festőnövendék 1912-ben megszökik Münchenből, kitelt az akadémikus unalomból. Megelégedi Herr Kern fáradt és unalmas szalonpiktúráját éppúgy, mint hamis történelmi pátoszait. Párizsba megy, álmai színhelyére, az időközben már polgárjogot nyert kubizmus fellelegvárába, a La Palette iskolába iratkozik be, Le Fauconnier, Dunoyer de Segonzac, Metzinger és mások asztala mellé húzva a magáét, megfordul Apollinaire kávéházi szabadegyetemein is. Már közel 10 esztendő festőpályája áll mögötte, Mednyánszky, Nagybánya és Fényes István iskolái, a megtagadott München, több műcsarnoki szereplés, olasz tanulmányút és sok más is, amikor újra kezd. Párizsi műveiből semmit nem ismerünk: a világháború kitörésekor haza kell költöznie, képei maradnak, és egy állítólagos árverés kalapácsa alatt tűnnek el a szemünk előtt. Lenne tehát még kutatnivaló!

Katonai szolgálat, olasz hadifogság, hazatértekor az ellenforradalmi Budapest, értetlen család, házasság, balatoni remeteség, 1925-től újra Párizs – ezek egy újabb évtized emlékezetesebb stációi. Festészetének már ismert stílusjegyei második párizsi tartózkodása során (1925–1932) alakulnak véglegessé, de „az élettől menekülő révü-

lete" (André Salmon), emberfélelme és -félése csak elmélyülhetett a korábbiak és az elkövetkezendők során. Farkas szelíd és szenvedő humanista, ami Egrynél valamiféle pogány természet- és fényimádó életöröm, mediterrán filantrópia, az az ő képeiben és hangjában súlyos és terhes fájdalom, az élet és természet felhámjának látványos szépségeiben is kételkedő hit lemondó megnyilatkozása. Farkas képeinek fénytelen katarzisa valóban csak az örök küzdelem és bizakodás reményeiben – mint a madáchi műben – kaphat feloldozó záróakkordokat. Ez az Egryvel való „ellentmondó rokonság” és a csoport művészetében képi szintézisekre való törekvés („a táj, az ember és a hangulat egybehangzó trialítására” – jól látja a katalógus bevezetőjében a kiállítás egyik rendezője: Bajkay Éva) kötheti pusztán Farkas István oeuvre-jét a Gresham-köréhez. Ez az esztétikai közösség a társak szemléletében (és képein) jóval harmonikusabb és bizakodóbb. Farkas „gúnyos pesszimizmusát, fanyar szürrealizmusát” mi nem tudtuk felfedezni, inkább szomorú lemondást a hangulataiban, az öregség és a halál fátumos vállalását.

Farkas István „az élet melankólikus hervadását” (Lyka), „egy kozmikus tragédia lehetőségét” (Kassák) sugallja és idézi, emberfélelme elsősorban a „kopott árvácskák, fáradt, vézna szentek” (Kosztolányi) felé irányul. Kisérletekként visszatérő alakjai a töpörödött, elesett, komor ruhájú öreg asszonyok és férfiak, ezek magánya, árva összetartozása és életük kilátástalansága. Tájai – emberrel vagy ember nélkülségükben is – félelmetes kietlenséget mutató képi metamorfózisok, legsúlyosabb alkotóelemük a tömör csend és a fénytelen temperaszínek allegóriája. A tempera kendőzetlensége és szokatlan színharmóniái sajátos tartalmi értelmet nyerne: a mondandó és a hangulat komor hordozói a maguk tompa kitárulkozásában.

André Salmon – aki könyvet írt Farkasról és verseket a magyar mester litográfiaiához, és akinek levelét Dévényi Iván közölte a Jelenkor 1964/12. számában – ezt a szürrealizmusba hajló festészetet „essay critique”-jében Ravel munkájához hasonlítja. A raveli zene szférikus eleganciáihoz, párás finomságához, egy az impresszionizmustól elszakadó, új szellemmel átítatott humanista világhoz. Ravel muzsikájában a tenger hangjai szólnak, Farkas festészetében a föld és az ég, a vizek és a fák csendje hallgat, olykor éppen a tengermély káprázatai – a festő képzeletében a leginkább ember nélküli világé.

Farkas István művészetét második párizsi tartózkodásának és főleg utóhatásainak alapján a szürrealizmus címszava alatt is szokás emlegetni, bár képvilága nem elvont és formailag absztrahált jelbeszéd, inkább a közölt natúra hangulata teremt erős pszichikai hatásokat. A kiállítás tanulsága szerint ez a festészet csak annyiban közelíthető meg a szürrealizmus felől, amennyiben lírai szándékai az elsődlegesek: és nem leíró, epikus formavilága. Inkább talán része az École de Paris második hullámanak, bár Farkas „előkelő idegen” Párizsban éppúgy, mint Budapesten. Ott magyarosnak, itthon franciásnak vélik és ítélik festészetét. Emlékezéseiben Fruchter Lajos számol be arról, hogy mennyire megfogták és mégis mennyire idegenek voltak számára Farkas képei, azok szín- és tájmisztikája.

A Vizek mélyén, a Tenger alatti táj, a Babonás délután, a Vörös szakáll, a Fekete nők, az Elváltak, a Sétányon, a Háborús emlék, a Történt valami? festőjének „magábanvaló” világa éppen szokatlan humanizmusával állja az idöket, mint Montaigne gondolatai. Ez a festészet érdemes nemcsak a példaadó Székesfehérvár, de Budapest és Európa figyelmére is. Kultúrájának élvonalából való.

*

MOHOLY-NAGY László és társainak fehérvári kiállítása – melyet dr. Major Máté nyitott meg példás mondatokkal – inkább a múzeum következetesen úttörő jószándékát illusztrálja, mint az objektív kényszerűségből kreált „csoport” művészetét. Egy-két nagyon korai eredeti Moholy-mű és a többszörös áttételekkel idemásolt fényképek (Moholy-Nagy saját fotói és a munkáiról készültek egyaránt) csak kódos kon-túrokból mutatják a világhírű és iskolateremtő mester életművét, és annak sem min-

den szakaszát. Ugyanígy a tanítványok közül sem a külföldön élők (Vasarely, Schöffer, Kepes stb.) mindegyikének művészetét.

Moholy-Nagy rajzai – melyeket még a Tanácsköztársaság Művészeti Direktóriumára vásárolt a Szépművészeti Múzeum számára és most a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályának gyűjteményében találhatók – csak ifjúkori érdeklődéseit sejtetik, amikor a MA körében és Nemes Lampérth művészetének igézetében alkotott. Kassák segíti külföldön is, közös albumot is jelentetnek meg Bécsben, az Új művészek könyvét (1922). És ahogy emigrációival a mester távolodik Budapeستől (nemcsak földrajzi értelemben így), úgy ritkul a tárlat anyaga, és a róla való tudomásunk is. Amerikai működése (1937–1946) már szinte a legendák mitikus kódéba vész, csak az ott megjelent könyvei és a róla szólók adnak némi tájékoztatást. A Fehérváron látható néhány berlini és korai „bauhausos” mű még a Kassák köpönyegéből kibontakozó festőt mutatja, és aligha az önmagán többszörösen túllépő és egyre tisztuló művészt, a jelentős alkotót és teoretikust. Eredeti arcát leginkább a Vision in Motionból (1946) és más könyveiből vagy Ludvik Souček pozsonyi kis Moholy-albumából (1965) már ismert fotogrammok és montázsok sorozata közelíti meg a mostani tárlaton. Fényképművészetéről már Rabinovszky Máriusz is szép tanulmányt írt a Magyar Művészet 1930-as évfolyamában („A fényképező ember”) és utóbb Kampis Antal a Fényképművészeti Tájékoztatóban (1963), mindketten közölve eredeti képeket is. Várjuk a nemrégiben meghirdetett magyar Moholy-Nagy fotóalbumot, ez az anyag az, amely talán a leginkább megközelíthető.

Van még hazai kutatnivaló is: számunkra meglepő felfedezés volt Juhász Gyula összes művei 6. kötetében (Prózaí írárok 1918–1922.) az itt található sok Moholy-Nagy-adalék, amely nemcsak a költő és a festő ismeretséget (erről Juhász ismert háromsoros bökverse is hírt ad már), de „Moholi” 1919-es szegedi kiállításait is elemzi és dokumentálja. Még az 1920-as berlini tárlatának (Gurlitt-galéria) katalógusát is elküldte a festő Juhásznak, ugyanígy az általa illusztrált német könyveket: a költő mindezekről cikkben számol be a szegedi lapokban, barátját a „szegedi kultúra tényezői” között tartva számon. Meglátogatja – riportja bizonyítja – még pesti műtermében is.

Moholy-Nagy László „ügyében” krónikánkban írtunk is már (1967. 5. szám), és ugyanebben az évben közölte folyóiratunk Major Máté professzor a most kiállított „kortársak” közül Molnár Farkas és Forbát Alfréd, korábban (1962) Breuer Marcel életéről és művészetéről szóló tanulmányait. Az említettek pécsi tulajdonokban lévő rajzainak reprodukciói kísérték a tanulmányokat. Moholy-Nagy pályaképét e sorok írója kísérelte megrajzolni a Látóhatár 1967-es évfolyamában.

De mindezek – ugyanígy a mostani fehérvári kiállítás is – inkább csak kezdeti tapogatózásnak tekinthetők. Lehetőségét kellene keresni és teremteni annak, hogy az érdeklődésnek megfelelő igénnyel kölcsönözzük haza és állítsuk ki gyűjteményesen a mester optimálisan részletes és talán teljesebb arcot mutató anyagát. És itt nemcsak festményekre és fotókra gondolunk, hanem fém- és fénykonstrukcióira, „ready made”-jeire is.

A kortársak közül Molnár és Forbát vagy Breuer itt kiállított alkotásai jórészt nem ismeretlenek tehát a pécsi múzeumlátogatók előtt, de „fiatalabb” és újabb alkotásaik is talán könnyebben elérhetők. Berda Ernő fotogrammai és montázsai jelentettek még a krónikás számára nívumot, Moholy-Nagy talán legerősebb hazai hatását bizonyítják. Kassák és Bortnyik itt közölt anyaga az egyéni gyűjteményeseik után már csak megerősített jelentőségükbe vetett hiteinkben, bár Bortnyik életművének csak rövid szakaszán érintkezik a konstruktív iskolákkal. Igaz, a legjelentősebb alkotásai talán éppen ebből az időből valók.

Sajnálható, hogy a 20. század művészetét bemutató kiállítás-sorozatban eddig ez a tárlat az egyetlen, melynek nem jelent meg katalógusa. A legtöbb „felfedezés” és „újszerűség” éppen ettől a „csoporttól” várható: a jól dokumentált katalógus hasznos forrás lehetett volna a továbbiakra. Akár a példaadó kiállítóhoz hasonlatot szerényebb köntösben is, kiegészítve a „kortársak” mellett az alig fiatalabb „utódok” anyagával

A darmstadti Bauhaus-Archiv alapítója és vezetője: Hans M. Wingler az ötven esztendő „műhely” idézi könyve második és bővített kiadásában (1968). A Bauhausot, az itt tanító vagy tanuló jeles magyar művészeket aligha kell bemutatnunk: az 1969-es jubileumi évben sok értékes tanulmányt olvashattunk róluk folyóiratainkban, ha egy részletesebb és sok képpel dokumentált magyar nyelvű album erősen hiányzik is. Erre a népszerű feladatra – kellő „magyaritással” persze – alkalmasnak látszanék Dieter Schmidt 1966-ban Drezdában megjelent hasznos könyvecskéje, akár a csehek 1965-ös színes kiadványa (Radislav Matušík munkája), vagy a jeles német Bauhaus kutató, Lothar Lang – egykor az iskola diákja – munkáinak valamelyike. Az „érdekeltek” között talán mi vagyunk egyedül, akik nem jelentkeztünk még önálló művel erről a jelenkori képzőművészetünk számára oly sok érdemeset hozó, az ellenforradalmi korszak oly sok csalódott magyar fiatalját befogadó intézetről, tápot adó eszméről és mozgalomról. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Közleményeinek „Bauhaus-száma” (1963) aligha elégítheti ki: jobbára csak emlékező beszélgetéseket közöl (Rozgonyi Ivánét Pap Gyulával, Bortnyik Sándorral és Kassák Lajossal), egy-két Bauhaus-mester néhány levelét Kállai Ernőhöz és Kampis Antal ma már erősen hiányosnak tűnő, de akkor úttörő érdemű tanulmányát Moholy-Nagy Lászlóról. A beszélgetések inkább szubjektív és egymásnak is ellentmondó véleményeket tükröznek, olykor vállalva születésük idejének napjainkban talán túlhaladott értékléleteit.

Hans M. Wingler vaskos monográfiája bizonyosan a legalaposabb szakmunka, mely a tárgyban valaha is megjelent. A nagy alakú és súlyos kötet (280 szöveg-lap, 320 tábla és 45 dollár!) ismerteti a Bauhaus előtörténetét, követi a weimari, dessaui és rövid berlini korszakát, és idézi chicagói újraéledését is. Itt Moholy-Nagy érkezésétől az inkább esztétikai és szellemi utódlásnak tekinthető Illinois Institute of Technology „Design-intézetének” 1966/67-es tanévéig.

Hans M. Wingler könyve nem „akadémikus” monográfia, inkább dokumentumgyűjtemény. Az első íveken összefoglalja a Bauhaus-idea „eredetét és történetét”, majd további kétszáz oldalon dokumentumanyagát közli: az intézet alakulásának és működésének iratait, nevelési programokat és kiállványokat, tanterveket és tanmeneteket, beszédeket, leveleket, a mesterek tanulmányait és jelentéseit, egykori és emlékező írásokat, közöttük művészeti elveikről, munkásságukról szólókat elsősorban. Így az iskola működése, szervezete, alapelvei és története, a mesterek és tanítványok portréja a „téma” saját dokumentumaiból (olykor éppen magánlevelekből) bontakozik ki. A módszer is „bauhausos”: nem kényszeríti a szerző ránk a maga álláspontját, az összkép az olvasottak után bennünk alakul. Hozzájárul mindehhez a sokszáz tábla, ezeken előbb személyenként ismerjük meg a Bauhaus-mesterek és tanítványok alkotásait, majd művészeti ágazonként, tanműhelyenként az iskola belső életét, végül kiadványait és kiállításait. Az intézet „éráit” a szerző az egymást váltó igazgatók és színhelyek szerint osztja fel, így megkülönbözteti Walter Gropius (1919–1925–1928) weimari és dessaui, Hannes Meyer (1928–1930) és Ludwig Mies van der Rohe (1930–1932–1933) dessaui, majd berlini korszakát, és a továbbiakban – a dokumentumok jórésze angol nyelvű már – az amerikai New Bauhaus alakulásait.

A képes táblákon és a szöveggyűjteményben sok magyar mester nevével és művével találkozunk, a már említettek mellett az ebben a vonatkozásban kevésbé számon tartottakkal is (Moholy-Nagy, Kállai Ernő, Képes György tanulmányai, levelei stb.). A könyvet az intézet tanulóinak névsora, majd a Bauhaus bibliográfiája – kiadványainak jegyzéke, folyóiratainak repertórium, a mesterek munkásságának és az iskolának irodalma stb. – egészíti ki.

A remek dokumentumkötet és monográfia, a kimerítően gazdag képanyag – a szöveges részben sok száz grafika és a jelentősebb iratok, kiadványok facsimiléje – nemcsak a témával foglalkozó történészek számára nélkülözhetetlen, hanem az alkotóművészek is sok haszonnal forgathatják.

HONTY MÁRTA ÉS BORS ISTVÁN KIÁLLÍTÁSA

A területi és megyei tárlatok után Budapesten is bemutatkozott a fiatal kaposvári művészpár, Honty Márta és Bors István. A kiállított tárgyak szépsége és meggyőző ereje feledtette a Derkovits-terem rossz adottságait, üzleti jellegéből következő hiányosságait. A művészek kényszerhelyzetben voltak, hiszen „A Tv Galériája” ebben a helyiségben kapott otthont, és a szerkesztő, Pap Gábor jó érzékkel választotta ki őket műsora számára. Az elszomorító rendezési hibákért azonban semmi sem kárpótolt. A „Kétoldalas relief” alig néhány centire állt a faltól, így a másik oldalát nem lehetett megnézni, a több nézetre komponált szobrokat nem lehetett körüljárni.

A bemutatott szobrok, rajzok, gobelinek és gobelintervek kitűnő összhangban voltak. Nemcsak az anyagok nemessége és a szép kivitel kapcsolta össze őket, hanem a szemlélet rokonsága is, ami a különféle műfajok törvényeihez alkalmazkodva változatos, de mégis egységbe foglalt összképet adott. A kiállítók közös törekvése, hogy mondanivalójuk kifejezésére egyszerű, szemléletes és egyben a hovatarozásról is valló formanyelvet teremtsenek. Ezért olyan korok és társadalmak művészetéhez nyúlunk vissza, amelyben az ember még közel állt a természethez, a gyakorlati élethez, a kétkezi munkához. Ez azonban nem menekülésvágy, hanem a megőrzés, a veszendő értékek megmentésének és újrateremtésének igénye.

Honty Márta fő műfaja a faliszőnyeg. Rajzai, sőt a kiállításon nem szereplő érmei is rendkívül dekoratívek, a sík törvényeihez igazodóak. Anyaga, mely az utóbbi három évben készült, teljesen egységes, azonos szellemet tükröz. Gobelinjei a klaszrikus szövési technikával készülnek, semmiféle applikációt, varrást, tömést stb. nem alkalmaz. Ez talán konzervativizmusnak tűnik, hiszen a legújabb textilművészeti próbálkozásokat bámulatos technikai ötletek, és főleg a plaszticitásra törekvés jellemzi. Az ő célja azonban más. A hagyományos törvényekhez ragaszkodva teremt új ábrázolásmódot, új motívumvilágot. Művészetének inspirálója a sámánizmus hiedelemvilága és a magyar folklór. Nemcsak a népművészet, hanem a néprajz minden ága, mert nem a népszokások vagy a motívumok gyűjtése és felhasználása a célja, hanem a szemléletmód átörökítése. Hogy miért fordult éppen ezekhez a forrásokhoz, azt ő maga mondta el a tv-interjúban. A sámánizmus képzeletvilága erősen különbözik az európai vallásokétól. Honfoglaló őseink azonban ezt hozták magukkal, és nyomai tovább élnek a magyar népi hiedelmekben.

Sajátosan magyar, ősi forrást keresett tehát, amelynek kép- és motívumrendszere szemléletes, jól áttehető a dekoratív műfajokba. Munkáit kevés elemből alakítja, egy-egy témát többször is variál. A különleges rajzi gazdagság, a részletek szépsége azonban változatosságot teremt, művei sosem válnak egyhangúvá. Központi motívuma a fa. A sámánizmus világfája ez, mely összeköti az egymás fölé helyezett „világokat”, és egyben a sámán jelképe is. A nap, a hold és „az égbolt nyílása”, a sarkcsillag szintén fontos képek, hasonlóan a dob és a tükör, mely „megmutatja az ember lelkét”. Ezek a rajzi alapformák népesülnek be az emberek, állatok és növények stilizált képeivel. A sámánizmus a világ keletkezésében is nagy szerepet tulajdonít az állatoknak, akik az élet minden fontos mozzanatában ott vannak. A madár mint a lélek jelképe számos nép mítoszában él Egyiptomtól Szibériáig. A rajzokon és gobelinterveken a madarak hallatlan változatosságát találjuk a galambtól és gólyától a páváig. Szerepük a szelidség, a szépség megtestesítése. A másik gyakori állat a hal, a szellem jelképe, és természetesen a szarvas, a sámán, vagy ahogy a magyarok ne-

vezték: táltos, leggyakoribb állatjelmeze. De megjelenik a regősének csudafejű szarvasa is, ezer ág-bogas agancsán a csillagok ragyognak. Igazi képi gondolkodás nyilvánul meg ezekben a szimbólumokban, csupa olyan motívum, ami gazdagon, színes meseszerűséggel ábrázolható.

A motívumvilágon kívül a szerkezeti és formai megoldások is ezt a látásmódot tükrözik. Az átírásra, a stilizálás módjára a szibériai népek díszítőstílusa is adott ösztönzést. A sziklarajzok, a textil, bőr, nyirkéreg stb. díszítések mértani jelle egyszerűsítik az ember- és állatalakokat, természeti jelenségeket. A rajzok szőnyegszerűen kitöltött mezőiben viszontlátjuk az obi-ugor csillagalakzatokat, az evenki hímzések kacsakaringós mintáit, a jellegzetes kettős ívű köröket középen ponttal, és a vonallá egyszerűsödött állat- és növényformákat. De a magyar hímzések és festett asztalosmunkák díszei, a rozetta, a tulipán, a levél stb. is beépülnek ebbe a világba. A sámanénekek virágos metaforái, a visszatérő sorok, rímek, az egész hiedelemvilágot átható jellegzetes hármass ritmus határozza meg a szerkezeti alapelveket.

Az irodalomtörténészek csodálkozva fedezték fel József Attila egyes verseiben a Kalevala ritmusát, képalkotó módszerét. A mai magyar képzőművészetben sokan próbálnak valami ehhez hasonlótl kialakítani, és Honty Márta munkáit rangos hely illeti meg ebben a törekvésben. Ha a néző nem is ismeri a bonyolult utalásokat, a szimbólumok jelentéseit, akkor sem éri veszteség, mert megérzi a „Népdal” gobelintervben a tisztaságot és szépséget, a néhány egyszerű elemből épített „dallam” vonalat, vagy a „Tükrör” hidegebb és meleg színváltozataiban az emberi lélek kettősségét. És boldogan mélyül el ennek a harmonikus, gazdagon mesélő világnak a szemlélésében, mert a mindnyájunkban élő díszítőkedvet és játékos fantáziát testesíti meg magas művészi fokon.

Bors István Borsos Miklós növendéke volt. Tanárától elsősorban a mesterség szeretetét és a prehistorikus kultúrák iránti érdeklődést tanulta. Sosem mondja azt magáról, hogy „művész”, műtermét is műhelynek nevezi, és ez nem külsőség. Az anyagok megválasztása, a megmunkálás szépsége éppúgy lényeges eleme munkáinak, mint a kompozíció. Nem véletlen, hogy a viasz elvesztéses eljárással maga önti szobrai. Legújabb figuráival még inkább hangsúlyozza hovatartozását, azt, hogy a szobrász is mesterember, aki néha művészi színvonalon tudja mesterségét. Így érthető, hogy minden emberalkotta tárgy becses lesz számára, és nemcsak kifejező, hanem szimbolikus erővel is bír. Ezek után azt hihetnénk, hogy művészete a pop arttal rokon, erről azonban szó sincs. Az esetlegesség látszatát is kerüli, és ha ekéből és szögekből komponál is egy szobrot, a tárgyak csak inspirációt adnak, a végeredmény sosem azok egymás mellé helyezése, hanem egy magasabb fokú újraalkotás. Az „Emlékmű” feszültségét éppen az adja, hogy a kész szobron csak érezzük az eredeti tárgyakat, de ami előttünk van, az a hagyományos értelemben is plasztikai mű. A módszer hasonló ahhoz, ahogy Picasso készítette szobrai a harmincas években, és rokon Moore alapelveivel, aki a természeti és biológiai erők alkotta formákhoz kapcsolja műveit. Moore művészetének hatása egyébként is nyilvánvaló. Az „üregecsítés”, a belső és külső formák áthatása ma már a modern szobrászat formanyelvéhez tartozik.

Nincsenek talányos címei, tárgyköre is szűk, inkább több változatot mutat be egy-egy témához. Munkáinak kiindulása mindig plasztikai probléma, szobrai ezért nem irodalmiasak vagy zsánerszerűek, de nem lesznek pusztá konstrukciók sem. A Brancusi–Moore hagyomány értelmében lélekkel, jelentéssel megtöltött „vitális formák”.

A kiállított tárgyak egy kivétellel az utolsó négy évben készültek. Az 1962-es „Emlékműterv” azért kapott helyet, hogy egy téma alakulását szemléltesse. A halottsiratás még tulajdonképpen jelenet, bár a kompozíció függőleges-vízszintes rendje a lényeges szobrászi probléma. Az öt évvel későbbi végleges megfogalmazásban ebből csak a fájdalom kifejező éles, hegyes formák és a monumentális hatású, szárnyaló ekeforma maradt meg.

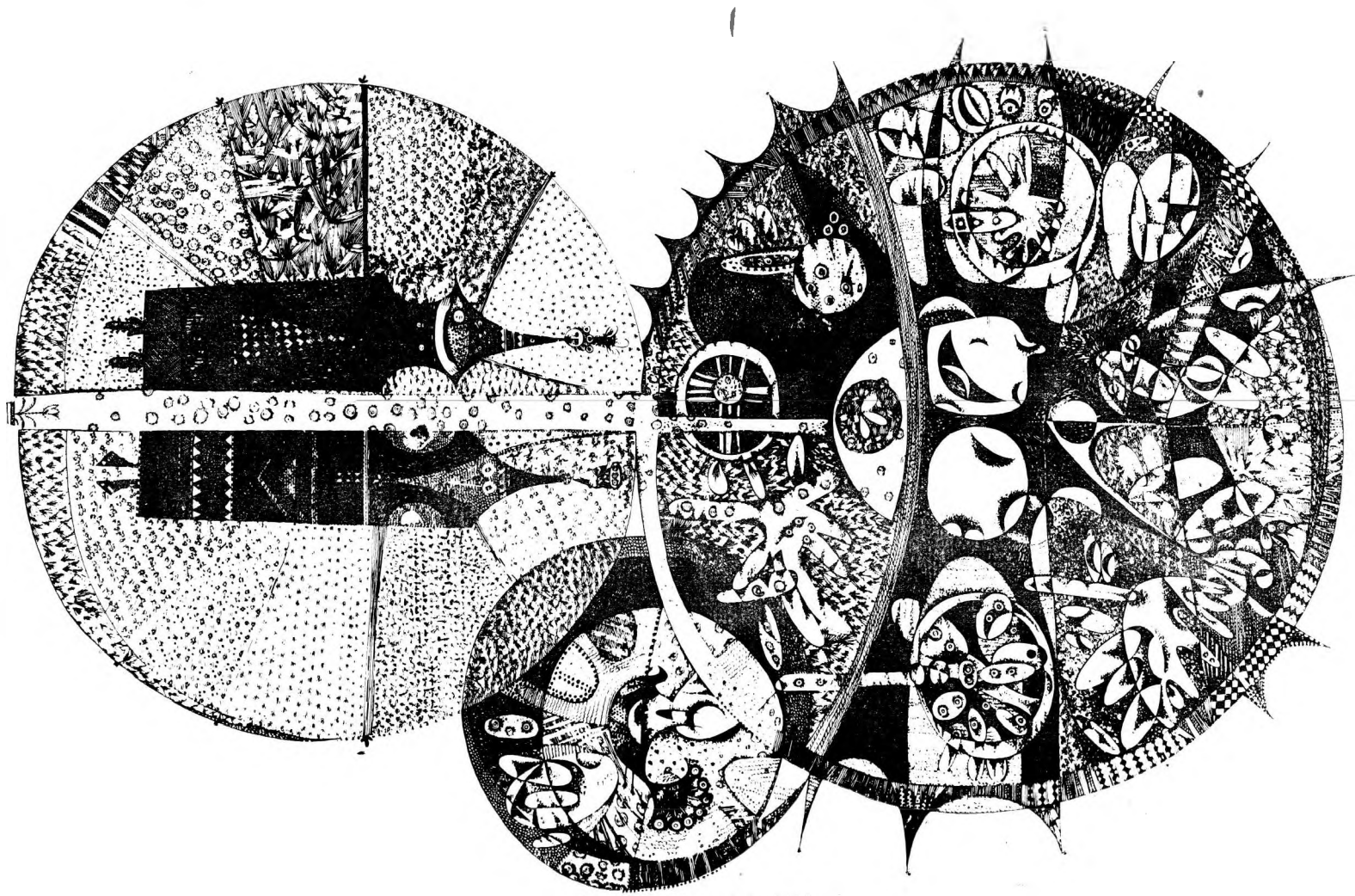
Az új munkák időrendi sorát a reliefek nyitják. A „Falu” keresztmetszetet ad, mintha végigmennénk a fő utcán egészen a temetőig. Látjuk a házfalakat, kerítéseket,

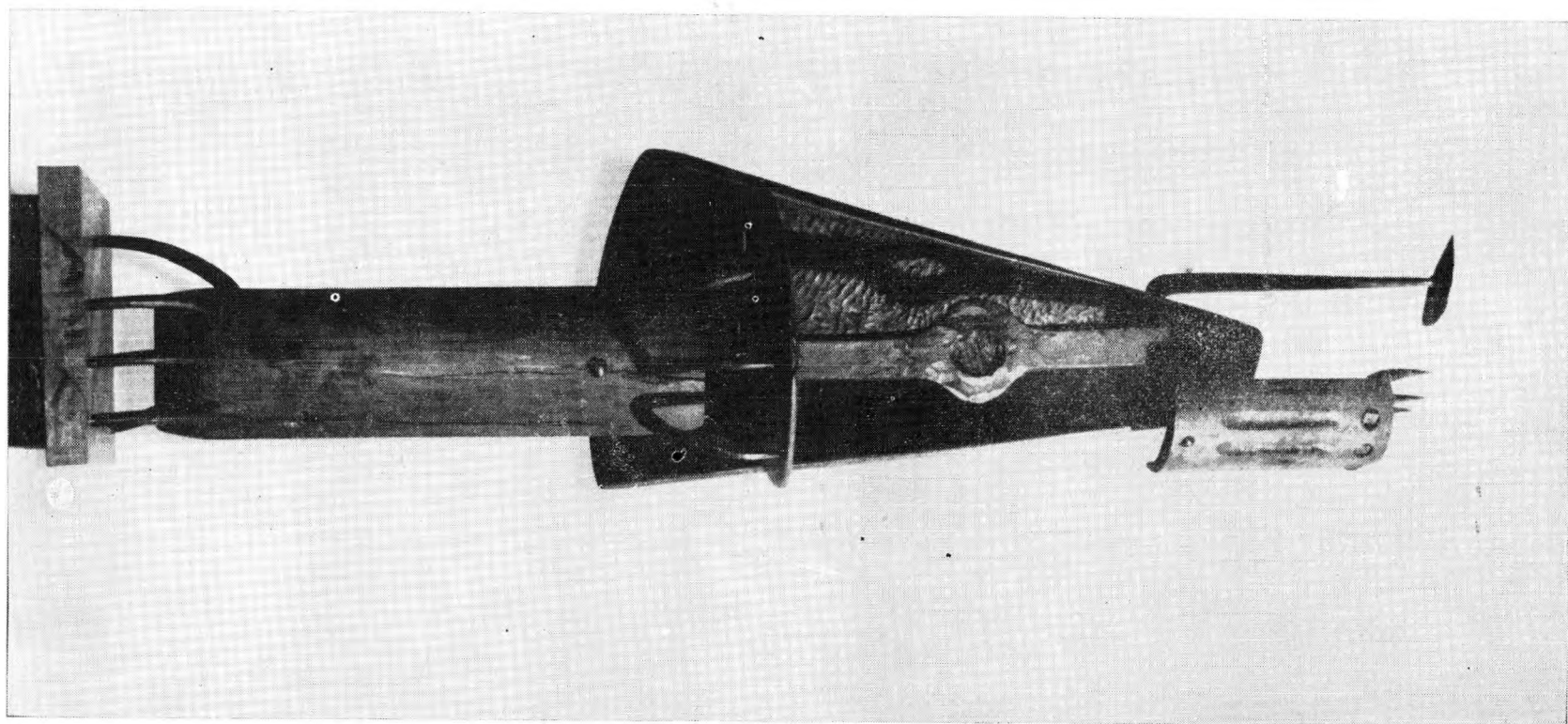
a kerekesebb kutat, egy figurát az ablakban. A festői fény-árnyék hatások, a mozgalmas felületkialakítás érdekelte, az előre-hátra tolt síkok, az áttörés lehetősége. A „Kétoldalas relief”-ben már a dinamikus ritmus a fő elem, a plasztika sodrása viszi a szemet. A reliefektől csak egy lépés választja el a szintén 1965-ben készült fülkés szobrokat. A „Család I–II” zártságát és bensőséges hangulatát a fokozatosan mélyülő terek adják. A fülke az etruszk ihletésű kis „Szarkofág” körül a sír jelleget hangsúlyozza. A két alak itt még nincs egymásba komponálva, a síkszerűség hangsúlyozott. A nagy változathoz már elmaradt a fülke, a háttérrel lezáró lapos férfi figura, és a plasztikus formálású nőalak együtt alkot egy térformát. A szobor különös, meghatározó szépségét az anyagok játéka testesíti meg. A réz patinázott és polírozott felületei megfordítják a realitást, a tárgy lesz a mulandó, az elenyésző, és az ember marad a fényes, az örökké élő.

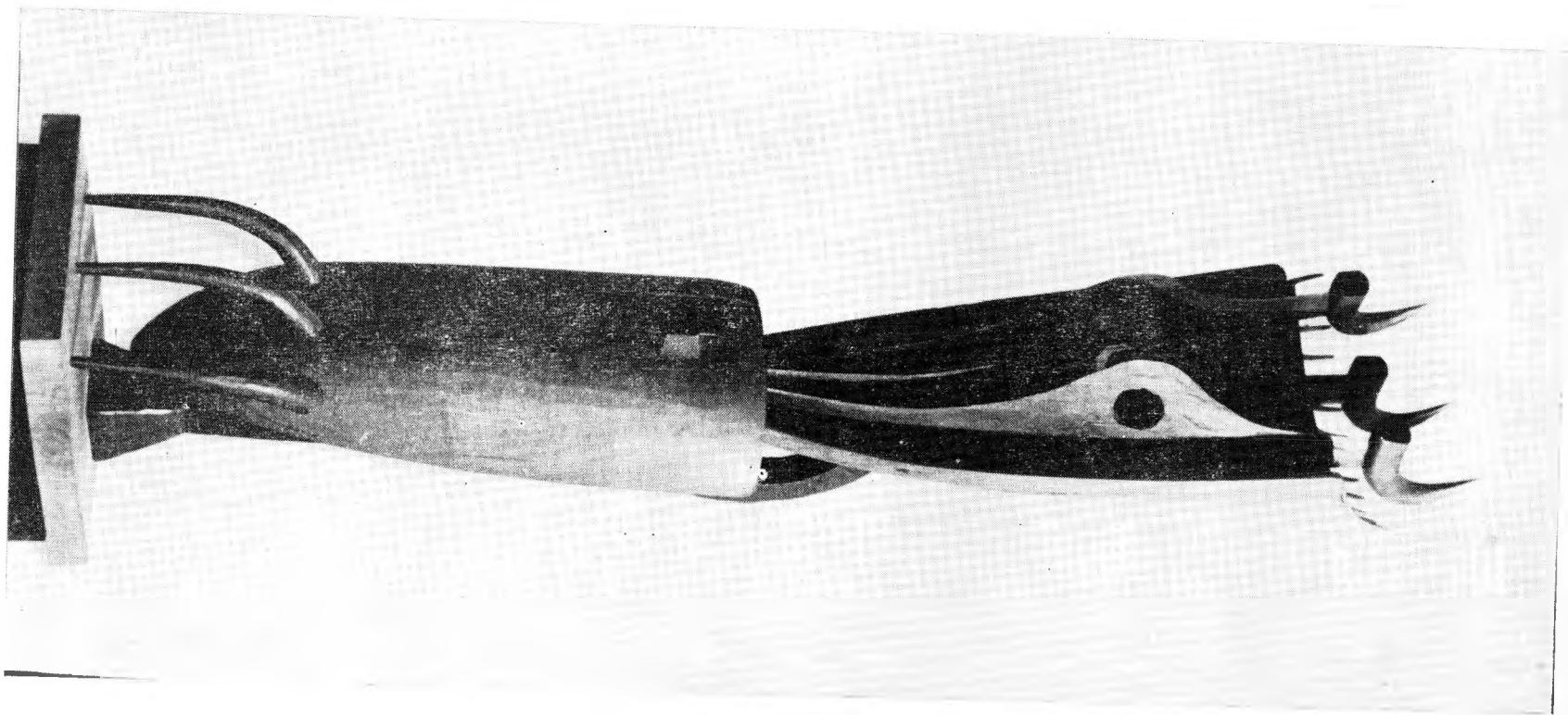
Az egynézetűség az 1966-os „Vízparti formák”-kal oldódik fel. Előzményünk konkrét feladat volt, egy pályázat a Balaton-parton felállítandó térplasztikára. A táj és szobor egységének megteremtése, a természet és az emberi alkotás egymásba hatása a lényege ezeknek az oszlopszerűen felmagasodó, négyméteresnek képzelte szobor-bálványoknak. Átjárna rajtuk a napfény és a levegő, üregeiket befújná a szél, csúfondárosan hegyes kis csúcsait lekoptatná az idő, lassan maguk is természeti képződményekké válhatnának. Formailag rokon velük a „Tavaszi”, bár didaktikusabb. A magból kibomló virág plasztikai megfogalmazása Klee „Virágzás” című képét juttatja eszünkbe, melyen a színek világításbeli fokozatai érzékeltetik a kinyílást.

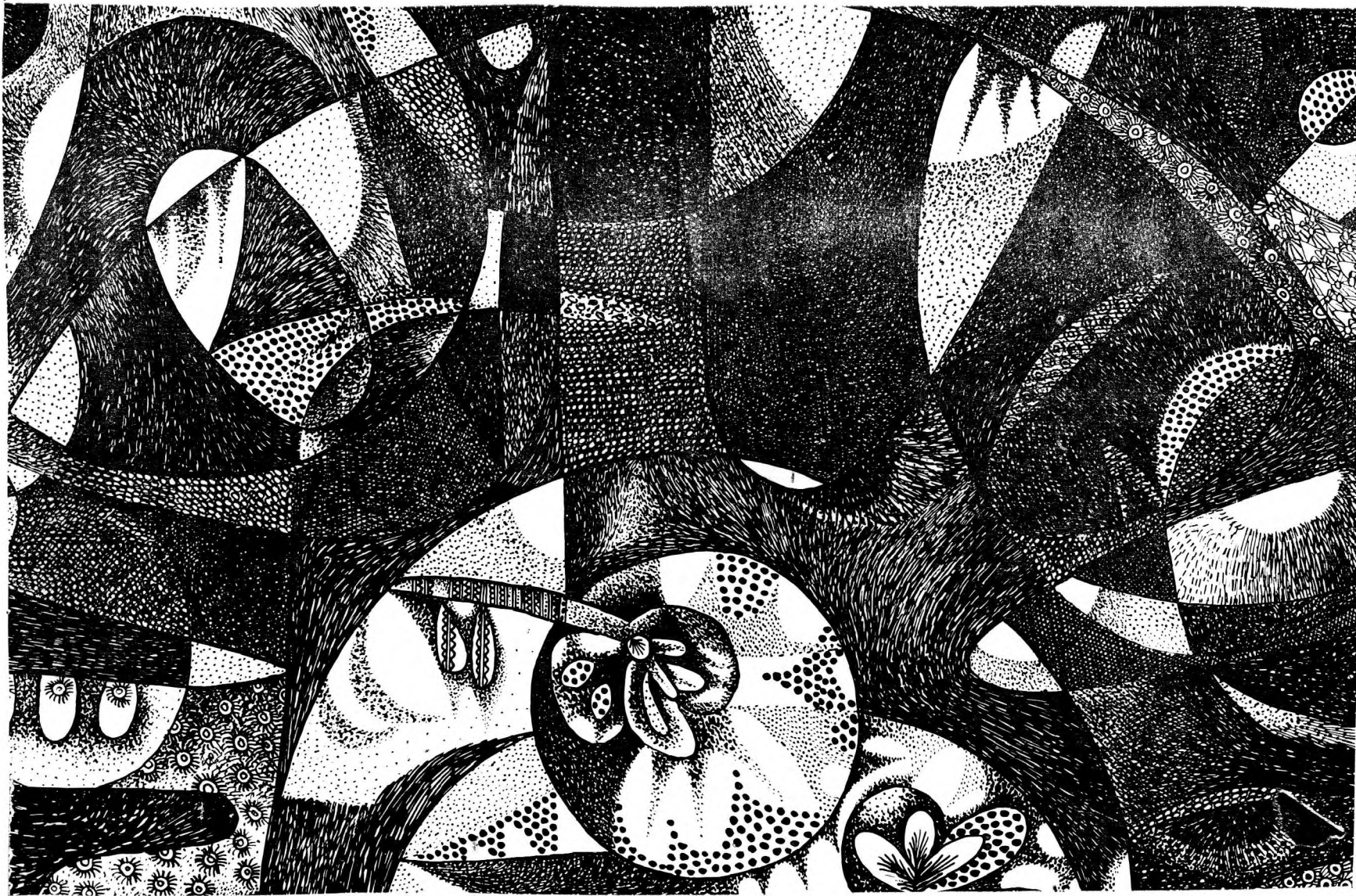
Az anyagok, a mesterségek, a régi tárgyak szeretete vezette el a „Figura I–II–III” megalkotásához. A falusi kovácsok és teknővájó cigányok gyakorlata él bennük, és a folklórnak az a tágabb értelmezése, ahogy Vajda Lajos gyűjtötte, rajzolta a hétköznapi élet tárgyait, egy szekeret, egy egyszerű ablakrácsot vagy egy félig hámozott almát. A figurák alkotóelemei teknő és vajú formák, egy gereblye, reteszek, zárok, ácskapcsok, ajtópántok. Ezek a fa-vas kombinációból született maszkos, karmos lények talán maguk is félelmetes táltosok, akik őrzik állatösük jegyeit. Ettől a mitikus világtól elkülönül a legújabb munka, a „Nappal-éjszaka”. A kétféle anyag, a bronz és az alumínium hideg-meleg színellentéte, az egymásnak pontosan megfelelő pozitív-negatív formák harmonikus teljességet fejeznek ki.

A kiállítás élményt jelentett a látogatóknak, és mint minden bemutatkozás, fontos volt a művészek számára is. A fiataloknál szokatlan határozottság és kialakult stílus nemcsak a tehetség, hanem az egyéniség jele is. Kulturáltságuk, a munkájukat jellemző komolyság és művészi alázat igényes, szép alkotásokhoz vezette őket. További útjukat az is meghatározza, találnak-e értő és támogató, ösztönző közönséget.

Rapszódia a reményről

1.

*Mivé lettem a szembevágó szélben
Mindenség Szíve,
sarjú-ág anyám?
Ma verseimben újra elmerült a béke,
nem rikolt itt senki a boldogság után.*

2.

*En napok óta mégis
hallom, hogy a völgyben
talpunk alatt surrog a homok,
s úgy lépünk a földbe-süppedt házba,
hol vadmályva ég a padkán s csillagok,
hogy papírhajóként velem úszik múltam,
a kenyér, a kés, a rejtek-tűzfalomb,
hogy félhomályban lábra kap az erdő,
s emel, röpit egy égi ár-apály,
kódol a Bükk,
és fáim meg nem dőlnek,
de jövőm e perccel úgy cserélik át,
hogy madarukként bal vállamra ül le
a torokszorító, fényes ifjúság, –
s verhetetlen lesz majd kőbe-metszett álmom,
csapdák között is lesz még visszaút,
bár külön a test és külön már a lélek,
s valami villám a kertbe le-lesíjt –*

3.

*De nem, nem!
Eloldva leng a rét is,
dadogva örnek isten malmai,
özönlik gyom, tövis ma hadseregnyi,
s világ virága
ördög dombjain,
hol dön-dön, hujj, már bátyáim dobognak,
hó-sáncon tűnnek át s egy éjjelen
a tépett-szájú lagziból kilöknek
– meztélláb is, túl a szégyenen –
s tán letiporva koronás csodákat,
a végső ponton üdvözülve itt –*

*E lehetetlen, fölhangolt világban
szemem szemükből mindig kitekint.*

Mert lepke-nyárban nyílik és csukódik
 egy senki-földjén fölfedett kapu,
 s körötte lassan kitakarja arcát
 – Madár-királyti – szaggatott falum,
 a gyökér nép,
 a virág-palástú vándor,
 a tűz-ágyon is süketek, vakok,
 egy csillag-szívű, tükör-arcú ország –

A kupec-időben hallod, -jónapot!

Veled rohannék rakétaként az ürbe,
 földetlen mellel, testre test –
 Öröömöm nincs, se ifjúságom, átkom,
 de együtt elérjük majd a végtelent.

Évszakok határán

Mögöttem a nyár vázlatai a fákon,
 az örvénylő esőben kiáltozó házak,
 egy kéz, mely az asztalon megszabdalt tenyérrel
 megadta magát tán az elmúlásnak.

Holnapra a fagy pengéi ragyognak,
 s mindegyik dalomból kitetszik szégyenem:
 barátaim, szinte szélbe-sodrott gallyként
 itt felejtett engem újra a szerelem.

Ki hajnalra mindig elpazarlom versem,
 gond nélkül zuhannék most a sugárzásba,
 mintha arcomat a földről vas-színű egekbe
 emelné egy madár kiterjesztett szárnya.

Úgy akarok élni, mint a tütyörésző kőlykök,
 mellemről letépve a megkövült Napot, –
 mint csillag-testű szarvas könnyű lábbal futva,
 ha kitalált kertekben egymagam vagyok, –

csak túlélve a magányt, a lélek szakadékát,
 s már látható világom értelméig jutva
 úgy állni meg a táguló időben
 véglegesen, mint a fába-vágott balta.

Tűzgömbök

I.

Ambrus markában sikamlósra izzadt a rózsafüzér. A kenyérfa láncocskákra fűzött barna magjait körültapogatta, és tűnődött, melyik mi lehet? A lapos simákat üdvözléymáriának, a göcsörtösebbeket úrangyalának vélte. Néha szétnyitotta a markát és belepillantott. Ilyenkor a vetéseket borzoló szél a markába ugrott, s hűvössége az összecukódó ujjak fogságába esett. A szél gyorsan meghalt a tenyerében. Málladozó, izzadt semmivé vált, szomorúsággá a kenyérfa horpadt magjai között. – A földnedves, bazaltgerincű országútra pillantott, majd az ünneplőbe öltözött idős aszszonyokra, akik mellette lépkedtek. Nagyanyja és annak testvére, Róza néni, a vetéseket nézte, s a vetéseken túl a fákat, melyek már mind barkát bontottak és lágyan hajladoztak a tavaszi fényben. Ambrus hirtelen feldobta a rózsafüzért, mely teker-gőzve vonaglott a magasban, aztán a másik kezével ügyesen elkapta. Nagyanyja megtorpant, rámeredt:

- Ambrus... Te az úr testét dobálod?
- Nyálkás...
- Hát ezt tanultad otthon...? Csoda, hogy Isten veri a világot? Ambrus...

Ambrus...

- Nem is akartam, csak...
- Hagyd már Anna ezt a gyereket – szólalt meg Róza néni. – Örül a kirándulásnak, istenem...

Nagyanyja megenyhült:

– Mondd szépen Ambrus a fohászt... A keresztre... Már elfelejtetted?... Pedig eszes gyerek vagy... Na mondd szépen: „Jézus Isteni megváltónk... Légy irántunk és az egész világ iránt kegyelmes és irgalmas...”

– ...kegyelmes és irgalmas – mormolta Ambrus engedelmesen, s nagyanyja ruháját bámulta, mely nem volt egészen fekete. Sötétkék volt. A fénylő szatént fehér lencseminták ékesítették.

– Így fiam, így... A mai szentmisét felajánljuk Pista bátyádért. Kérleljük Istent, hogy enyhítsen szenvedésein... Szegény Pistám, mire születél, mire kellett neked megszületned...?

- Pista bácsi harcol?
- Nem harcol az már, édes fiam... Nem harcol... A fogság jobb, mint a halál...

- Nagypapa miért nem jön a misére?
- Nagypád kihajtott... A Csényében őrzi a marhákat...
- És imádkozik a réten, igaz?
- Nagypád elkárhozik... Úgy él közöttünk, mint egy pogány... Csak dolgozik szegény örökké, és jó, ha kicsúszik a száján egy fohász.

- Egy jó nagy fohász... – szólalt közbe Róza néni.
- Imádkozhatna szegény Ágoston... Éppen itt lenne az ideje, hogy elmormoljon egy imádságot... Egyik fia már hadifogoly, másik is katona... Nem lehet tudni, mire készül az Úr...

Róza néni csodálkozva a testvéreire pillantott:

- Ejj Anna, ilyen beszédek... Ezek a pogány beszédek... Háború van...

Részletek a Szépirodalmi Könyvkiadó felszabadulási jubileumi pályázatán első díjat nyert regényből.

Tán azt gondolod, hogy az Isten ott caftat minden bűdösbakancsú baka mögött... Isten maga is csodálkozik a földi szégyenen.

– Többet is tehetne... A mai szentmisét ajánljuk fel szegény Pistámért...

Ambrus az ünneplőbe öltözött embereket figyelte. A szomszédos helységbe igyekezett a fél falu. Kettes, hármas csoportokba verődve lépdelték, beszélgetve, meg-megállva a vetések szélén. A lányok könnyű ruháját lobogtatta a szél, hajukat kócosra borzolta, lazább szalagjaikat megoldotta. Ambrus pillantása a lányok körül motozott, majd riadtan visszatért az idős asszonyokhoz.

– A mi falunkban összedült a templom? – kérdezte.

– Nem dőlt az össze... Csak nincsen papunk... Kéthetenként átjár a Pintér tisztelendő úr misézni, de ugye ilyen ünnepen nem kívánhatjuk...

– Dicsértessék az Úr neve... – Kerékpározó idős hölgy érkezett melléjük, s kecsesen lelépett a földre. A nikkelezett küllők, abroncsok, a vajsínűre festett váz előkelően ragyogott a napfényben. A hölgy darócszín ruhát viselt, fekete csipkegal-lérrel. Opálkék olvasóját a kezére tekerte.

– Dicsértessék, Orsolya – mondták az asszonyok, és a kerékpárt nézték, mely furcsának hatott a gidres-gödrös falusi országúton.

– Egyszer leveszekedik erről a velocipédéről – mondta Ambrus nagyanyja, és rosszallóan csóválta a fejét.

Orsolya asszony arcán boldog mosoly tétovázott. Nikkelezett kerékpárját fél kézzel tolta az asszonyok mellett. Mosolya hideg, szigorú fényeket libbentett fel rancos, szemölcsös arcáról:

– Thali Ágoston úgy látom nem kíséri el a háza népét... Pedig már a kis-unoka is itt van... Mikor érkezted kisfiam?

– Tegnap érkezett szegénykém – szólalt meg Ambrus nagyanyja. – Éppen idejében... Most már alig múlik el nap bombázás nélkül. A menyemet is várom a kislánnyal, de azok egyelőre kimentek a hegyre... Sajnálják ott hagyni a házat... A szőlőből azért be tudnak nézni akár naponta is... Józsím meg ugye katona... Ide rángatják, oda rángatják, alig törődhet a családjával...

– Thali Ágoston imája hiányzik az Úrnak...

– Dolgozni is kell valakinek, Orsolya... Szegény Ágoston... Ha teheti, mindig mond egy rövid fohászt...

A darócszín ruhába öltözött hölgy beigazította a pedált és készülődött a fel-szálláshoz:

– Hát Isten velük, Anna... Előre sietek, mert bejelentettem magamat a tisz-telendő úrnál gyónásra. Ma teljes búcsút kell nyernünk... Holnap már késő... Legközelebb már csak vasárnap áldozhatnánk... – mondta és pedálozott néhányat, majd nyeregbe emelkedett. A nikkelezett küllők fényvillámokat szórva forogtak, s elragadták az idős hölgyet. Amikor a pedálozás heves mozdulatai zajlottak, Ambrus orráig furcsa szag hatolt, de aztán elsodorta a böjti szél, és nem lehetett biztosan tudni, hogy miféle illat keringett az országút felett.

– Mit gyónik ez? – szólalt meg Róza néni.

– Tán meggyónja a velocipédet...

– Ki volt ez a néni? – kérdezte Ambrus.

– Ez Orsolya néni volt... Abban a szép tornyos házban lakik, ahol a törpék állnak az udvaron... Rokonunk egy kicsit... Gazdag emberhez ment feleségül, nagyon gazdaghoz. De a gazdag emberek is meghalnak. Egyedül maradt az Orso-lya... Kőke nincs, gondja nincs...

– És mit csinál ez a néni...?

– Zongorázik a toronyszobában... Zongorázik, imádkozik és tekeri a veloci-pédet.

Túl az út felén egy folyóhoz érkeztek. A fahíd tetején Ambrus megállt és bel-cézett a vízbe. A hínár és a tavirózsa nagy levelei között halak úszkáltak. Keszeg-csapatok és bajsos nagyhalak. Néhol az iszap is felkeveredett, mintha nagy testek mocorognának a sűrű fekete lében.

– Ez a Marcal – hallatszott Róza néni hangja.

Ambrus a folyó kanyarulatait, öbleit bámulta, és az erdőt, mely mögött végleg eltűnt a keskeny ezüstszalag.

– Az pedig ott a Karakai erdő... Híres erdő... És azok a földek is ott mind... Kérdezd csak meg öregapádat...

Ambrus Róza néni okos arcára bámult, majd az erdőre, s a földekre, melyeknek hirtelen megváltozott a színe. Barnábbak lettek és zöldebbek, a vetések gazdagabbak... Róza néni a fakorláthoz lépett, egészen Ambrus mellé.

– Kérdezd csak meg öregapádat, ő majd elmondja... Ott vonultak át Napóleon hadai... Ott, közvetlenül az erdő alatt... Még mindig kerülnek elő kardok, francia pénzek, emléksatok...

Fémesen bűgő hang érkezett a magasból. A mélykék felhőtlen égen repülő-erődök vonultak. A bombázó rajokat vadászok kísérték. Szabályos harci alakzatban szálltak, a gépek teste ezüstösen csillogott. – „Mintha játékreplők lennének... Kicsi, babszemnyi játékreplők” – gondolta Ambrus és borzongott a háta. Az aszszonyok tenyerükkel ernyőzték arcukat és sóhajtoztak:

– Ahová ezek mennek... Uram Jézus... Ahová ezek mennek...

Sietve maguk mögött hagyták a folyót. A szomszédos falu szélső házai, pajtai már egészen közelinek tűntek. Szólt a harang.

– A másodikat harangozzák – mondta Róza néni.

Thali Agostonné és Ambrus szótlanul lépkedett. A falu szélén néhány ismerős asszony csatlakozott hozzájuk. Bűtkös parasztkezü imakönyvet szorongatott és rőzsafüzért. Amikor a templomhoz vezető enyhe emelkedőn szuszogtak, a messzeségben felmorajlott az ég. A templomnak megremeztek az ablakai, s a táj hosszú percek alatt visszhangzott a bombák robbanásaitól. Valahol házak dőltek össze, embereket szakított cafatokra a gyilkos repesz, a légnyomás virágzó cseresznyefákat emelt a magasba, pirosuló háztetőket, eltévedt kutyákat, s a kutyák gazdáit. Százak haltak meg abban a percben, gyerekek, asszonyok, és férfiak. Százak vesztették el a reményt, hogy a háború túlélhető, a hitet, hogy az ügyesség, pontosság, a szabályok betartása segít az emberen.

Mozdulatlanul álltak a templom előtt, és hallgatóztak.

– Fehérvár? – kérdezte Ambrus.

– Budapest, Győr – vélekedett egy rekedt férfihang.

– Közelebb volt – mondta Ambrus és kicsordultak a könnyei. Nem sírt, meg sem nyikkant. Csak a könnyei folytak, egyre folytak, hiába is törölgette.

A templomból sokan kijöttek, és az égre bámultak. A messzeségben tovább dübörgött a föld. A sekrestyés fiai beharangoztak. A harangkondulások maguk is úgy hangzottak ekkor, mint öltet detonációk, a kín hírnökei. A csepp falusi istenháza elnyelte a szorongó keresztényeket. Ambrus túlzottan közel került az oltárhoz, paphoz, minisztránsokhoz. Nagyanyja és Róza néni a padban ültek, s ő közvetlenül a pad mellett állt, az iskolás gyerekek háta mögött. De az apró falusi templomban a padok is közel voltak az oltárhoz, és az iskolások is. Zavarta ez a közelség, a szent tárgyak valódisága. A városi templomban az oldalkarzaton álltak az iskolások, tizes-húszas sorokban. Onnan csak egy festett falrész látott a főhajóból, mást semmit. Nem látta sem a papot, sem a minisztránsokat, legfeljebb a hangjukat hallotta... De a hangjuk is ritkán érkezett el az oldalkarzat mélyére. A diákság énekelt, s ha csendes mise volt, a beszélgetés halk moraja mindig elnyomta a pap hangját. A karzatról nézve nem látszott túlzottan veszedelmesnek az Isten. Jelvényei sem látszóttak, szándékából pedig semmi. A karzat igazság szerint alig hasonlított a templomra. Tavaszi időben, az idősebb diákok a nyitott ablak mellé húzódtak, és cigarettáztak. Az ablakok fiatal gesztenyésre nyíltak, és a zöld lombok közvetlenül ott terültek szét a diákok lába alatt. Ambrus néha arra gondolt, hogy kilép az egyik zöld szigetre, és a lombok között himbálózva hallgatja a misét.

A szűk falusi templomban nyers, testi közelségbe került a vallás jelképeivel, kegytárgyaival. Zavartan bámulta az oltárt, a gyertyák lángját, és füstjét. A miseruhák kísérteties fehér fényben ragyogtak, fehér terítő borította az oltárt, és a keresztet is fehér lepel takarta. Fehér szegfűk és nehéz illatú fehér liliomok díszelg-

tek a vázákban. A pap száraz hangja halkán szállt a mennyezet felé: „Nos autem gloriari oportet in cruce Domini nostri Jesu Christi: in quo est salus, vita, et resurrectio nostra.” A Glóriára megszólalt a harang, és a minisztránok csengője is. Az ének magasan szárnyalt. Ambrust megmagyarázhatatlan melegség járta át. Szerette Istent, és az embereket is szerette. Nagyanyját, Róza nénit, a papot, a minisztránokat, a fáradt parasztokat, a parasztok kezét és a parasztok énekét. A gyertyák sárga lángja, és a faggyú lassan terjengő illata, a közös áldozat, a közös érzések szépségét jelentette Ambrusnak. Aztán hirtelen minden megváltozott. Az ének elhallgatott, a csengők elnémultak. Komorság ülte meg a templomot. Ambrus kérdően a nagyanyjára pillantott, de az elnézett a feje felett, mintha nem is ismernék egymást. A pap halk imát mormolt, majd kifordult és Ambrusra nézett: „Dominus vobiscum...” A kántor válaszolt a papnak: „Et cum spiritu tuo...” – Ambrus ismerte a latin szavak jelentését, mégis megborzongott. Úgy tűnt, hogy most róla van szó, a pap hozzá fordult, kiméletlenül, és lemondóan intette: „Az úr legyen veled”... Még többszámokban mondta, de az arcán látszott, hogy csak neki szánta ezt a figyelmeztetést. A hívők úgy csináltak, mintha semmit sem vettek volna észre a pap fenyegetéséből. Imakönyveikre hajoltak, és szomorkásan közömbös arcot vágtak. Ambrus kellemetlenül érezte magát. Gyomra émelyegve mozdult, szíve hevesen dobogott. Hirtelen rádöbbsent, hogy csupa idegen veszi körül. Idegen faluban áll, egy idegen pap templomában, ismeretlen parasztok között. Nagyanyja és Róza néni?... Rájuk pillantott. Lehajtott fejjel mormolták az imát. Ösztönösen megmarkolta a rózsafüzért és maga is imádkozni kezdett. Félhangosan mondta az üdvözlégymáriát, hogy beilleszkedjen a hívők közé, és mindenben pontosan olyan elmélázó legyen, mint előtte, mögötte, körülötte az emberek. Sokáig úgy látszott, hogy a pap figyelme elterelődött róla, s talán ijedtsége is felesleges volt. De aztán a fenyegető jelek megismétlődtek, majd egyre újabbak és újabbak következtek. A minisztránok elrejtették csengőiket, s hirtelen fából készült kereplőket rántottak elő. A kereplőket vadul forgatták, és a papot figyelték, hogy az mit szól az egészhez. A pap egyetértően bólogatott. Kint a templom előtt is megszólalt egy nagy kereplő, mély kattogó hangja. A pap tördelte az ostyákat, dugdosta az edényekbe, láthatóan teljesen eltért a rendes katolikus szertartástól. Ambrus kérdően nagyanyjára pillantott, de az most is úgy csinált, mintha semmit sem venne észre... A hívők mind úgy csináltak, mintha minden rendben menne, s a gonosz arcú minisztránok közben egyre forgatták kereplőiket, és cinkosan összenézegettek. Az áldozók sorát Orsolya néni nyitotta meg. Lehajtott fejjel odasompolygott a lépcsőhöz és letérdelt. Csakhamar követték mások is. Mindenütt megbolydultak a padsorok, s az idős asszonyok és férfiak odajárultak a pap elé. Ambrus meglepetten látta, hogy nagyanyja és Róza néni is felkelt, odalépdelt az áldozók közé. Ambrus tudta róluk, hogy nem gyóntak, tudta, hogy áldozni csak úgy lehet, ha az ember meggyónja bűneit és feloldozást nyer. Nagyon megbotránkozott. Látta, hogy ezekben a falvakban a szertartást, a hívek és papok közös megegyezés alapján felforgatják. Összecsapják a misét, ahogy nekik tetszik. Áldozáshoz vonulva hozzáérnek a szent szobrokhoz, némelyek megtapogatják a szűzanya lábát. Figyelt és felkészült a legrosszabbra. Látta az emberek arcán, hogy azok áhitatos vakságot tettetnek, tőlük bármi megtörténhet. Nem avatkoznak közbe, nem kiáltanak fel. Imát mormolnak, és lehajtják a fejüket, hogy ne is lássák, mi történik a többiekkel, az idegenekkel, a menekültekkel, akik a kereszténységben bízva meghúzódtak a falak mentén.

A szentmisét hirtelen abbahagyták. A pap fehér palástot terített magára és egy karinges fiatalabb paptól átvette a füstölőt. A tömjént meglóbálta az oltár előtt, aztán újra és ismét újra. A nehéz füst Ambrus orrlyukaiba szivárgott. A diákok első sorában összeesett egy kenderhajú kislány. Az öregek fel sem pillantottak, csak a diákok suttogtak egymás között: „Elájult a Czimber Rozi... Elájult a Czimber Rozi...” – Két fiú felkapta a lábánál, kezénél fogva és kivitték. Ambrus ismét a nagyanyjára pillantott, várta, hogy ezt azért észreveszi, és mond valamit. Kiszáll a padból és kézenfogja: „Gyere kisunokám, menjünk innen...” Nem... Semmi nem történt. A pap közben letakarta a kelyhet s a fiatalabb pap, és a minisztránok kíséretében

elindult a sekrestye felé. Útközben Ambrusra pillantott és énekelni kezdett: „Pange lingua gloriosi, Corporis mysterium...” – „Talán végetért” – gondolta Ambrus, de senki sem mozdult. A pap néhány pillanat múlva ismét visszatért. Ekkor már violaszínű stólat hordott, a fehér palástot levetette. Térdet hajtott és Ambrust figyelt. Ambrus megremegett és segílyt kérően nagyanyjára pillantott. Nagyanyja azonban a papra nézett és egyetértően bólintott. A pap nekiment az oltárnak, lerántotta róla a terítőt. Ambrus óvatosan előhúzta a bicskáját és kinyitotta. Élével felfelé fordítva a lábszára mellett szorongatta. Nagyanyja ekkor rápillantott, majd intett neki, hogy tegye össze a kezét. Ambrus elfordította a fejét. Tudta mit akarnak. Ha összeszerzi a kezét, teljesen fegyver nélkül marad... Dühödten szorította a bicskát, és megfeszült izmokkal várakozott. – „Aki hozzám mer érni, leszúrom...” Mindenkit leszúrok, amíg meg nem kötöznek...” – mormolta. A pap ismét rápillantott és magyarul szólalt meg: „Szétosztották egymás között ruhámat és köntösömre sorsot vetettek... Deus, Deus meus...” A pap marokra fogta a lilomokat, s hátra adta a minisztránsoknak. Leszedte a vázakat, díszeket. A nyitott ajtajú tabernákulum üresen tátongott. A pap mindent lerángatott az oltárról, csak a keresztet és a gyertyatartókat hagyta a helyükön. – „Et anima mea illi vivet...” – halatszott a pap hangja. Ambrus érezte, hogy most következik... Ebben a pillanatban következik... A hívők mélyen imakönyvükre hajoltak, de csak nézték a betűket és nem olvastak. Némán várták a bekövetkező borzalmat... A pap dühösen Ambrusra pillantott, és intett a fejével, hogy kövesse. Ambrus nem mozdult. A pap térdet hajtott és kíséretével kisietett a sekrestyébe. A hívek mozdulatlanul álltak helyükön. Csend volt. A sekrestyés kipillantott az oldalajtón, majd vállat vont. Ambrus ekkor már érezte, hogy erőszakkal nem merik megtenni. Azt gondolták, hogy majd önként bemegy a sekrestyébe, és kiszolgáltatja magát. De Ambrusnak esze ágában sem volt úgy tenni, mintha valami kegyes áldozatról lenne szó. Makacsul szorította a bicskáját és elhatározta, hogy amíg ereje lesz, védekezik. Örökké védekezni fog, a kést nem adja ki a kezéből, s ha erőszakkal közelednek hozzá, belevájja majd a poroszlók húsába. Meghal, de néhány embert maga előtt küld a túlvilágra.

Furcsa hosszú csend ült a templomra. Ambrus érezte, hogy titok lappang a világban, valami zavaró titok, ami megkeserítheti az emberek életét. Ahogy lassan megereszkedtek izmai, csodálkozott az egészen. – „Miért hoztak ide a szüleim... És miért nem jöttek ők is...? Anyu miért nem jött velem?... És Mártát miért nem adták ide?... Márta és anyu otthon maradt... Apu katona... A repülőgépek mindenkire szállnak... Miért nem adták ide Mártát is?... Márta még nagyon kicsi... Kicsi... Kicsi... De a repülőgépek nem nézik, hogy ki a kicsi és ki a diák...” – Iszonyú gyanú férközött a szívébe... Valójában már sokszor gondolt erre a lehetőségre, de most tisztán érezte, hogy ez a valóság... Ő nem Thali Ambrus, nem Thali József fia, és Thali Ágoston neki nem nagyapja... Őt csak fogva tartják ebben a családban, és úgy tesznek, mintha valóban a gyermekük lenne... De nem az... Régi jelek bukkantak fel a képzeletében... Mozdulatok, szavak... Másként szóltak Mártához, aki tényleg gyermekük, és másként hozzá, akit csak fogva tartottak... – „Lehet, hogy kiadtak most Thali Ágostonnénak és a papnak... Csínáljanak velem valamit... Tüntessenek el, mielőtt még ideérne az én igazi anyám, és megkérdezné, mit tettek velem... Hogyan is volt az a szentmise, amikor maga a pap fenyegetett meg, és a sekrestyében akarták megcsinálni az egészet... Megkérdezné... Az én igazi anyám megkérdezné... Kiadtak nekik, hogy elveszejtse nek... Nem Thali Ambrus a nevem... Talán nem is magyar vagyok... Nem magyar és nem keresztény... Az igazi szavakat, melyeket már tudtam, eltitkolták előlem... Lehetséges, hogy magyar vagyok... Magyar, de valaki más az anyám... Mindig csak Márta... Mindig csak a Márta... Az érdekelte őket, de én soha... Azt a fiút, mondta egyszer anyám... De hiszen akkor nem anyám... Nagy egyedülségre jutottam... Lehet, hogy angol vagyok... Néger... Nem, néger nem lehetek, a négerék feketék... Angol, vagy zsidó... Esetleg tatár... Nagy pusztákon laktam, ahol örökké fújt a szél, és elhurcoltak...” – így tűnődött Ambrus, és szorítása elernyed a bicska nyelén, majd ismét megkeményedett.

A diákok sorai megbomlottak. A hívek becsukták imádságos könyveiket, kint szólt a kereplő. Ambrus gyanakodott. Bicskáját a nadrágjához szorította és lassan tolongott kifelé. Figyelte az arcokat, mozdulatokat. Félt, hogy a tolongásban akarják elkapni és a pap elé vinni. Amikor a vasalt tölgyfaajtók tárt karjai között kijutott a templom előtti térre, mély lélegzetet vett. Csodálkozva látta, hogy a fehér fal előterében hatalmas kereplőgép áll, taposó pedálokkal, melyen két klottgatyás legényke táncol mesztéláb. A kereplő hangja messzire szállt. A galambok, verebek mind elmenekültek. Ambrus háta borzongott a félelemtől. És a két klottgatyás legény egyre inkább megvadult. Vágtattak a malomkerékforma pedálokon, és nyihogtak, mint a csikók. A hívők még mindig úgy viselkedtek, mintha minden rendben lenne. – „Része legyen a szentmisében!” – mondogatták az ismerőseiknek az ajtó előtt, és kereszteteket hánytak a homlokukra. Ambrus borzongott... Nem az egyház rejtélyével került szembe, hanem a világeával. A tömjénfüst mögött városok égtek... Ukrán, francia, lengyel leánykák sülték a padlásokon... A hullák édeskés bűze szállt a tömjénfelhőben... És a szavak bűze... Az áruló szavak szép kék füstje, s a megerzselt koponyák és ágyékok kozmás sörteillata. Amikor Ambrus megszületett, a háború lényegében már folyt. A Reichstag égett, Japán és Németország kilépett, a Szovjetunió pedig belépett a Népszövetségbe. Bad Wiessee-ben legyilkolták Ernst Röhm-öt, és Röhm szép szeretőit, a válogatott SA legényeket, akik bolyhos női ruhákban ácsorogtak és heverték a terített asztalok között... Röhm-öt, akinek annyit köszönhetett a Führer... Amikor Ambrus megszületett, addigra már meggyilkolták Dollfuss kancellárt, és meggyilkolták Barthou francia külügyminisztert. A franciák már rég beleegyeztek Abesszinia megszállásába, s a németek addigra éppen megszegették a versailles-i szerződést. Amikor Ambrus megszületett, mindazok az erők, melyek meghatározták a világ sorsát újabb száz esztendőre, már mind léteztek, és uralkodtak. Hindenburg örökebe Hitler Adolf lépett, s a keleti messzeségben felderengett Joszif Visszarionovics titokzatos alakja. Az Egyesült Államok éppen belefesztette a könyökét Anglia lágy oldalába, és finoman félretolta. Mire aztán Ambrus elérte negyedik esztendejét, a világ is tülesett az ausztriai anschlusson, a müncheni értekezleten és a berlini kristályéjszakán. A zsinagógák romjai közül alig hallatszott kiáltás... Szüzek testébe bajonett hatolt, s a világ, és maguk a gazdagabb zsidók is úgy érezték, hogy csak valami átmeneti félreértésről lehet szó. Amikor aztán Ambrus az elemi népiskola harmadik osztályából a negyedikbe lépett, Magyarország egén is megjelentek az angol bombázórajok, miként azt Teleki Pál előre sejtette, s fejbe lőtte magát ideje korán. Ambrus is menekültté vált saját hazájában, miként azzá váltak a cseh kisfiúk, az ukránok, a lengyel leányok, és a franciák, és a szerbek, és szinte mindenki Európa-szerte. Csakhogy Ambrus hazája önkéntes áldozatot mutatott be a halálnak. Fiakat áldozott a voronyezsi hőmezőkön, kereskedőket, tanárokat, színészeket, politikusokat, földbe ásott lágerokban, tölténnyárokban, s az emeletes házak pincéiben. Ambrus hazája szűkös kenyérszeleteken élt, de ezer tonna számra szállította a gabonát, kukoricát, cukrot, a közeli Németországba. Ezer és ezer tonna számra szállította az alumíniumot, szenet, olajat, s a fegyvert. Oly lelkesen szállította, hogy végül saját katonáinak már annyi fegyvere sem maradt, amivel biztonságban lehet menekülni. A messzerschmittek midőn Londonra szálltak, testükben hordták a magyar alumíniumot, a magyar munkás erőfeszítését, s ez az erőfeszítés öldökölte ott a lányokat, fiakat, és azok jószágait. – „Ha pedig Magyarország ezen haderők tartózkodását területén, és az ott levő katonai berendezések használatát is megengedné, sőt katonailag csatlakozva megtámadna egy Angliával szövetséges államot, úgy ez casus belli volna...” – Teleki Pál sejtette, hogy az angolok nem viccelnek... Horthy Miklós azonban semmit sem sejtett. Így aztán Teleki Pált a föld mélyén elfogyasztották a kukacok, s a messzerschmittek sokszáz hullámban szálltak London fölé. Vitték a német akaratot, és a magyar alumíniummal, és a munkások, parasztek verejtékével a gépek testében, lesújtottak. A detonációk hirdették a hitleri elképzelést, de az angolok nem akarták megérteni... Azt hitték, hogy egyszerűen csak háború van, mint már annyszor a történelem folyamán. A gépek aztán Londonban is elkészültek, bombaterhüket gondosan elhelyezték kamráikban, s amikor 1944. már-

cius 19-én a baráti Németország megszállta Magyarországot, levegőbe emelkedtek az angol légierődők. A kisebb városok napok alatt rombadőltek, s a nagyobbak örökké égtek. Az emberek az eget fenyegették, mivel saját kormányuk cselekedetei és a több tonnás gyújtóbombák között nem láttak semmiféle összefüggést. Sok embert szétépett a légnyomás, mások megfulladtak a primitív szenespincékben, s olyanok is voltak, akik falvakba menekültek. Ambrus a menekültek közé tartozott.

Döbbsen állt a fehérre meszelt falusi templom előtt, és a titok után kutatott, ami arcokban, falvakban, mozdulatokban ült. A titok után, ami rámeredt, leheltét is érezte, mégis a messzeség lakója maradt. Méltóságos, megfoghatatlan fenyegetés. Ambrus úgy vélte ezekben a pillanatokban, hogy az a kérdés, ki az apja, és ki az anyja? Az a kérdés, hogy az emberek melyik csoportjához tartozik? Az a kérdés, hogy tájár, magyar, vagy angol? A kérdés azonban az volt, hogy élve marad-e? És ha élve marad, hogyan tudja magában elrendezni a dolgokat? Hogyan tud számot vetni a halottakkal, a millió és millió halottal, az édeskés hullaszaggal, a félelemmel, ami soha nem szűnik többé, a bizonytalansággal, gyanakvással, mely örökre elkíséri. A kérdés még ennél is egyszerűbb volt: Ha élve marad, és eltemetik a halottakat, marad-e ereje élni?

Borzongva nézte a nagy kereplőgépet, melynek pedálkerekén a klottgatás leányok nyihogva vágtattak. Néha úgy tűnt, hogy a kerék felkapja őket és a levegőbe emelkednek, esetleg az akácfák lombja közé, vagy még tovább. A hívők fekete sokaságából előkerült Thali Ágostonné, Róza néni és Orsolya. Orsolya néni felemelte a kisujját és Ambrus felé kampózott vele:

– Kisunoka... Kisunoka... A sekrestyében még gyónni lehet...

Ambrus megrázta a fejét.

– Nem akar megtisztulni... Ünnepek jönnek...

– Nem.

– Csak nem utasítja el az Urat, mint Thali Ágoston?

– Nem gyónok.

– Miért nem gyónsz meg kisfiam? Öt perc az egész... – szólalt meg Thali Ágostonné.

– Nem akarok gyónni...

Orsolya néni csóválgatta a fejét a napfényben, és kedvesen mosolygott:

– Ejnye... Ejnye... Pedig azt hittem, lesz egy új minisztránsunk... Finom kis városi gyerek lesz a minisztránsunk... Hát én visszamegyek a sekrestyébe, mert annyi a szentelni való, de annyi... Isten velük, Anna... Isten óvjon minket... – mondta és furcsa kis mosolyát kivirágoztatva integetett.

Köszöngetve, lassú léptekkel ereszkedtek le a falucska széles utcájára.

– Az a lány hová lett? – kérdezte Ambrus.

– Lány...?

– A kenderhajú lány, akit a pap elájultatott?

Az idős hölgyek nevetni kezdtek. Döcögve, kedves meglepődöttséggel nevettek.

– Ó, a Czimmer Rozi... – mondta Thali Ágostonné – Czimmer Rozi... Gyenge kis virágszál, nagyon gyenge... Mindig elájul... Ha megérzi a tömjénzagot, azonnal elájul... Már megszokták a népek... Orsolya azt mondja, hogy abban a leányban az ördög lakik... Még egészen fiatal, de már beléje költözött az ördög... És könnyen lehet, hogy igaza van Orsolyának, hiszen a tömjén csak az ördögnek rossz... Csak az ördög fél a tömjénfüsttől... Megátalkodott egy lány az... Szegény anyja hányszor összeverte már, de hiába. Ha megérzi a tömjénzagot, azonnal elájul... Szóltak is a tisztelendő úrnak, hogy csak füstölje ki belőle az ördögöt... Ha aztán a szertartás úgy adja, akkor a tisztelendő úr lóbál feléje egyet... Makacs ördög lakik abban a leányban, nem akar távozni a húsából... Szegény anyja egészen oda van... Nagy vezeklő útra is mentek már, bejárták az összes kegyhelyeket, de hiába... Sokan azt beszélik, hogy szép lány a Czimmer Rozi. Már nem így pofára, hanem amúgy... Nagyon szép, és biztosan rossz lány lesz belőle... Máris olyan bágyadtan néz a férfiakra, olyan szomorú hívogatással... Orsolya még mindig remél, pedig abból a lányból már aligha füstöl ki az ördögöt... Nem is a húsában

lakik, ahogy ezek gondolják, hanem a természetében... Volt ezeknek egy oldalági nagynénjük, alighanem annak a természete ütött vissza... Az aztán szép kis sütemény volt... Még az újságba is betették, akkora lett... Valahogyan most az ördög visszaódalgott hozzájuk. Az ördög türelmes, megvárja, míg eléri ez a lány a megfelelő kort, akkor aztán... A füstölés ennek már aligha használ... De még a szentőt-víz se... Orsolya vitt nekik egyszer szentőt vizet és lemosták a lányt tetőtől talpig spongyával... Mindenhol megmosták...

Ambrus képzelete zavartan rendezgette a hallottakat. Ahogy merengve elnézett a házak felett, szinte látni vélte Czímber Rozi meztelen testét, ahogy a spongyával mossák... Mindenhol... Ott is... Sápadt szalmaillatú bőre meg sem borsózott, amikor a spongyával nekimentek, hiszen bent lakott az ördög... A széken állt, s körülötte az öregasszonyok. Az anyja, Orsolya és az a rekedt öregasszony, aki mindig elsőnek kezdte az éneket a templomban. Az a vertyogó hangú... – „Mikor érheti el Czímber Rozi a megfelelő kort?... És akkor aztán?... Mit akkor aztán?... Mit csinál majd a kenderhajú Czímber Rozi... még szebb lesz... És nem engedi, hogy az öregasszonyok spongyával dörgöljék...” – így tűnődött Ambrus, aztán váratlanul a nagyanyjára nézett:

- Hová vitték a Czímber Rozit?
- Amikor elájult?... Hát ki... Mindig kiviszik az akácfák alá, aztán leöntik.
- Nem láttam odakint...
- Persze nem... Visszaódalgott... Hamar magához tér, aztán visszaódalog. Ott szokott állni a szentőltvíztartók mellett... Vagy térdel... Szeret térdepelni... Tudja, hogy bűnös... Pedig gyónik ám, gyónik, áldozik, de ennek nem használ...
- Nagymama nem gyónt...
- Öregasszony vagyok én már... Mit gyónjak? Nincs nekem bűnöm... Tudja azt mindenki, hogy nincs bűnöm...
- Áldozni tetszett...
- Mindenki áldozott... A tisztelendő úr szereti, ha sokan áldoznak...
- De mi úgy tanultuk, hogy csak akkor lehet áldozni, ha az ember meggyónja a bűneit és feloldozást nyert...
- Akinek ugye van bűne... Valami rendesebb bűne... Kisebb bűnökre, mondjuk arra, hogy a fene egye meg, elég ha megbánást tanúsítunk... A megbánáson múlik az egész... Ott van ez a szegény Czímber Rozi, gyónik ez, áldozik is, mégis bűnben él... A bűn erősebb nála... Hiába tetteti a megbánást, mindenki tudja, hogyan végzi majd... Így aztán nem a gyónáson múlik... Előfordul, hogy mi idősebbek is gyónunk... De ugye ritkán... Akiben erős a megbánás, az megbocsátást nyer... De ez a Czímber Rozi talán még élvezi is ezt az állandó bűnösséget... A bűn a testet szépíti, az erény a lelket... Láthattad, elég szép lány...

- Nem láttam – mondta Ambrus és zavartan lesütötte a szemét.

A messzeségben a kereplőgép még mindig szólt. A fénylő tavaszi délelőttöt szomorúsággal töltötte meg a monoton fahang.

- A pap fölforgatta a misét – szólalt meg Ambrus és visszapillantott a falura.
- Micsoda beszédek ezek, Ambrus?
- Fölforgatta... Leráncigálta a terítőket, kiszaladgált... A minisztránsok pedig ott nyirettyűztek...

- Ambrus... Ambrus... Nem ismered a vallásodat. Nagycsüdtörtők van... Ilyenkor oltárfosztással fejeződik be a mise... A Glória után elhallgat a vidámság, a harangok Rómába mennek... Csak kereplők szólnak aztán, egészen a feltámadásig.

Ambrus feszülten a nagyanyjára pillantott. Nem hitt neki... Kicsit elgondolkodott, de egyetlen hasonló esetre sem emlékezett még, pedig iskolás kora óta rendszeren eljárt a templomba. A harangok bizony mindig szóltak, s az oltáron is rendben volt minden... Ilyen dulásra, ráncigálásra nem tudott visszaemlékezni... Hirtelen eszébe jutott a pap arca, ahogy odaszólt neki: „Szétosztották egymás között ruhámat és köntösömről sorsot vetettek...” És a nagyanyja, ahogy összenézett a pappal és egyetértően bólintott.

- A harangok a mise elején még megvoltak – mondta próbálkozva...

– Glóriáig... Aztán Rómába mentek... Ebben neked is hinned kell, kisfiam... A kereszténység lényege a hit...

Ambrus érezte, hogy a nagyanyja nem mondja meg az igazat. Úgy viselkedik, mintha nem történt volna semmi különös, mintha nem tett volna a pap feléje, s mintha a mise körül is minden rendben lenne... Mintha Czimber Rozi nem zuhant volna a kövezetre, s nem ragadták volna meg a lábánál és a kezénél. Ambrus érezte, hogy valami rémületeset elhallgatnak előle, valamit, amit sokan tudnak. Sokan tudják az igazságot, de úgy csinálnak, mintha nem tudnák. Ambrus hirtelen elhatározta, hogy ő is úgy csinál, mintha minden rendben lenne, mintha nem lenne a földön semmi titok, semmi rejtegetni való. – „Úgy csinállok, mintha hinnék neki, mintha elhinném a kereplőket, Czimber Rozit, a nevemet... Úgy csinállok, mintha tényleg Thali Ambrus lennék, de közben figyelek... Nézem őket... Várok... Egyszer majd igazság derül mindenre... Csak arra kell vigyáznom, hogy életben maradjak...” Lehet, hogy szeretnének megölni... Feláldozni Istennek... Errefelé másként csinálják a miséket... Könnyen lehet, hogy a sekrestyében mindig megölnék valakit... Egyik vasárnap egy kisfiút, másikon egy kislányt... Csupa vér lehet ott már minden... Biztos, hogy nem Thali Ambrus a nevem... Talán adósság fejében tartanak itt... Soha nem szerettek... Vertek... Mártát soha, engem mindig... Márta a gyermekük, én pedig csak egy tatár vagyok... Tatár, vagy angol... Talán kérdezősködnöm kellene... Lehet, hogy sokan tudnak a titokról, de félnek Thali Ágostontól, és Thali Józseftől... Kérdezősködnöm kellene... Lehet, hogy ismerik errefelé az igazi anyámat, és az igazi apámat... Thali József nem olyan, mintha az apám lenne... Nem is lehet az, hiszen én angol vagyok, Thali József pedig magyar... De ha tatár vagyok, akkor sem lehetek a fia, mert ők nem tatárok... Ők magyarok... Magyar tanácsos... Tanácsos úr... Tanácsos és katona... Ilyent sem hallottam még... Vagy tanácsos úr valaki, vagy katona... Ezek mindent összekeverték...” – gondolta Ambrus, aztán képmutató arckifejezést öltött és Róza nénire pislogott:

– Máskülönben elég szép mise volt... Főleg az eleje, amikor még megvoltak a virágok, kelyhek...

Róza néni megsimogatta a fejét és mosolygott:

– Persze, hogy szép mise volt Ambrus... Ezen a napon volt az utolsó vacsora... Ez a nap már előkészület a kereszthalálra... Jézus az olajfák hegyén töltötte az éjszakát, és imádkozott... Másnap két lator közt keresztre feszítették, s Pilátus táblát tétetett a feje fölé: „Názáreti Jézus, a zsidók királya”. Az istenember kereszthalála megváltotta akkor az emberiséget a bűntől... Az őskeresztények az egész csütörtöki éjszakát az Olajfák hegyén töltötték, és zsoltárokat énekeltek a kereszthalál reggelére várva. Holnap nagypéntek lesz Ambrus, a kereszthalál napja... Mi keresztények vagyunk... Vezekelnünk kell, böjtölnünk... A megváltás talán még lehetséges... Jézus érted is meghalt a kereszten.

– Én meg vagyok keresztelve?

– Persze, hogy meg vagy... Ha nem lennél megkeresztelve, pogány lennél...

– Tatár?

– Pogány.

– A nagymama ott volt, amikor engem megkereszteltek?

– Nem... Nem voltam ott, de megkereszteltek...

Róza néni ismét közbeszólt:

– Mindegy Ambrus... Jézus Krisztus minden embert meg akart váltani. Nem nézte ki a bűnös, és ki az erényes. Azt sem nézte, kinek mennyi pénze van... És azt sem, hogy néger, magyar, vagy zsidó az illető... Jézus Krisztus mindegyikünket meg akarta váltani.

– Főleg azonban a hívőket – mondta Thali Ágostonné.

– Nézd csak? Honnan tudod te ezt, Anna?

– Ahonnan te... Kérdezz meg akárkit... És ne keverd össze a gyerek fejében a vallást... A hívők az elsők, punctum... Ha nem így lenne, jól néznénk ki... Mi lenne a világból...?

– Jól van, Anna... Ha te az ilyen beszédeket jobban szereted... Még e napon

is... A kereszthalál előtti órákban is... Jól van Anna... – mondta Róza néni és méltatlankodva elfordította a fejét.

Hirtelen utolérte őket Orsolya néni. Nem állt meg, csak lefékezte a biciklijét és rájuk mosolygott:

– Dicsértessék az Úr neve...

– Mindörökké... Mindörökké – mondták az idős asszonyok külön-külön és zordonan.

A nikkelezett acélküllők suhogva vitték a darócruhás asszonyságot. Csakhamar elérte a Marcalt, s a fahídon megemelkedett, majd alámerült a túloldalon. Ambrus a mezőbe mélyedt folyót figyelte, és őseire gondolt... Napszitta, cserepesbőrű ősóket képzelt magának, akik borsátrákban laktak a folyók kanyarulatában... Tatárok voltak... Parázs mellett melegedtek a sátraikban, és nyersen is megették a húst... Lovaik a közelben legeltek, béklyó és kötelék nélkül. Néha nyeregbe szálltak, s órák hosszat vágattak a füves pusztaságokon minden cél és szándék nélkül. A szél a tarkójuk mellett füttyült, s megdermesztette a füleiket. Ahogy aztán közeledtek a folyóhoz, azt sem tartotta lehetetlennek, hogy a dédapja még indián volt. Kisebb korában talán még ő maga is kenuban utazott a hatalmas folyók hátán, s érezte a vadak szagát, ha azok átszaladtak a közelükben. Tűnődve a kezére pillantott, és a fehér bőr láttán az indián dédapát teljesen lehetetlennek találta. Talán trapper volt... Félig tatár és félig angol. Állatokat csapdázott fent Alaszkában. Hiúzt, rókát, hódót... Néha puskvégre kapott egy-egy elszemtelenedett Brownt, vagy rozsomákot... Főleg persze halászott... A hálók ott száradtak a gerendából készült kunyhó előtt, hatalmas póznákon. Amikor közeledett a lazacvonulás, a dédapa leszedte a hálókát a póznáról és a folyóba eregette valamennyit. A lazac aztán belement, csaknem elszaggatta a hálót... Mert arrafelé bőven volt lazac... Este kint szoktak ülni a folyóparton a tábortűz mellett. Jókora tüzeket raktak... Ambrusnak úgy rémlett, hogy a tüzekre határozottan emlékszik... A parázs és a lángok... A füst szagát is érezte... Néha bedobtak a lángok közé egy kisebb fenyőgallyat... A gyanta illatossá tette a füstöt és elűzte a szúnyogokat... A gyanta illatát különösen a dédapa szerette... Szimatolt a tűz felé...

– Ha nem romlik tovább a helyzet, eljöhetsz majd horgászni – mondta Thali Agostonné. Mindhárman a hídon álltak és a folyóba néztek.

– Jócskán vannak itt halak – mondta Róza néni.

– Vannak bizony... Ambrus majd készít horgot, és kifogja őket... El is kelne otthon a hal... A halat még öregapád is szereti, Ambrus... Jó kis sült halakat... Csak beleforgatjuk lisztbe, és kisütjük... Ezeknek a folyami halaknak van a legjobb ízük... Ágoston azt mondja, hogy amit az Isonzóban fogtak, sokkal jobb ízű volt, mint amit a tengerben... Nem is csoda, a tengernek megposhad a vize... A folyó folyik, a tenger meg csak tesped...

Ambrus az erdőt bámulta, ahol a folyó eltűnt a szeme elől, majd újra a vizet. A tábortűz füstjét még mindig érezte.

– Na, Ambrus...? – nógatta Róza néni.

– És a horgot miből?

– A horgot...? Gombostűből, mint a többiek... Járnak ám ide horgászni mások is... Nyáron pedig nagy fürdőélet van... Aki teheti, megmártózik a folyóban... Arra lejjebb a homokdomboknál van a fürdőhely... Mindenki megmártózik, ha teheti, csak Orsolya nem... Orsolya nénéd bűnös dolognak tartja a lubickolást... Pedig nincs annál jobb... Ha én felmegyek Pestre Irma nénédhez, mindig elmegyek a fürdőbe... Micsoda előkelő népek vannak ott... Mindenkinek külön fürdőtrikója van, és fürdőkalapja... De itt az ember nem flancol ennyire... A népek nem is tartanak szemérmesnek... A férfiak gatyában fürdőznek, a nők pedig kombinében... Majd eljöhetsz fürödni is... Csak vigyázni kell az örvényekre... Két éve is belefutott egy gyerek a rigácsi hídnál... Veszélyes víz ez... Alattomos víz...

– A horogra aztán sonkát teszünk...

– Sonkát aligha... A sonkát nem szeretik a halak... Fogtok szöcskét, az való a folyami halaknak... Szép zöldfejű szöcskét... Tele van velük a sarjút... Csak utá-

nakapsz, és máris a markodban van... Igaz Anna...? Biztasd már te is ezt a gyereket...

– Űgy Ambrus... – szólalt meg a nagyanya is. – Majd a fogóval hajlítás gombostűt, cénára kötöd, dugót rá, és fogod a halakat nekünk... Van itt keszeg, csuka, még talán ponty is... Egy böjti napra aztán Orsolya nénédnek is vihetnél, nem bánnád meg...

Ambrus még mindig érezte az enyhe gyantaillatot. Némán bámult a folyó vizébe... A napfény megvilágította a hinár- és sásbokrokat. A halak ezüst teste laposan villant... A nagyobb halaknak széles, sötétszürke háta volt... Méltóságteljesen úszkáltak a tavirózsa levelei alatt, át a meder közepén, aztán neki a partnak... Ambrusnak úgy tűnt, hogy a halak beúsznak az alámosott partok alá, majd folytatják útjukat a levágott sarjürendek alatt, a búzatáblák és répaföldek között. Kétkedő pillantása visszatért a folyóhoz. Kiválasztott egy népes keszegcsapatot, és figyelte útjukat. A jászok ár ellen úsztak, aztán átvágtak a sodorvonalon, neki a partnak. Eltűntek alatta, s amerre úsztak, a rét hullámzott, a virágok hajladoztak. Olyanszerű volt az egész, mintha a földek alá csatornák, üregek vezetnének, de az is előfordulhatott, hogy a jászkeszeg a földben is tudott úszni. Ambrus észrevette, hogy a rét másutt is mozog, s a karakai erdő fái is hajladoznak. – „Űristen” – gondolta – „mekkora hal úszhatott el a fák alatt”... – Döbbenet bámulta a hal útját. Hajladoztak a fák, a vetések, rétek borzolódtak... A nagyanyjára pillantott... Csaknem megszólalt, hogy „ott úszik egy hal”. De aztán eszébe jutottak a kereplők, és az imakönyvbe temetkezett hívők, akiknek a szeme sem rebtent, amikor Czimer Rozi öszszeesett. – „Én is úgy csinállok, mintha semmit sem vettem volna észre...” – Mosolyogva figyelte a hatalmas hal útját, amely közeledett a falu házaihoz. Nem szólt. Csendesen, engedelmesen lépkedett az idős asszonyok között, és nézte a mezőt, mely az útról egészen rendes, szabályos mezőnek látszott. Nagyanya és Róza néni elég hamar megnyugodtak Krisztus sorsában... A meszelésről beszélgettek, ami ezen a tavaszon elmaradt. A házak tűzfalai porszürkén várták sorsukat.

(Folytatjuk)

VIG ISTVÁN rajza

Bemutatjuk

MELIORISZ BÉLA versei
BEREMÉNYI GÉZA elbeszélése
CZELE GYÖRGY elbeszélése
PÁLINKÁS GYÖRGY versei
CZAKÓ GÁBOR elbeszélése
KELÉNYI ISTVÁN verse
ZÁGONY RUDOLF versei

MELIORISZ BÉLA

Töprengő

*Elcsavargott
kisgyerek voltam
aki ott szaladt
bukdácsolva a kövek közt
s telérve a töltésre
az ámulat gyönyöre
ejtette meg.*

Kitárult a világ.

*A parti homokban nyomok
a folyó vizén hümmögő uszályok –
szellősség tisztaság izgalom.
A távolban eget szurkáló gyárkémények
betonelemekkel játszadozó toronydaruk
szaladó országutak vasutak –
mind egy-egy kapocs a szívhez.*

*Nem kifényesített táj ez – megújult.
S velünk nő minduntalan határtalanná.*

*Nyugtalan-vérű vagyok
elcsavargott kisgyerek és töprengő.
De a kikötő mozgalmasságában
nincsen hiábavaló hang
egyetlen egy se.*

Szombat

Letesszük
kezünkől a szerszámokat
vállunkról összegyűlt gondjait a hétnek
de nem panaszkodunk
sem egymásnak sem másoknak.
Az elnémuló csarnokokból kilépve
szelekben és fényben tűrösztyük testünk
a legtisztább gyönyörűséggel
szótlanul.
Hazafelé tartunk.
Az öregek a gyerekeikhez
az asszonyukhoz sietnek.
Én anyámhoz
és akác-illatú
kedvesemhez.

Néger fiú dala a szomorúság ritmusára

Eső mossa
meztelen hátam
s mint a hegyi patakok
amik minden nyáron
előntik kicsi, kis földünket
ömlik naphasította
sebeimben.

Feni öreg kaszánkat
hogy megélesedjen mikorra kell
puhítja földünket
hogy könnyebben vágjon bele
a fáradt szerszám.

Abrándozó kedvesem
kunyhóm előtt térdelve ázik
hogy fiatal szép és tiszta maradjon
mint a csillagok.

Szomorú vagyok
de szívemben a sípok és dobok és éjek
fekete-tűzű karcsúsága
fényesebb mint a nagy fehér istenek.
- - - - -

Esőnek árja
puha simogatása
áztass minket
boldogulásra.

Történelem

1.

- Kiindulópontunk legyen az, hogy a Föld gömbölyű.
- Gömbölyű – bölintott rá Boksa és magában ezt gondolta: „Ez igen. Ez igen, ez a beszélgetés.”

2.

Mindenfelől a Gróf hangját hallotta és éjszakánként gyakran felébredt, a sötétbe bámult vagy szemét lehunyva igyekezett újra elaludni, de volt olyan éjjel is, amikor felöltözött és végigjárta a szobákat, az utcáról beszűrődő gyenge fény is elég volt neki, mert ismerte a palotát, nem ütközött a bútoroknak. Volt úgy is, hogy megállt valamelyik díszes tükör előtt és teste meg feje körvonalát bámulta a félhomályban. Zöld árnyak lapultak a tükrök alján ezeken az éjszakákon.

A Gróf is éjszaka menekült egy berregő automobilon és Boksa egyedül maradt a hatalmas, nyikorgó padlózatú palotában, mely a most oly hirtelenül elcsendesedett főváros közepére épült kétszáz évvel ezelőtt. A palota sárga tömbjét egy roppant kert egészítette ki. Boksaék a keleti szárnyon laktak két szobát, a nagyobbik ablakából a kertre, a kisebből az utcára lehetett kinézni, ahol bérkocsisok vártak fuvarra.

Boksa felesége engedelmes, jó asszony volt, fia, János tisztelte apját és élénk esze a Fiúnövelde legkiválóbb tanulói közé emelte, de Boksa mégis szótlanul tette a dolgát, ázott, gereblyézett a kertben, etette, mosdatta Corát, a farkaskutyát, lefekvés előtt kifényesítette felesége, fia cipőjét és a saját csizmáját. Meg nem állt a keze. Mindenhová elkísérték a palota eseményei: a csillogó bálók, amikor sokezer gyertya ragyogott a termekben, a Gróf titkos megbeszélései a sápadt, halk szavú és ijesztően ravasz külügyminiszterrel, sarkantyúzörgető díszmagyaros urakkal, hangoskodó bőrkabátosok, övükben rengeteg pisztoly, merevarcú jótékony hölgyek, a kapun belépőkre meredő géppuska a lépcső tetején, angol nevelőnők teája, rendőrkard nyomát patyolatingból, női hálóruhából tépett kötéssel fitogtató diákok, éljenző tömeg az ablakok alatt, a Gróf kemény, feszült arca a kislámpa fényében, amint papírajaira hajol. Mindig ott voltak Boksa mellett. És most ez a csend. Boksa ázott, gereblyézett az üresen hagyott palota kertjében, mozdulatainak eredményessége megnyugtatta: minden szabályosan megy a maga útján, a diákok is kelletek meg a bőrkabátosok is, meg az éljenző tömeg is kellett, és a várost felverő lövöldözések, vörösök, angol hölgyek.

És, igen, és talán az is kellett, hogy a Gróf, az ország volt miniszterelnöke, akit örömtől könnyezve éljeneztek nemrég, éjjel meneküljön egy berregő, megpakolt automobilon. Boksa ázott, lihegett és mozdulatainak szabályosságában keresett menedéket. Mert a Gróf már messze túljárt a határon, de jelenléte kézzelfoghatóbb volt Boksa számára, mint a bútorok, az ázó nyele, és érezte, hogy a mindennapi munka nem igazi menedék. S mert a Gróf volt a magyarázat Boksa számára, magyarázat a palotában lezajlott eseményekre, azt is érezte, erre a magyarázatra egyre nagyobb szüksége lesz. „Most fontos okos lenni. Ez olyan idő, amikor fontos okos lenni” – gondolta Boksa, mialatt a kertben dolgozott.

3.

- Kiindulópontunk legyen az, hogy a Föld gömbölyű.
- Gömbölyű – bölintott rá Boksa és szája kiszáradt az igyekezettől, hogy min-

den szót értsen a Gróf magyarázatából. „Ez igen” – gondolta magában. – „Ez igen, ez a beszélgetés.”

Szeles alkonyatban haladt New-York felé az óceánjáró, a társalgóba, ahol Boksa meg a Gróf beszélgettek, csak foszlányok érkeztek a fedélközben harsogó tánczenéből. Akkoriban a one-step volt divatban. Gavriló Principet, a szerb diákot éppen célbalőni tanították, hogy ne remegjen a keze néhány nap múlva, ha a bombamerénylet nem sikerülne. De erről még kevesen tudtak, a Gróf meg Boksa sem sejtettek semmit.

– Ez tehát a Föld. – A Gróf öklöbe szorította balkezét. Egy kört húzott köré a jobbkeze ujjai között parázsló szivarral.

– A parázs legyen a Nap.

– A Nap – intett fejével Boksa.

– No most. A Föld forog, s egyúttal köröket ír le a Nap körül. Innen, a Földről úgy tűnik, mintha a Nap forogna a Föld körül. Hogy a dolog egyszerűbb legyen, maradjunk az utóbbinál, azzal a fenntartással, hogy ez csupán nekünk, földlakóknak mutatkozik így. No most. A Nap, ugye, a mi változatunknál maradva, körüljárja a Földet huszonnégy óra alatt, s jártában mindig más oldalt borítja fénybe. Most ezt, – szivarja megállt ökle felett – most ezt. Szivarját ökle másik feléhez irányította, úgy, hogy közben szabályos félkört járjon be.

– Most itt nappal van, emitt meg éjszaka. Most meg itt van nappal és ott éjszaka. Tud követni?

– Igen – bólintott Boksa, és csakugyan értette.

Párizsban szálltak hajóra és közeledett az óceánnak az a pontja, ahol tíz óra felé jár az idő, amikor Párizsban már tizenkettőn állnak a mutatók.

A Gróf szippantott a szivarból, aztán újra ökléhez irányította. Esteledett.

– No most. Amint a napfény továbbvonul, viszi magával a reggelt és a világosság lassan továbbcsúszik gömbünkön. Így. Az órákat is eszerint igazítjuk, hiszen a dél, amely ugye a nappal közepe, a dél, az is továbbvándorol e hatalmas fényforrással. Ezért természetes, hogy itt későbbben van dél, mint emitt. Mondjuk itt egy órával, itt viszont már kettővel. Szóljon, ha nem ért valamit.

A Gróf megemelte hangját, mert a hullámok erősebben ütötték a hajó oldalát. Boksa nyelt egyet, arcán fénylett a bőr. Torokköszörülés után azt mondta:

– No most. A tizenkettő az tizenkettő.

– Az hát – válaszolta a Gróf.

– Hát akkor hogy lehet azt odébbvinni?

– Nem viszik – magyarázott a Gróf –, hanem megy magától.

– Magától megy? De akkor már nem tizenkettő, hanem tizenegy vagy tíz.

– Tizenkettő az akkor is, csak később. Mert időbe kerül, amíg odaér, ha a maga elképzeléséhez igazodunk. És ha továbbra is ezeket a példákat vesszük, akkor egy órába vagy kettőbe kerül – mondta a Gróf. – Érthető?

– Hát, nem tudom. – Boksa hüvelykujjával dörzsölgette bajuszát.

– Akkor figyeljen ide. – A Gróf felemelte öklét és a szivart. – Abban már megállapodtunk, hogy a Föld gömbölyű.

– Gömbölyű – bólintott Boksa, de már csak a Gróf magas, elegáns alakját bámulta, figyelme szétszóródott a zakó angol kockái, az erős fogak és a nyírott bajusz alatt a dús vacsorától egészenesen csillogó jól ismert száj között. Belenyugodott abba, hogy az időt csak testén érezheti, senki el nem magyarázhatja.

A Gróf magyarázata végére érhetett, mert elhallgatott, kemény arcát felemelve elmélázott, aztán – anélkül, hogy Boksára nézett volna – lassan, szórakozottan mondta:

– A Nap, ez a pótolhatatlan forrás, létünk szabályozója és nem kis részben létrehozója, ütemet ad az időnek, ősidők óta rányomja bélyegét gondolkodásunkra, olyannyira, hogy járásában már nem találunk semmi önkényest. Mintha minden hozzá igazodna. Útjának pontosságát eszünkbe sem jut kétségbevonni, s ugyanakkor roppant nehéz alkalmazkodni a menetéből fakadó sajátos változásokhoz. A zónaidőhöz például. Saját testünkön érezzük a Nap következetességét, még vérünk lüktetése is azt idézi.

Boksára pillantott és újabb szivart vett elő, lágyan a tárcához ütögette egyik végét.

– Megérttem tehát kétségeit.

4.

A tiszt, akihez Boksát kihallgatásra rendelték, a gazdálkodó, de megyei tisztseégeket is viselő literátus köznemességből származott. A világháború utolsó néhány hónapja óta naplót vezetett, mert sorsdöntőnek tartotta ezt az időszakot és nyíltan hangoztatta véleményét, hogy e kort csak mérlegelve, a különböző álláspontok alapos ismeretének birtokában lehet megérteni. Ennek ellenére megbízható tisztnek tartották, s az új rendszer nagy szakértelmet igénylő feladatok, bonyolult kérdések szakértőjeként minősítette. Már a háborúban elhárítóként teljesített szolgálatot, tudását most sem nélkülözhatték. Ősz szálakkal kevert fekete haját oldalra fésülte és drótkeretes szemüveget viselt. Az iroda szűk volt, ő mégis folyton járkált, útja az íróasztal körül vezetett, ezért hol Boksa háta mögé került, hol meg szembe vele, olykor megállt és hátat fordítva kibámult az utcára. Kende Gézának hívták és századosi rangja volt.

– Remélem, gyorsan végzünk – kezdte a kihallgatást Kende százados. – Úgy vélem fiam, neked nem kell sokat magyarázni, értelmes embernek ismerlek, s mivel azt is tudom rólad, hogy intelligens körökben mozogtál, ezért úgy gondolom, hamar megérted, hogy beszélgetésünk néhány adat összevetése lesz csupán. Talán lesznek apróbb igazítások, de ezek is inkább az én személyes kíváncsiságom kielégítését szolgálják majd. A te ügyed már lezártnak mondható. Csaknem mindent tudunk rólad, s ha az, amit mondani fogsz, megerősíti a rólad kialakult véleményt, azonnal elmehetsz, sem neked, sem családnak nem lesz semmi bántódása. Erről én kezeskedem neked.

Azt hiszem, volt már alkalmad tapasztalni, hogy az ilyesfajta zavaros időkben, mint ez a mostani is, sokszor csak a véletlen dönt az emberek sorsáról. A rend helyreállítása mindig káosszal jár. Senkit sem lehet meggyőzni, mindenki vadul rohan a célja felé és ez a legcsábítóbb alkalom visszaélésekre. Engem – nem minden alap nélkül – elfogulatlan embernek ismernek, ami ritka dolog e részrehajtó tisztogatás idején. Már ezért is megbízhatasz ítéletemben.

Boksa a korányári éjszaka óta, mikor a Gróf egy fekete, csukott automobilon elhagyta az országot, ki sem mozdult a palotából. Csak a pillanatra emlékezett, a nagy kocsi nehezen indult, a sofőr idegeskedett, s mikor végre felberregett a motor, az autó lassan végiggördült az utcán, a sarkon óvatos méltósággal balra kanyarodott, aztán eltűnt. Boksa a palota kapujában állt, a vinnyogó Corát tartotta pórázon és csorogtak a könnyei.

– A Grófot jómagam személyesen is ismertem – mondta Kende százados a szobában keringve –, és sokak véleményével ellentétben én nem a nemzet árulóját, hanem egy jószándékú, de lényegi problémákat elfogultan kezelő, s épp ezért szerencsétlen kezű politikust látok benne. No de most rólad van szó...

Boksa hetek óta ki sem mozdult a palotából, de felesége kósza hírekről beszélt, mikor vásárlás után hazaérkezett. Akasztásról, kínzásról, elrejtett kincsekről suttogtak az emberek. Tiszti különítmények üldözték a vörösöket. Megszokták már ezt a szóbeszédet, hallottak eleget, de néhány héttel ezelőtt még itt volt a Gróf, aki jelenlétével helyére tette ezeket az értesítéseket. Most Boksa várta a fenyegető veszedelem, mely a hírek zűrzavarából kinyúl érte. Mindennap várta a veszélyt, de nem félt tőle, a Gróf hiánya fáradttá és közönyössé változtatta.

– Tehát parasztszülők gyermekeként láttad meg a napvilágot a Gróf birtokán. Napra ugyanakkor születettek, s te kölyökkortól együtt nevelkedtél vele, a játszótársra, legbensőbb inasra, huszárra voltál. Elkísérted külföldi útjaira, jelen voltál tárgyalásainál, s a Gróf gyakran meghallgatta véleményed a jelenlévőkről, mert egészséges ösztönű embernek tartott.

– Mindez talán feleslegesnek tűnik, csak azért mondom itt el, hogy lásd, mi sokat tudunk, félrevezetésünk céltalan lenne. S mert értelmes embernek tartalak én is, kíváncsi lennék véleményedre néhány dologgal kapcsolatban. Mert egy szempontból határozottan szerencsésnek mondható eddigi pályafutásod, fiam, nevezetesen, részese voltál bizonyos eseményeknek, melyeket bizvást nevezhetünk történelmieknek.

5.

A függöny mögé rejtőzött. Az óceánjáró lágyan zümmögött és alig észrevehető remegéssel haladt előre. Odakinn, a hullámok felett már az éjfél sötétsége, de Boksa úgy képzelte, hogy a levegő száguldó vízcseppekkel teli, finom permettel, mint a fák közt feszülő levegő hajnalban falun, ahol született. Az óra ketyegését is hallani vélte a falon és összerezsent, amikor a férfi léptei felhangzottak: a lakkcipős lábak halk nesze is durva zaj volt az eddig hallott álomszerű hangok mellett.

Mégis, mintha a ketyegés erősödne. A függöny nyílásán épp az órára látott.

Néhány pillanat volt az egész, és nagyon egyszerű. Ezért a pillanatot várta meg az éjfél a függöny mögött. A férfi húsos hátán megfeszült a kabát – Boksa ismerte, a személyzethez tartozott, a vacsoránál ő szolgált fel nekik, – megfeszült a kabát, amint felnyúlt és ujjának gyors mozdulatával igazított a mutatókon.

Aztán ment is tovább, gyors léptekkel, az étterem meg újra üres maradt és az óra járt tovább, mintha mi sem történt volna. Ennyi az egész. Tizenkét óra helyett tíz volt. Boksa nem érzett örömet, még csak félelmet sem.

Hát most látta, mi történik. Milyen egyszerű eszközökkel ámitják el a Grófot, és vele még biztos sok mást is. Igen. Tulajdonképpen ettől akadt el Boksa lélegzete a függöny mögött. Hogy ez milyen egyszerű, hogy az eszközök milyen egyszerűek a magyarázatok kavargó bonyolultságához képest. Ha szót talált volna rá, talán összeesküvésnek nevezi azt, amire rájött, egy világot átfogó összeesküvésnek, amiről a Gróf nem tud, vagy nem is akar tudni. Csakugyan! Miért ne tudhatna a Gróf minderről, csak szándékosan elfordítja fejét, hogy kedvére űzhesse úri játékait. Vagy talán önmagával is el akarja hitetni, hogy a szemfényvesztők közé tartozik? Az idő állna, de a család megmozdítja, igen.

Kilépett a függöny mögül és végignézett az asztalok során, melléjük képzelve az embereket, akik holnap majd ideülnek. Tudhatta volna előbb is. Hiszen saját szemével látta, ott folyt előtte minden, a politika, ez a szent és eddig érthetetlen kedvtelés, a Gróf vihart, botrányokat kavarázó beszédei a Parlamentben. Egyszerű, milyen egyszerű!

A kabinjába ment, sokáig hanykolódott ágyán, felfedezése foglalkoztatta. Másnap a gyönyörű reggelben sirályok rikoltoztak, amikor néhány óvatos szót ejtett a Gróf előtt az éjfélkor látottakról.

– Maga azt várta, hogy a mutatók maguktól álljanak oda? – kérdezte a Gróf, s Boksa ezt a kérdést már várta. Nem válaszolt, szappanozni kezdte a Gróf arcát, s közben az emberekre gondolt, akik éjszakánként az órákhoz osonnak.

Néhány nap múlva Gavriló Princip fegyvert rántott Szarajevóban.

6.

– Te borotváltad és segédkeztél neki reggeli öltözködésében.

– Minden ruháját ismertem – mondta Boksa. – Mindegyikre emlékszem ma is.

Kende százados megállt és először nézett hosszabban Boksára. Egy szék mögött állt meg és mindkét tenyerét a karfára helyezve megtámasztotta felsőtestét, úgy nézett zavarbahozóan hosszú ideig.

– Nézd, fiam, fordítsuk nyersre a szót. Sorsdöntők voltak az utolsó hónapok,

ebben az országban hirtelen fejére állt minden, összeomlottak eddig biztosnak hitt igazságok. Lehet, hogy ez megzavart téged, mint sokakat, de az is lehetséges, hogy neked csak megszokott gazdád, a Gróf eltűnése okoz fájdalmat. Ez itt nem érdekes. Az érdekel engem, hogy mi fűzött téged ehhez az emberhez, aki nekünk ellenségünk, ezt jól tudod.

– Tudom – mondta Boksa.

– Most én arra lennék kíváncsi, mire vagy képes az érdekében.

– Mindenre.

– Lásd, ezért a kijelentésedért más már falhoz állított volna. Én nem, mert én kijelentéseid tartalmára vagyok kíváncsi. E tartalomra múltbeli tetteidből következtek. – Fejét lehorgaszta rágott meg minden szót járás közben. – E tettek semmi aggodalomra nem adnak okot. Te kiszolgáltad a Grófot legjobb tudásod szerint, de véleményem szerint ez még nem jelenti azt, hogy mindenben egyetértettél vele, hogy is mondjam, hogy ugyanaz volt az elképzeléseitek a világról. Ez esetben viszont nem igaz, hogy érdekében bármire képes lennél.

Boksa a férfiakra gondolt, akik éjjelente megigazítják az órákat.

– De igaz – mondta, és nem hazudott.

– Értelek, fiam, – mondta a százados. – Úgy tudom, a palotába vörösök voltak beszállásolva a kommün idején. Mit műveltek nálatok?

– Célbalőtték a kertben. A feleségem főzött rájuk.

Kende százados észrevette Boksa elszántságát, hogy ez az ember örülne, ha most a Gróf képviselőjeként bánnának vele, ha a Gróf nevében beszélhetne. Nem számol még az életével sem. Kende százados tapasztalt ember volt, tudta, hogy ez nem csak Boksa ragaszkodása gazdájához, hanem a minden emberben meglévő örök vágyakozás a változások megértésére, a bizonyítékra, hogy feltalálta magát az új helyzetben, képes életének értékeit átmenteni a megfordult világba. Magában mosolygott Boksa erőlködésén, meg örömeiben is, mert nem szeretett embereket feketelistára tenni.

– Katonaember vagyok – mondta végül. – Katonaember vagyok és sok vért láttam feleslegesen kiömleni és sok magyar embert hiába elpusztulni. Nekünk szükségünk van használható férfiakra. Én a rendet szolgálom, nekem csak a vörösök ellenségeim, akik zűrzavart okoztak ebben az országban. A rendhez viszont hozzád hasonló becsületes emberekre van szükség. Menj fiam, és nevelj gyerekeket ennek a szegény hazának. Ezt kell most.

Boksa talán gúnyosnak hallotta az utolsó szavakat, mi mással magyarázható a hirtelen heves gyűlölet, melyet Kende százados iránt érzett. Felállt, csizmái nehezek voltak járás közben.

Kende százados viszont rövid ideig az égen függő súlyos, sötét felhőket nézte, mikor egyedül maradt. És füttyörészett, mert ez volt a szokása, ha rajta kívül nem volt más a szobában.

7.

Mint mindig, most is a Gróf szálas alakja volt a központ. Hátravetett feje gyertyaegyenés, elszánt tartást kölcsönzött, furcsa hangja ha szólt, mindenkit elhallgattatott.

– A háború folyik – mondta a Gróf, és Boksa azon vette észre magát, hogy csak ketten vannak, ez a magas ember és ő, a többiek, az asztal körül ülő többi őt, az események szeszélyes fordulata és a háború, mely körülöttük folyik, csak egy díszlet, kiegészítője kapcsolatuknak.

– A háború folyik – mondta a Gróf – és az ellenzéknek demonstrálni kell. Meg kell mutatnunk, hogy pártunk politikája új módszerekkel dolgozik, kényszeríteniünk kell a hatalmi tényezőket arra, hogy a nagy politikában is számoljanak velünk. Ezt szolgálták tárgyalásaim azokkal a hatalmakkal, melyeket Magyarország most ellenségeinek tekint. Ki kell lépnünk a kupaktanács-horizontból, és messze-

láthatóan meg kell mutatnunk, hogy a nagy, a komoly, a távoli célokat sem veszítettük szem elől. Mint tudják, törekvéseink tenorja a pacifizmus...

Hatan ültek az asztal körül, de csak ketten voltak, Boksa meg a Gróf. Egy alacsony úr hajolt előre a többiek közül, csontos homlokán ráncokba gyűrődött a bőr.

– Megértem törekvéseiket, gróf úr, sőt bizonyos körülmények között őszinte híve közé sorolhatna engem is. De – és itt drámaian felemelte a hangját –, de a helyzet más, aktuálisabb, és közvetlenebb cselekvésre nyújt lehetőséget. Hazánk történetének talán legsajátosabb fordulatára gondolok itt. Hohenzollern dualizmusra a Habsburg-dualizmus helyett. Ha jól látom, nem csodálkozik ezen. Igen, – körülnézett – igen, egyelőre a Monarchiának és Németországnak olyan szoros szövetségére célzok, amely idebenn inkább a magyarságra, mint a tehetetlen osztrák-németiségre támaszkodik. A német támogatás döntően biztosítaná ezzel a magyarság túlsúlyát a Monarchián belül.

– Kossuth – ejtette ki a nevet egy galambősz férfi, aki kis tulipánjelvényt viselt fekete hajtókáján. – Kossuth Lajosra kell most gondolnom.

Boksa nesztelen léptekkel körbejárt és italt töltött a poharakba. Highballt. Először három nagy kocka jég, erre brandyt öntött, majd fél deci gyömbérsört. A poharakat már előzőleg citromspirállal díszítette.

A Gróf nem öltözött át erre az estére, még mindig azt a zöldes színű gabardine zakót viselte, melyet Boksa gondosan lekefélt előző este, hozzá világos nadrágot. Boksa egy pillantással megállapította, hogy milyen választékos minden mozdulata. Az a nyugalom jellemezte, amely a céltudatosan cselekvő emberek sajátja.

– Kockált, uram? – kérdezte Boksa a galambősz úrtól. Aztán hangtalan lépésekkel kiosont a szobából. Jellegzetes léptek voltak ezek, némák és gyorsak, a személyzet járása, mely egyforma a világ minden táján, így ment az a steward is az órához a hajón.

- Mit csinálnak? – kérdezte kint Boksát felesége.
- Tárgyalnak – felelte Boksa. – Hozz tejszínt.
- Hogy néz ki, sokáig maradnak?
- Nem tudom. Siess.

A kockált szó kakasfarkot jelent és a régi Amerika kakasviadalainak emlékét idézi. A győzelem jelképe a legyőzött kakas farktolla volt, erre ittak a vendégek a viadalt követő áldomáson, ebből a régi mulatozásból indult el világhódító útjára a kockálnak nevezett rövid ital. Étkezés előtti kockált fogyasztásának célja az étvágygerjesztés. Étkezés alatt kockált felszolgálni nem szokás. Az étkezés előtti mértéktelen alkoholfogyasztás fokozottabb nedvkiválasztásra serkenti az emésztőmirigyeket, különösen a száraz, vagy nem túl édes izhatású italok vagy italkeverékek alkalmasak erre a célra. Az étkezés után viszont olyan italok fogyasztása kedvező hatású, melyek elősegítik az emésztést. Erre legalkalmasabbak a tartalmasabb alapanyagból tejszínnel, tojással, magasabb cukortartalmú likőrökkel készített italok.

Boksa tejszínnel készített kockált, majd visszaosont a szobába. Huszárruha volt rajta, színes, és hozzá könnyű csizma.

– E gondolat legfőbb támasza a hazánkat vezető agrárfeudalizmusnak egy érzése – mondta benn a Gróf. – Az az érzés, hogyha beeresztjük az olcsóbb német ipartermékeket, ezzel agyonütjük a sajátjainkat. És ha egyúttal a magyar mezőgazdaságnak új kiviteli piacot teremtünk Németországban, akkor megmenekülünk Magyarország industrializálódásának nagy veszélyétől. Érteneek uraim? Ezt hozza, ha Ausztria feje fölött szövetségre lépünk a Hohenzollerekkel. És ezért ellenzem ezt a veszélyes elképzelést.

- Ej, ön mindig inaktuális, – vágott közbe egy úr és előrehajolt.
- A Mittel-Európa terv, Neumann Európája...

Hatan ültek az asztal körül, de csak ketten voltak, Boksa huszárruhájában és magában mosolyogva, mert a férfi járt eszében, aki előbb óvatosan körülnézett, majd a mutatók felé nyúlt. És a Gróf a zöldesszínű gabardine zakóban.

Alig virradt, amikor Boksa öngyilkos lett. E hajnal előtti éjszakát az ágyon heverve ébren töltötte, gondolatlanul, néha lezárt, néha meg nyitott szemmel. Felesége és fia a szomszéd szobában aludtak, de ők már nem érdekelték Boksát.

Előző nap késő este hidegszemű futó eső verte a palotát, néptelen volt az utca, amikor csengettek a kapunál. De ennek a látogatásnak már nem sok köze volt Boksa öngyilkosságához. A férfi gyorsan besurrant a nyíló kapun és a falhoz lapulva hardarta:

– Csukja be gyorsan.

Átázott a ruhája, fázhatott, ezért Boksa a dohányzóba vezette, ahol a kandallóban csak meg kellett gyújtani az odakészített tüzelőt. Az ismeretlen egy kényelmes bőrfotelbe ült és sziszegve tapogatta a lábát.

– Régi sebesülés – magyarázta –, még a Tizánál szereztem.

Aztán gyorsan visszanyerte erejét és mosolyogva pillantott Boksára, aki már befejezte a tűzgyújtást és a falnak dőlve várakozott.

– Elég furcsa lehetett, ahogy az imént magát csaknem feldöntve berontottam ide, de elsősorban a maga érdekében siettem. Tudja, tevékeny ember vagyok, folyton az országot járom, és – bármekkora a gyakorlatom – olykor nem tudhatom pontosan, hogy követnek-e vagy sem.

– A Gróftól hozott üzenetet? – kérdezte Boksa.

Az ismeretlen férfi felállt ültéből, az ablakhoz lépve félrevonta a nehéz függönyt és megállapította, hogy senki sem jár odalent, ugyanakkor azzal is tisztában volt, hogy ez még nem sokat bizonyít.

– Nem, nekünk nincs kapcsolatunk vele – fordult vissza. – És mert nincs sok időnk, engedje meg, hogy én beszéljek. Magát kérjük meg, hogy közvetítse üzenetünket a Grófnak, azoknak az elvtársaknak az üzenetét, akik itt folytatják a munkát. Szinte semmi összeköttetésünk a külfölddel és ez a mi elszigetelt tevékenységünk sötétben botorkolás megfelelő külső képviselő nélkül. Erre nála megfelelőbbet keresve sem találhatnánk. Nekünk voltak nézeteltéréseink vele, de ebben a válságos időszakban könnyebb lesz közös hangot találni. Szükségünk van rá, és nem felejtettük el, ez lenne az üzenet.

A férfi magas volt, sovány és nagyon ráncos arcú.

– Én nem vagyok kapcsolatban vele – mondta Boksa. – Én azt sem tudom, hol van, és semmit sem tudok róla.

– Nézze, megértem, ha gyanakszik. Ha rendőrspicli lennék és provokálni akarám, talán ugyanezt mondanám magának. Nekem viszont vannak bizonyítékaim, mert felkészültem bizalmatlanságára.

– Felesleges. Én nem tudok semmit róla.

Az ismeretlen Boksához sántikált.

– Nincs időm – mondta keményen. – Figyeljen ide...

Elakadt a hangja, mert észrevette Boksa tekintetében a reménytelenséget és az elszántságot. Jó emberismerő volt, legalább annyira, mint üldözője, Kende százados.

Aztán a férfi visszaült előző helyére és a tűzbe bámult. „Hibáztam” – gondolta. – „Nem kellett volna kiszolgáltatnom magam. Előre mindent elmondani. De hát nagyon fáradt vagyok.”

Egy ideig hallgattak. – Talán üzen majd.

– Mért üzenne nekem? – kérdezte Boksa.

– Bántották magát? – kérdezte még indulás előtt az ismeretlen. – Verték?

– Egyszer kihallgattak. A fiamat szokták megverni az osztálytársai a Fiúnöveldében. A tanítók biztatják őket.

– Hát akkor... – Az ismeretlen férfi lesántikált a lépcsőn.

– Azt hiszem, felesleges figyelmeztetnem a titoktartásra.

Azzal a kerten át eltűnt a csendesülő esőben.

A város újra élni kezdett. Az emberek meglassították lépteiket a vendéglők előtt, mert a hideg tavaszban kellemesen simított végig arcukon az ételekről fel szálló meleg pára, újra divatosan öltözve sétáltak a nők a Dunaparton, a budai korzón, és a szél még virradatkor is elhozta a környező kocsák cigányzenéjét a hallgató palotáig. A bérkocsisok mély hangon kiabáltak a szeszélyes napfényben, míg lovaik csattogva elindultak a palota sárga fala mellől, az utas hátradőlt az ülésen és tekintete ismerőst vadászott a sétálók tömegében. A régi értékek mintha újra megszilárdultak volna, s még az érzés is kellemesen fájdalmas volt, hogy már nem ragyoghatnak régi fényükkel.

Végül is Boksa élete is roppant szabályos lett volna, ha a Gróf zilált életrendje össze nem kuszálja napjait. A szakácsnők, szobalányok, akik tárgyakkal, holt anyaggal dolgoztak, rendszeres életet éltek, nem kényszerültek felesleges fejtörésekre, a palota kemény falai közt, mint egy fészekben múlt idejük. Még azokban a zavaros napokban, amikor a bőrkabátosok kemény hangja töltött be mindent, sebesülteket hoztak az utcáról, vagy hatalmas tömeg kiabált a kapu előtt, még akkor is elintézhették egy fejcsóválással az egészet. Nem így Boksa. Őt feladata a nyugtalan, az élő Gróf mellé rendelte, közvetlen szolgálatát látta el, borotválta, ott virrasztott reggelbe nyúló tanácskozásainál, és szédült az izgalomtól, mikor távoli lövések nyugtalanították a várost és a Gróf nem jött haza. És ha ilyenkor megérkezett, kettesével véve a lépcsőket, szaladt fel egyenesen a dolgozószobájába, Boksa könnyeivel küzdött és arra gondolt, hogy ő valamiféle nagy esemény részese, élete olyan rendkívüli, hogy fel sem ér hozzá a szobalányok, szakácsnők, a kapu előtt kiabálók, vagy akár az utcán lövöldözők kusza élete.

Így volt. S bár sorsa törölközőkre, bőrkabátokra, éjszakai virrasztásokra, a felesége mellére, revolverekre, koktéltreceptekre és Cora, a farkaskutya érzékeny po-fájára esett volna szét, ha a Gróf, kettesével véve a lépcsőket nem szaladt volna fel a dolgozószobájába, azért Boksát egyfajta gög töltötte el. Ezt tudni kell róla.

Most már ez a gög sem volt sehol. Hajnalban felkelt az átvirrasztott éjszaka után, halkán kiosont, hogy ne ébressze fel családját. Cora nyüzszíteni kezdett, amikor Boksa elindult. Nincs ehhez a tegnapi látogatónak semmi köze. Semmilyen nevezetes esemény nem volt okozója ennek, egyszercsak elindul, fel, a palota tetejére. Még a Gróf távozása sem, hiszen magányának kezdetén Boksa még úgy gondolta, talál megoldást. Az új rendszerrel sem akadt sok baja. Egyáltalán, nem sok baja akadt neki semmivel. Ment a lépcsőkön.

A palota nem volt magas, de azért reménykedett, hogy mégis sikerül. Ez az ugrás még kecsgettetett némi reménnyel. Hogy ez jelent valamit. Azt akarta, hogy ez végre jelentsen valamit.

A hajnal még akkor is sötét volt, amikor a palota tetejére érkezett. Az utcán odalent most sem járt senki, üvegtokokban lángok égtek. Azt a néhány bakon szundikáló bérkocsist eltakarta a fal. Boksa úgy gondolta, hogy az eseményt ők fedezik majd fel, ők sok emberrel beszélnek, sokat láttak már munkájuk közben, és talán észreveszik, hogy miért innen vetette le magát.

Gyomra összeszorult, teste puffant a kövön és hamar meghalt. Elsőnek egy részeg botlott bele és megijedt. De ő se nagyon – hiszen részeg volt.

A Nap, ez a pótolhatatlan forrás, létünk szabályozója. Ütemet ad az időnek, ősidők óta rányomja bélyegét gondolkozásunkra, olyannyira, hogy járásában már nem találunk semmi önkényest. Mintha minden hozzá igazodna. Útjának pontosságát eszünkbe sem jut kétségbe vonni, és ugyanakkor roppant nehéz alkalmazkodni a menetéből fakadó sajátos változásokhoz. A zónaidőhöz például. Saját testünkön érezzük a Nap következetességét, még vérünk lüktetése is azt idézi.

Útitársak

Amikor megpillantotta a fiút az út szélén, még nem tudta, hogy meg fog állni és felveszi. A motor zúgását figyelte és várta a napot a hegyek felől. Fáradt volt, félt hogy elalszik, mert nem volt forgalom az országúton és nem volt mire odafigyelnie. Négy mázsa őszibarackkal a háta mögött, egy kimerítő éjszaka után egyáltalán nem gondolta volna, hogy felvesz valakit maga mellé, hogy megáll egy pillanatra is.

Csak amikor odaért és meglátta az arcát, akkor fékezett. A fiúnak sovány és napbarnított arca volt, mélyen ülő, sötét szeme. Böröndszerű táska duzzadt a hóna alatt. Félénken integetett.

– Köszönöm – mondta, amikor elhelyezte a táskát a kocsiban. – Éjfél óta itt rohadok. Már egészen lemondtam róla, hogy találok egy rendes embert.

A férfi feléfordult, hogy közelebből is megnézze az arcát. Nem látott rajta semmi rendkívülit. Az országút ellenségesen, szürkén nyújtózott a hegyek felé.

– Szóval én rendes ember vagyok?

– Igen – bólintott a fiú lelkesen. – Maga nagyon rendes ember!

– Honnan tudod?

– Maga nagyon rendes ember, mert felvett. A linkek mind keresztülnéznek rajtam. Mintha fa lennék, vagy bokor. Innen tudom.

– Úgy – mondta a férfi. – És ha csak azért vettelek fel, hogy jól elpáholjalak? Hogy elszedjem a pénzed? Nem hallottál még ilyesmit?

– Rossz fogás lennék. Van egy húszasom.

A sorompót éppen leeresztették. A férfi idegesen dobolt a műszerfalon, undorodva a kényszerpihenőtől. Mielőbb a városban szeretett volna lenni, hogy eladja a gyümölcsöt.

– És ha azért vettelek fel, mert buzi vagyok?

A fiú nevetett.

– A buzik nem ilyenek, mint maga – mondta.

– Hát milyenek?

– Azt nem tudom. Nem láttam még élő buzit.

– Hát halott buzit?

– Azt igen... bólintott a fiú komolyan. – Az apám öccsét. De csak futólag, a ravatalon. Nagyon sápadt volt és bűdös. Róla azt mondták, hogy olyan...

– Egy halottról nem illik így beszélni – mondta a férfi szigorúan. – Még akkor sem, ha buzi volt. Hány éves vagy?

– Tizenkilenc.

– Nem nézel ki annyinak – mondta a férfi. – De nem baj. Hazudhatsz, ha akarsz. Honnan jöttél?

– Azt nem mondom meg.

– Miért?

– Mert nem akarok visszamenni.

A vonat eltűnt. Felengedték a sorompót. A férfi elhatározta, hogy behozza a kést. Vadul rátaposott a gázpedálra, megmarkolta a kormányt. A rekeszek zörögtek a hátuk mögött.

– Jól megyünk – mondta a fiú elragadtatottan.

– Ide figyelj! Nehogy azt hidd, hogy megsajnálalak ott, az út szélén. Csak azért vettelek fel, hogy valakivel beszélgessek. Álmos vagyok. Nem akarok kikötni az egyik fán. Érted?

– Igen – mondta a fiú. – De azért maga mégis rendes ember.

Hallgattak.

Ott van fenn a nap és én észre se vettem, amikor kibukkant a hegyek mögül. Persze fáradt vagyok. Egy ilyen éjszaka után! Eladom a barackot és akkor lefekszem és alhatok végre. Valahol majd kirakom ezt a kölyköt is. Helyes gyerek.

– Mit cipelsz ebben a dög nehéz táskában?

– Mindenfélét – válaszolta a fiú és lenézett az ülés alá. – Ruhákat, meg könyveket, meg festéket. Mindent, ami kell.

– Mi vagy te? Vándor szobafestő?

– Nem – mondta a fiú. – De szoktam festegetni. Csak tanulmányokat. Szobrász akarok lenni.

– Micsoda?

– Szobrász.

Tökéletesen mindegy, hogy mit mondasz. A te korodban én is hazudtam. De milyen sokat! Csakhogy akkor még szabad akaratomból tettem. Akkor hazudtam, amikor kedvem volt hozzá és azt, amihez kedvem volt. Az sem érdekelt a te korodban, hogy elhiszik-e, amit mondok. Nem volt fontos. Ma persze már mindennél fontosabb, hogy elhiggyék. Megfogott az a sok hazugság.

– Ismeri maga Moore-t? – kérdezte a fiú.

– Az ki?

– Szobrász. Kitűnő szobrász. Hát Giacomettit?

– Azt hiszed te, hogy ismernem kéne egy pár kitűnő szobrászt? – kérdezte a férfi. – Gondolod, hogy bedöglene ez a tragacs, ha nem ismernék? Megvagyok nélkülük is!

Lassan közeledtek a hegyekhez. Egyenletesen zúgott a motor, de nem mentek gyorsan, mert a kocsi már öreg volt. Csörömpölt a karosszéria és a rekeszek a hátuk mögött.

Én már itt fogok meghalni, ebben a kocsi. Valamikor még választhattam volna más halált is, de a választás lehetőségét már elvesztettem. Jól van így. Egy ilyen kölyök, mint ez, nem ismer akadályt. Azt tesz, amit akar, úgy, ahogy akarja. Ez az ő kiváltsága velem szemben. De azért nem szabad durván beszélnem vele. Még azt hiszi, hogy haragszom rá.

– Kérsz barackot?

– Kérek.

– Vehetsz többet is – mondta. – Amennyit akarsz. Rengeteg barack van a hátad mögött!

Figyelte, ahogy eszik. A baracklé lecsurgott az állán, a nyakába, a mellére. Mőhón harapta, szürcsölte.

– Éhes vagy?

– Nagyon. Nem ettem már vagy két napja.

– Hát, ha jól meggondolom, én se ettem tegnap dél óta egy falatot sem – mondta a férfi. – Majd valahol veszünk ennivalót. Most először keresünk egy benzinkutat.

Fékezett, amikor megpillantotta a táblákat. Káromkodott a fogai között.

– Útjavítás – morogta. – Ez is pont jókor jött. Micsoda hülyeség!

– Hová rohan ennyire?

– Hová? – kérdezte a férfi idegesen. – Ha nem rohanok, a nyakamon marad a gyümölcs. Belerohadna a rekeszekbe. Mindig rohanok.

– Eladja a barackot?

– Hát persze – mondta a férfi. – Miért, mit gondoltál? Kompótnak viszem? Felvásárlom vidéken és eladom a városban. Persze valamivel drágábban.

– És jól keres vele?

– Elég jól – mondta a férfi. – Még ez a legjobb a lehetőségeim közül. Nincs sok lehetőségem.

– Én gyűlölöm a pénzt!

– Persze – mondta a férfi. – Mindenki gyűlöli. De ha nincs, az a leggyűlöletesebb. Ezt már biztosan elmondta az apád.

- Nem mondta. Soha nem mond semmit.
- Hát milyen ember az apád?
- Verekedős - válaszolta a fiú.

Lehetne egy ekkora fiam. Éppen ekkora. Itt ülne mellettem, együtt dolgozhatnánk. Büszke lehetnék rá. Elmondhatnék neki mindent, amit tudok a világról. Talán hasznát venné annak a kevésnek, amit tudok. Talán. Csakhogy kár ilyesmire gondolnom. Ezt a lehetőséget is elvesztettem már.

Lépésben mentek, az útjavítás miatt. A rendőr egy körakás mellett állt és figyelte a forgalmat. Amikor a fiú megpillantotta a rendőr kék egyenruháját, behúzta a fejét és lebukott az ülés alá. A rendőr mindebből semmit sem láthatott. A férfi nem szólt egy szót sem, csak egy kicsit rátaposott a gázpedálra, hogy gyorsabban elhagyják a javított szakaszt.

- Előjöhetsz - mondta aztán, amikor már ismét kint robogtak a nyílt országúton.

A fiú kidugta a fejét, körülnézett, aztán sápadtan visszaült a helyére. A férfi az út szélére húzódott és leállította a kocsit.

- Most beszélj - mondta. - De őszintén, mert kitekerem a nyakad!
- Muszáj?
- Mi az, hogy muszáj! Kitekerem a nyakad.

A fiú a zsebében kotorászott, előszedett egy többszörösen összehajtogatott, gyűrött újságot. Kitérgette a térdén.

- Nem ismert rám?

- Nem - mondta a férfi.

Kikapta a kezéből az újságot. Elolvasta a közleményt. Megnézte a fényképet.

- Jól bevásároltam veled - mondta aztán. - Loptál?
- Nem - válaszolta a fiú.
- Hát? Gyilkoltál? Mondd már, a szentségit!
- Nem csináltam semmit. Csak eljöttem.
- Jól kifogtalak - sóhajtott a férfi. - Szóval megszöktél. És miért?
- Csak. Nem volt maradásom.

- Nahát, téged aztán jól kifogtalak! Most mit csináljak? Vigyelek a rendőrségre? Mi az istent csináljak?

- Nem tudom - mondta a fiú és megvonta a vállát. - Csináljon, amit akar. Csak arra kérem, ha feljelent, engedjen előbb el. Úgy sportszerű.

- Menjünk - mondta a férfi. - Mindenesetre beviszlek a városba. Aztán majd meglátjuk.

- Maga nagyon rendes ember!

- Hagyd ezt abba, mert agyonütlek! - förmedt rá a férfi. Elindította a kocsit. - Tudtam mindjárt, hogy valami nincs rendben. A képedre van írva. Most aztán jól benne vagyunk! Nyakig.

A hegyek között felfelé, a szerpentin úton sokáig nem beszélgettek. A férfi gondolkodott, a fiú meg csak ült tehetetlenül, ölében a két öklével és bámult ki az ablakon.

- Na és hogy gondolod ezt az egészet, mondd? - szólalt meg a férfi megtörve a csendet.

- Vannak ismerőseim a városban. Csak addig kell kihúznom, amíg kinől rendesen a szakállam. Aztán majd eldől.

- Ez a dolog nem sikerülhet - mondta a férfi. - Náladnál keményebbek is belebuktak már. Nem lehet eltűnni. Hogy jutott ilyesmi az eszedbe?

- Már régen elhatároztam. Meg is próbáltam egyszer. De visszavittek és az apám megvert. Várom kellett. Most eljött az ideje, hogy megpróbáljam újra. Függetlenül akarok élni.

- Szép terv - mondta a férfi. - Csak roppant nehéz.
- Tudom. Nem félek semmitől.
- Pénz kell hozzá. Sok pénz. Különben nem megy.

– Keresni fogok. Majd mindig csinállok valamit és élek belőle, amíg lehet. Éjjel-nappal szobrokat akarok csinálni. És tanulni fogok.

– Nem lett volna könnyebb otthon?

– Nem – mondta a fiú. – Otthon semmilyen se lett volna. Ha az apám meglátta a ceruzát a kezemben, meg akart fojtani. Azt mondta, hogy ő ugyan nem azért csinált, hogy naplopó legyek. Bohém. Szélhámos. Ha nem fülk a fogam a rendes munkához, akkor előveszi a baltát és egyszerűen kettéhasítja a fejem. Az is jobb a semminél.

– Nagy hülye apád lehet! – mondta a férfi. – Veletek meg, a te korodban az a baj, hogy ész nélkül el akartok rohanni...

– Meg is próbálta – mondta a fiú és félrehúzta a homlokából a haját. – Csak nem sikerült. Kemény a koponyám. Többször is megpróbálta.

– Na igen – sóhajtott a férfi. – Jól bevásároltam veled. Egyél barackot, van még bőven a hátad mögött.

A fiú szófogadóan rága a barackot.

Futni, menekülni, eltűnni. A keveseknek talán sikerül. Nem tudom. Nem hiszek a menekülés lehetőségében. Már nem hiszek. Már túl sokat éltem hozzá. Már a másik oldalon vagyok. Meg se próbálhatom, nem is gondolhatok már ilyesmire. De ez a fiú gondol rá és reménykedik. Talán sikerül neki. Kicsi az esélye, de talán sikerül. Szeretném, ha sikerülne. Szeretném, ha nem döbbenne rá, hogy egy ketrec még semmi; egy ketrecet ha elhagyunk, előttünk a másik.

– Tudod, én egész életemben szökni akartam – mondta. – De nem volt hozzá merszem. Soha nem hittem benne, hogy sikerülhet.

– Én hiszek benne. Akkor is hiszek benne, ha most elkapnak. Hazavisznek és én újra megszököm. Aztán egyszer majd sikerülni fog.

– Igen – mondta a férfi. – Talán.

A benzinkútnál várniuk kellett. Amikor sorra kerültek, a férfi kiszállt a kocsiból. A benzinkút mögött elővette a tárcáját, megszámolta a pénzét, kitépett egy lapot a naptárjából és a papírba göngyölt a pénzt. Zsebrevágta a kis csomagot. Viszszament, beült a kocsiba, a fiú mellé. Kifizette a benzint abból a pénzből, ami a tárcájában maradt.

– Most enni fogunk – mondta. – Szeretted a szendvicset?

– Igen. Nagyon.

– Szendvicset fogunk enni, narancslevet iszunk majd hozzá. Kell, hogy legyen valahol egy presszó!

Amikor megálltak a presszó előtt és a fiú elment vásárolni, a férfi gyorsan kivette a csomagot a zsebéből. Egy pillanatig tétovázott. Aztán lehajolt, kinyitotta a fiú táskáját és a ruhák tetejére rakta a csomagot. Bezárta a táskát. A fiú megérkezett. Kinyitották az üvegeket, osztzkodtak a szendvicseken.

– Szeretnék valamit megkérdezni – mondta a fiú, amikor lenyelte az első falatot. – Milyen állat a lazac?

– Valami halféle – mondta a férfi. – A tengerben él. Miért?

– Azt mondták a presszóban, hogy ez a piros a szendvicseken lazac. Soha nem ettem még ilyesmit.

– Valami tengeri hal – mondta a férfi. – Vannak emberek, akik mindig ilyesmit esznek. Lazacot, langusztát, homárt, meg egy csomó mást, aminek a nevét sem tudom.

– Nálunk otthon minden vasárnap levágott egy csirkét az apám.

– Igen – mondta a férfi. – Vasárnap országszerte csirkét vágnak. Vasárnap a nagy országos csirkevágás napja.

– Vasárnap mindig jó volt. Nem csak a csirke miatt. Ebéd után mindig elment az apám és csak késő este jött haza. Azt csináltam, amit akartam egész délután.

Megették a szendvicseket és megitták a narancslevet. Amikor beértek a városba, a férfi keresett egy néptelen utcát és leállította a kocsit. A fiú kihúzta a táskáját az ülés alól.

– Köszönök mindent – mondta búcsúzóul.

– Semmit se köszönj – mondta a férfi. – Örülök, hogy találkoztunk. Beszélgettünk egy sort, neked köszönhetem, hogy nem bántottam az út mentén a fákat.
 – Maga nagyon rendes ember. Bárcsak maga lenne az apám!
 – Jól elpáhólnálak – mondta a férfi halkán, nem nézve a fiú szemébe.
 Kiszállt a kocsiból, becsapta az ajtót.
 – Feljelent engem? – kérdezte bedugva a fejét az ablakon.
 – Miért érdekel?
 – Tudnom kell – mondta a fiú. – Úgy fogok viselkedni.
 – Nem jelentlek fel – mondta a férfi. – Ne félj. De most már menj. Szétszednek a piacon, ha nem érek oda nyolcig.

Nézte, ahogy átmegy a túloldalra, hóna alatt a nagy táskával. Aztán kapcsolt és gázt adott, elhagyta a fiút, aki integetett. Befordult egy mellékutcába.

Vagány dolog így nekivágni. Talán a pénz segít rajta. Talán sikerül neki. Nem. Nem hiszem, hogy sikerülhet az ilyesmi. Soha többé nem látom az arcát. Maradnak a kofák, a piac, az alkudozás, teli rekeszek csörömpölése a hátam mögött...

Másnap hajnalban indult. Vásárolt egy újságot és izgatottan kiterítette a térdén. Amikor megpillantotta a fiú fényképét, megnyugodva a zsebébe gyűrte a lapot.

Hát nem kapták el. Eddig még sikerült. Nagyszerű dolog, hogy nem kapták el. Úgyes kis kölyök. Hol lehet most? Azt mondta, megnöveszti a szakállát. Egy hónap alatt megnő talán. Azt mondta, vannak barátai a városban. Ha sikerül kihúznia harminc napot, akkor talán...

Csütörtök reggel, amikor megvette az újságot, már pontosan tudta, hogy melyik oldalon keresse a közleményt. A keze remegése megszűnt, amikor megpillantotta a fiú tiszta, fiatal mosolyát. Zsebkésével óvatosan körülvágta a képet és kirakta a műszerfalra, maga elé.

– Én eddig még csak lovakra fogadtam – mondta hangosan és nevetett.

Kis csibész. Én se csinálnám különkül, esküszöm. Csak kenegesd a szakállad, hogy jó gyorsan megnőjön. Az idő a te kezre játszik. Együtt érzek veled, fiú. Ha kitartasz, soha nem kapnak el. Legalább te menekülj...

De másnap háromszor is átböngészte az újságot és sehol sem találta a képet. Nem akart hinni a szemének. Összegyűrte az újságot, jó messzire kihajította a kocsi ablakán. Valami üresség maradt a mellében.

– Vége – gondolta. – Szegény kölyök. Egy szobrással kevesebb.

Gyűlölte a barack illatát, ami berágta már magát a folytonos szállítástól a kocsi legapróbb zugába is. Fáradt volt és kiábrándult, üres, mintha kicsavarták volna a testét, mint egy citromot a nyugtalan éjszakai alvás során.

A szokásos reggeli hangulatom. Undorítóak ezek a reggelek. Nehéz a karom. A fejem. Ha ma békén hagyom a fákat, akkor csoda történik, igazi, nagy csoda. Ólmot cipelek a szemhéjamon. És milyen hosszú még az út!

Amikor megpillantotta az integető lányt az út szélén, azonnal fékezett. A lány nagy, barna bőröndöt nyomkodott az ülés alá.

– Köszönöm – mondta mosolyogva, amikor elindultak. – Maga haláli rendes pasas!

– Ne köszönje. Hová megy?

– A nagynénémhez – mondta a lány az elfutó utat nézve. – Két hétre, nyaralni. Igazán rendes dolog a nagynénikémtől, hogy meghívott, nem?

– De. Rendes dolog.

– Hát még ha ismerné! Olyan jószágos kis öregasszony, tudja, amilyen leginkább csak a mesekönyvekben van. És milyen csodálatosan zongorázik! Mendelssohnt leginkább...

Nézte az arcát. A lány úgy tett, mintha nem érezné a férfi rátapadó, vizsgálódó tekintetét. Szőke volt, hosszú hajú, nagy, mindenre rácsodálkozó kék szemű. Idegesen mozogtak a térdén fel-alá az ujjai.

– Hogy imádok én utazni! – mondta remegő hangon. – Mindenem az utazás. Gyönyörű érzés így repülni, száguldani, nézni az elsuhanó fákat, a földeket, a felhőket... Olyan boldog vagyok ilyenkor! Tudja, én mindig két hetet szoktam nya-

ralni a nagynénémnél. Minden évben. Már vár engem. Szép, fehér háza van, rengeteg fa a kertben, meggy, alma, dió, szőlő, a zongora...

Megmerevedve bámulta a műszerfalon a fiú képét. Amikor megszólalt, egészen színtelen volt a hangja.

– Ezt a képet már láttam – mondta. – Az újságban volt. Miért van itt?

– Ismerem őt – válaszolta a férfi.

– Keresik – mondta a lány. – Már napok óta benne van az újságban a képe...

– Tudom. De még nem kapták el.

– Nem azért rakta ide ezt a képet, hogy ha találkozik vele, akkor felismerje... és jelentse a rendőrségen?

– Nem – mondta a férfi. – Ismerem ezt a fiút. Remélem, hogy sikerül neki.

– Ezt komolyan mondja?

– Igen – válaszolta a férfi. – Teljes szívemmel remélem, hogy sikerül neki. Sok mindent odaadnék érte, ha sikerülne.

Nyílegyenes útszakaszon robogtak, szemben a tűző nappal. A férfi hallgatott. A lány a képet nézte a műszerfalon, mint aki nem tud szabadulni a látványtól.

– Hazudtam magának – mondta aztán, furcsán elvékonyuló hangon, halkán. – Nincs is nagynénikém...

– Tudom – mondta a férfi. Öklével ingerülten a műszerfalra csapott. – De az isten áldja meg, nehogy elmesélje nekem az élete történetét! Nem akarok tudni semmiről, érte? Nem akarok beavatott lenni. Nem akarok együttérezni magával...

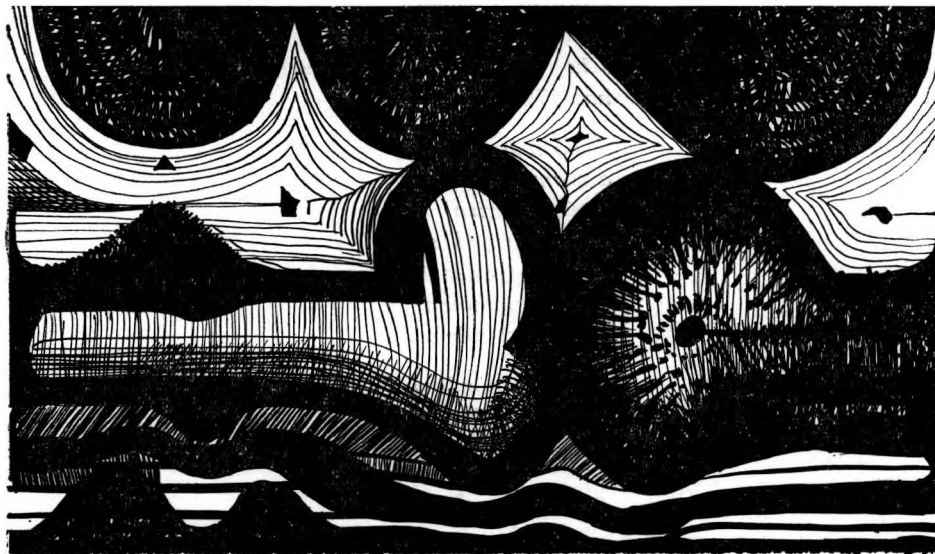
– Jó – bólintott a lány. – De úgy elmesélném... Maga nagyon rendes ember! Magának elmesélném, hogy az apám...

– Hagyja abba! – kiáltotta a férfi. – Hallgasson. Nem érdekel. Úgyis elkapják!

– Nem. Engem soha. Akkor öngyilkos leszek.

– Ha még egy szót szól, kitekerem a nyakát – mondta a férfi vészajtószóan nézve a lány szemébe. – Mennyi bajom van az ilyenekkel, mint maga! Hallgasson és egyen a barackból. Amennyit csak akar. Rengeteg barack van a hátunk mögött, nyúljon oda bátran. Aztán majd keresünk egy presszót és eszünk valamit...

Robogtak, keresztül a termőföldeket kettészelő utakon, kis városokon és falvakon keresztül, poros utcákon és hidakon át. A lány hallgatott és ette a barackot.

PINCZEHELYI SÁNDOR rajza

Azt hitte...

*Azt hitte hazaért
de csak az út
kanyarodott vissza*

*Tudta arra van a város
ahol az égre száll
a ferde fény
s látta is már
mikor szemét behunyta*

*Csak ment a halk mezőkön át
s görcsberándult könyökkel szoritotta
a törtnyakú trombitát*

Téli utazás

*Arcnélküli arcok tétova menete
vonul a túlsó part felé
fejük felett halott remények
szárnyas zuhanása
beborít mindent
s hogy a félelmet elkendőzze
közéjük énekszó vegyül*

*A hó már eltakarja
a szemhatárt
a túlsó partra
hosszú árnyék szakad –
s már egyetlen tévedésünk
mögül kihajolva
bekeríthet minket*

*E sikitó csöndben
bár sose félnél
szívem*

Két mese

A GALAMB

A hirtelen támadt szél fölriasztotta. Amióta testvérét és szüleit elvesztette, nagyon éberén aludt. Fölkapta a fejét. Ennek a mozdulatnak köszönhetette az életét; a bagoly éles csőrének ütése mellé, a fészekbe zúdult. Beleakadt, ökönyálként verte szét a rőzseshálacsákákat.

Zuhant, zuhant a hollószínű mélységbe. Repülni alig tudott még, de ösztönei kiterjesztették szárnyait. A csőre hegyéig se látott. Valamelyest megnyugtatta, hogy nem hullik elejtett magként, hanem vitorlázva ereszkedik alá.

Füvet, puha, hűvös földet talált maga alatt. A lendület előrevitte, futott pár lépést. Úgy vélte, hogy a mogyoróbokor alatt lehet. Ismerte jól a helyet, néhány szárnycsapásra volt csak a szülői fészektől.

Lekuporodott, várta, hogy mi lesz. A bagoly nem lehetett messze. Nyilván egy pillanat késedelem után kiszabadult a fészekből, de természetesen nem indult nyomban az üldözésére. „Ő se lát tökéletesen. Kiszámítja, hogy hova érhettem le. Rettentő okos állat. A legokosabb állat az erdőben. És a leggonoszabb. Csoda, hogy elvétette az ütést. Senki se fogja elhinni nekem. Azt mondják majd, hogy álmodtam, vagy hazudom. De a legjobb az egészben, hogy beszaladtam ide!” Örömeiben meggondolatlanul félrerúgott egy száraz fűszálat. „Psz!” Legszívesebben a föld alá bújt volna, mint a pucok. Lélegzetet se vett, úgy vélte, hosszú percekig.

„Mit csinálhat? A nagy ágon ül, néz és gondolkodik. Nyílegyenesen fog iderepülni. Biztos pontosan kiszámította már, hogy hol vagyok.” Szaladni támadt kedve, de félt, hogy zajt üt. „Hátha mégse tudja? O, mindegy. Ha kimereszti a szemét, látát az éjszakán is. De jó, hogy idejöttem. A levelek talán eltakarnak.”

A sűrű, tintás levegőben semmit se látott. A Hold kicsire és végtelenül vékonykára fogyott, akkorikára, mint a giliszta, amely eső után szokott előbújni a sárból. Az égen felhőfolyamok hömpölyögtek, csak a legnagyobb csillagoknak volt annyi erejük, hogy egy-egy pillanatra ablakot szakítsanak a tajtékukban. Örült a sötétségnek. Nem tudta megkülönböztetni szemhéja és az éjszaka feketeségét. Elszédült, még jobban félt. Tudni akarta, hogy mi történik a beláthatatlan feketeség mögött. Az ágon kapaszkodik-e még a bagoly, vagy közelebb rebtent? Itt ólálkodik valahol a közelben? Ha belemeredt a kormos levegőbe, könnyebben elhitette magával, hogy érzi a távolságot, sőt lát is valamit.

Meleg fojtogatta. Fölborzolta a tollait. Recsegték a nesztelen éjszakában. „Biztos meghallotta!” A levegő meglódult. „Jön!” Olyan kicsire húzta össze magát mint egy ökörszem. Várt. Percek teltek el, órák. „Nem ő volt. Talán egy denevér. Az ő repülése nem ilyen.”

Nem akart a bagolyra gondolni. Úgy érezte, hogy az lelke rezdüléseit is fölfogja, kiszűri a levegőből, a szíve félelem-lökései, sugárzó rémületének hullámai utat mutatnak neki, idevezetik. „Istenem, én hívom ide!” Tollait mozgatta, hogy megzavarja a légáramlatokat. „Még rosszabb!” Szüleire akart gondolni, kényszerítette az agyát, hogy főlidézze képüket, amikor szemet hoztak neki, vizet, betakarták, ha esett az eső. „Eltűntek. Egész egyszerűen eltűntek. Meghaltak. Ő ölte meg őket!” Újból hallotta, amint a bagoly rettenetes csőre elzúgott mellette. Félrekapta a fejét, reszketett, de büszke volt erre a mozdulatra, és boldog volt a pillanat, amelyben megtörtént. „Szégyenben maradt!”

Ismét megrezdült a levegő. Nagy, széles test suhanása próbálta kisimitani ör-

vényeit. „Ó!” Várta a bagoly huppanását, körmei horzsolódását, de csak egy ág végén kapálóztak a levelek.

„Hol lehet?” Jobbra-balra forgatta a fejét. Csend lapult a sötétben. „Miért jut eszembe? Minden gondolatomat megérzi, mintha kiabálnék!” Úgy érezte, hogy a levegő rezdüléseiből, áramlataiból, hullámaiból szőtt háló fogja körül, s a háló végét a bagoly tartja a körmei között. „Nem kell gondolni rá! Nem kell gondolni semmire! Semmire! Semmire!” Lábujjait emelte sorban, egyiket a másik után, csak azokra igyekezett összpontosítani. A Háló nem lazult, nem tudott megfélemlíteni arról, hogy van. „Meg fog ölni!” Félrekapta a fejét, de most már nem volt benne lendület, gyorsaság. „Kilép valahonnan a feketeségből és agyonüt. Még egyszer nem téveszti el!” Szél támadt. Rázta, egymáshoz ütögette a leveleket. A kéttörzszű fűzfa csikorgott. „Az ő ideje! Meg se hallom, ha jön!” Toporgott. Megfélemlített minden óvatosságról. „Kifussak, ne fussak?” Mégse mert belebújni a sötétségbe, amely telhetetlenül elnyelte, föloldotta a világot, elrejtett előle mindent, ami biztonságot adhatott. „Bár csak virradna már!” Valami csillámlott. „Ó! Az ő szeme!” Szárazakat nyelt. „Nem adom olcsón az életemet!” Fölegyenedett, csőrét magasba emelte. „Ütni fogom, legalább emlékezni fog rám egy darabig.” Megmerevedett már a nyaka, de a bagoly nem jött. „Gyere! Kiverem a szemed!” A bagoly nem jött. A szél ellankadt egy pillanatra; az éjszakában most egyetlen nesze se szállt. Körmei belemélyedtek a puha földbe, kishíján elesett. Szárnyával billentette vissza magát egyensúlyába. Nem törődött már a zajjal. „Gyere, essünk túl rajta!” Belekiáltott az éjszakába, de a bagoly nem jött. A szél ismét csörgetni kezdte a leveleket.

Elesett. Karmai elengedték a földet, szárnyai elfáradtak, gégéje kiszáradt, tüzes levegőt fújtatott a tüdejébe. Izmai szinte leváltak csontjaikról, egyik se engedelmeskedett akaratanak, sőt az is ellene szegült, mintegy kiszakadva belőle elszabadult, és hívta, tehetetlen testére uszította a baglyot. Szeme kétségbeesetten forgott az ágyában. „Jön! Jön!”

Valahol, irdatlan messze róka kiáltozott.

Feje vállára nyaklott, lábai szétcsúsztak, bögye tartotta, hogy előre ne essen. Sarával összeolvadt húsában fulladozó idegei vergődtek még a háló végeire kötve.

Úgy érezte, hogy egy szívdobbanásnyi ideig sem bírja már a várakozást. Boldog megnyugvás öntötte el, amikor föl villant előtte a bagoly két hatalmas, gyönyörű aranyseme.

AZ OROSZLÁN

Az oroszslán – fájdalom – nem harc közben esett fogságba. Egyetlen hústépő karmolást, gerinctörő ütést, csontroppantó harapást se tudott kiosztani támadói között. Pedig estelente, amikor behúzta vékonyát és kidüllesztett mellel elbődült, hangja úgy zengett, hogy még a feje is beleremegett. No és fiatal volt, csak mostanában kezdett magasztartott orral érdeklődni a fekete éjszakai levegőben hőmpolygó szagfelhők iránt.

A nagy majomkenyérfa árnyékában lakmározott egy gyöngye antilopgidából – melyet nem sokkal előtte arcátlan hiénák ejtettek el –, amikor nyakszirtjébe csapódott az altatógolyó. A nyálukat tisztes távolban csurgató hiénák kárörvendően fölrohogtek. Haragosan kapta föl fejét – ahogy apjától látta nemegyszer. Ezt a mozdulatot az itató tükrében szokta gyakorolni éjszakai holdfény mellett, amikor úgy vélte, hogy néptelen a környék. Nyomban a lövés irányába fordult. A vadászok – egy fekete és egy fehér – a bozót szélén álltak, a fehér kezében még füstölgött a fegyver. Lelapult, farkával néhányszor végigsöpörte a földet, majd a legmélyebb hangját elővéve fölmordult. Boldog volt. A vadászok gyűlöletére nevelték a szülei, és – mint minden vad – arra vágyott, hogy egyszer leüssön egy vadászt. Édes bódulat öntötte el az agyát; végre itt állnak, szemtől szembe, egyetlen ugrásnyira! Megfeszítette az izmait, még jobban lelapult, hadd lássanak a hiénák egy igazi ug-

rást! A farkát is kiegyenesítette, hogy minél szebben szálljon majd utána. Hosszút pislantott, előre végigélvezte a repülést.

Mire kinyitotta a szemét, eltűnt a bozót. Szűk vasketrecben találta magát, melyben jószerivel föllátni se tudott. Valahonnan egy ember került elő, aki ismeretlen ízű, kissé édeskes zamatú húst vetett elébe, és vizet hozott neki. Evett-ivott; iszonyú éhség gyötörte. Utána újra elaludt. Negyednap pár percig látta a Napot; ketrecét daruval kiemelték a hajó gyomrából, majd áttették egy teherautóba. Legközelebb az állatkertben ébredt föl. Az itteni ketrec nagyobb volt annál, amelyikben szállították. Kicsi kamra is tartozott hozzá, és az elülső falat helyettesítő rácsa a szabadba nyílt, ahol egy csomó bámész ember ácsorgott. A gyerekek és az öregasszonyok perccet dobáltak be hozzá. A falnak csak egyszer rohant neki, rögtön megértette, hogy annál semmi keresnivalója, a rácsnak viszont vagy hússzor nekiveselkedett, egész addig, míg össze nem zúzódtak az izmai és ki nem tört egy foga. Az acél rugalmassága tévesztette meg. A rudak csálóka hajlékonyságát gyöngeségnek vélte, a rács könnyű hálója semmiségnek tűnt, hiszen látszottak mögötte a fák, az út, a kis tó a hattyúkkal. Sőt, szemben, a nagy szikla tövében öreg oroszlánházaspár napozott. Átkiáltott nekik, de nem válaszoltak. A him aludt, felesége csokoládés nápolyit majszolt. Nem is értették az ő középfrikai tájszólását; őseiket még II. Endre hozta magával Kis-Azsiából, és Mária Terézia óta rossz németsséggel kevert konyhalatint beszélt a család.

Fölháborodott, tehetetlen dühében újra és újra nekirontott a rácsnak. Elájult.

Amíg át nem szállították a téli barlangba, minden nap dühöngött egy keveset (meg kell hagyni, jól esett neki, hogy sose fogyott el a nép a ketrece előtt). Persze nem olyan ostobán csinálta mint eleinte; sose rohant a rácsnak, hanem elkapta az első mancsával, és rázta, miközben fölszegeett fejfel nagyokat bódult. Utálta az öregeket. „Háromszor olyan széles árkot átugranék!” Kutatott az emlékezetében, hogy mekkorákat ugrott Afrikában. Nemsokára több széles folyó jutott eszébe, melyeken keselyűként suhant keresztül, szakadékok is, veszélyes, sziklás partfallal és beláthatatlan mélységgel, no meg zuhatagok, melyeknek a túlsó partját a fölporzó vízben sejteni se lehetett. „Szégyen!” – kaffantotta. „Az emberek azt hiszik, hogy olyan az igazi oroszlán mint azok!” Morogva bevonult a kamrájába és bevágta a délről maradt lóhúst. Ott bent bögött még egy darabig lefekvés előtt, miközben fejét apjától tanult hősi pózban tartotta.

Az igazgatóság – hogy megszeliidítse – húsadagját a felére vette és betette a ketrecébe Lédát. Rögtön sejtette, honnan fúj a szél. Bár kíváncsi volt a nőstény, minden közeledését elutasította, hiába illegett-billegett, hiába riszálta a farát, emelgette a farkát az orra előtt. Léda azonban értette a mesterségét, nem szegte kedvét egy kis morgás. Amikor az első ütést megkapta, már tudta, hogy nyert ügye van. Visszaütött, jó nagyot, kimeresztett körömmel, mert látta, hogy barátunk egyelőre csak szenvedni akar. Az újabb támadás előtt kecsesen kitért, körbefutotta a ketrecet párszor, kergettette magát, majd úgy tett, mintha sarokba szorult volna, aztán villámgyors és végtelenül kacér szökkenéssel a falra erősített deszkán termelt. Onnan aztán minden közeledési kísérletet visszautasított, sőt szemezni kezdett a túloldali agg himmel. Egész nap nem jött le a deszkáról, se vizet, se húst nem vett magához. Éjszaka azonban az első roham leverte a magasból és hosszú, elkeseredett tusa után megadta magát.

Egész télen szerették egymást, bár tudvalévően a tél nem a szerelem idősza. Kitanulta a gyöngédség minden fogását. Lédát gyakran kellett ápolnia; az emlékezetes éjszakai esés után meghúzódott, és sokáig érzékeny maradt a dereka, máskor huzatot kapott, vagy csont szorult a foga közé. Ilyenkor mindig több szeretetre volt szüksége. Egyébként naphosszat a kamrában ültek egymás mellett, és szorongatta Léda pracliját, nyalta a füle tövét, a gerincét, miközben szeliden dorombolt. Lédának kellett kituszkolnia néha, hogy járjon egyet, nehogy az igazgatóság szőljon, amiért nem mutatkozik a közönség előtt. Többé nem dühöngött, húsadagját fölemelték, jóval többet kapott mint azelőtt. Fara kitelt, képe kigömbölyödött, és sokkal, de sokkal okosabb lett. Egyszer Léda elmesélte, hogy kiskorában cirkusban dolgozott, erre

karácsonyi ajándéku! meglepte azzal, hogy megtanult fejenállni. Később, unalmas estéken gyakran szórakoztatta ezzel a mutatvánnyal kedvesét.

Szerelmüket egyetlen felhőcske árnyékolta be; gyermekük nem volt. Léda sóhajtozott miatta néha, ő azonban titokban örült, mert még a kicsitől is irigyelte volna Léda szeretetét.

Tavasszal a két öreg oroszlánt vidékre vitték, így őket helyezték ki a napos barlangba. Első dolga volt körbejárni a betonból öntött kicsiny teret, előrement az árokig, belenézett. Elég mélynek találta. Szemközt rondán meredeztek a cementsziklák és az a part jóval magasabban is feküdt. „Ejha!” Mondta magában. Léda nyöszörgött. A feje fájt, a hirtelen napsütés megárhathott neki. Behúzódta a barlangba, s csak késő délután jöttek elő, mire a Nap már vesztett erejéből. Ismét előre indult az árokhoz. Léda marasztalta, hogy pihenjen mellette egy keveset. Szegény mindig nagyon fáradt volt, és szemérmesen panaszkodott, hogy sok neki ennyi szerelem. Bús-keséggel vegyes lelkiismeretfurdalás motoszkált benne. „Jobban kellene vigyáznom rá.”

Az árok túlsó partján gyerekek sivalkodtak. Apja híres mozdulatával gerjesztette magát haragra, rájukbődült. A kölykek még jobban kacagtak és két kézzel hajigálták be a perecet. Léda arca földerült, amikor odavitte neki a zsákmányt. Már tudta mit tegyen; leült a hátsójára, bögött egyet-kettőt, aztán rohant az árokhoz a percekért.

KELÉNYI ISTVÁN

Lámpás

Alszik odalent a világ.

Csöndtől dűledeznek a házak.

Kedvesem árnya a víz tükörében,

az úton meztelenül táncol a lélek

sűnbőr süvegében, rázza a fát a sírása.

Jönnek a holtak, hangjuk a holdnak

ütődik, jönnek a réten, mandulakeserű

szíveikkel, kezeket hurkolnak a számra,

fényre remegnek, a partnak ölében

szirmát tépik a lánynak. Ág reccsen

sikolyába, villan a penge, dől a virághad,

kakukktű szalad, vérzik a lába.

Fűvek tohásza libeg. Tépett, sárga ruhákban

a hajnali álmok messzire szállnak,

szőlő pirul, a körte beérik,

bogáncs köhög halálraváltan.

| *Megvirradt. Szél támad.*

| *Ülök töklámpáskoponyában.*

Álom

Sziklacsúcsra másztam.

*Sírtak a szögek
a kövön
derekamra kötél
fonódott.*

*Most félek
a mélybe nézni*

nincs visszaút

*völgy gödrében
a házak
mint bolond törpék
ugrálnak
piros sapkájuk lengetik.*

*Víz lesz a kékből
a sziklából felhő*

emelkedem.

*Bábu zuhan
lefelé*

*nem látom
é r z e m
mikor földet ér.*

Anyád

*Ha a tárgyak szemével
néznéd magad:
elborzadnál
ha mások szemével:
elköltöznél a vidékről*

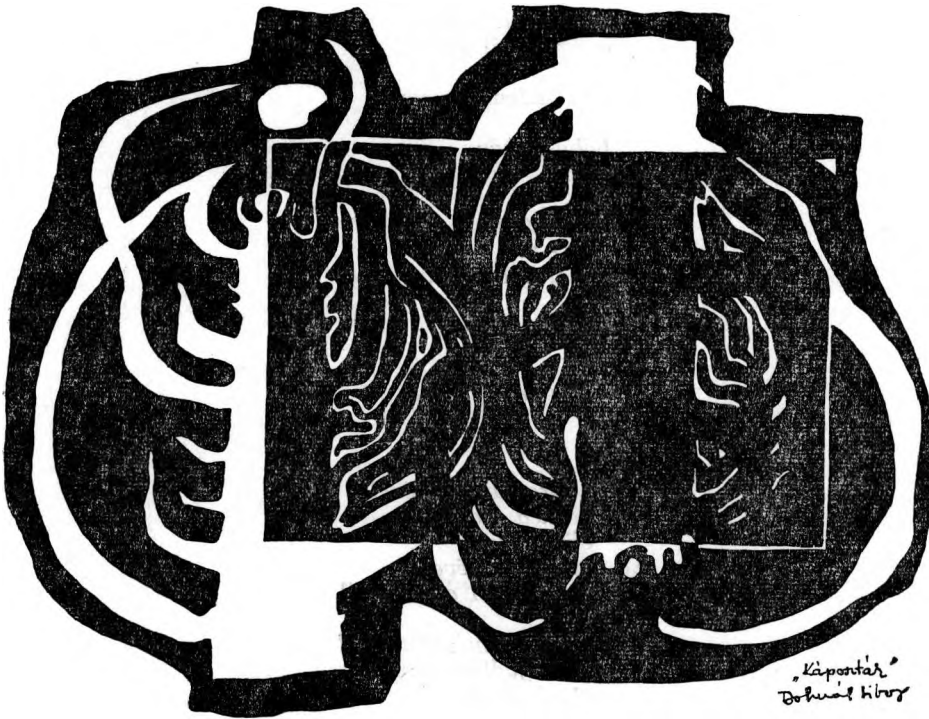
*ha anyád szemével tudnál
önmagadba nézni
visszajönnél*

*sem a tárgyak szemének
sem mások szemének
nem volna többé
hatalma rajtad.*

Másik világ

*Aki lehattél volna
amit szerethettél volna
múltad el nem ért szigetén
egymásra talál*

*fürödnek az időtlen vizében
szárnyuk suhogása
megérinti álmaid.*

DOHNÁL TIBOR rajza

ÁPRILY VERSEIT OLVASVA

Áprily Lajos Akarsz-e fényt című posztumusz kötetének verseit olvasva az ismerős ízek e sorok írójával együtt bizonyára másokat is arra csábítottak, hogy elővegyék régebbi köteteit, újra olvassák verseit. Annál is inkább, hiszen Áprily azok közé a ritka költők közé tartozik, akiknek versritmusai szinte észrevétlenül lopják be magukat tudatunkba, akiknek egy-egy sora, szakasza szinte észrevétlenül ragad meg emlékezetünkben.

Saját műveiről némi keserőséggel és igazságtalansággal írja Vers-bírálat című versében:

Csupa muzsika. Kissé halk s hideg.
Műgonddal formálsz, mint a régiek.

De mit ér dallam és zengő bilincs,
ha énekednek új értelme nincs?

A század elején föltűnt nagy költő-egyénségek közül mindössze háromnak adott meg a hosszú élet ajándéka. Közülük Kassák Lajost és Füst Milánt a magyar költészet nagy újítói között tartjuk számon. Ma is izgalommal próbáljuk követni szellemi kalandjaikat. Kortársuk – és a halál időpontjának kiválasztásában hű követőjük: – Áprily Lajos más utakon járt. Költészetének optikája ritkán nyílt széles távlatokra, soha nem akart mehökkenteni a gondolat, a vers-szerkezet vagy a költői kép merész újdonságával. Harsány és forró szenvedélyű költők versei mellett egy pillanatra valóban úgy tűnik, költészete tényleg halk és hideg. De a Március daktilusainak zengő jókedve vagy utolsó éveiben a Hívogatás türelmetlen ritmusban kattogó sorvégi és sorközi rímei ellenmondanak ennek. És ellenmondanak a hideg benyomásnak Áprily pazar, lángoló színei, s az otthonosság melege, mely átlengi egész költészetét.

Legutolsó versei közül kettőben is vitába száll Ady emlékével. Nemzedéktársaihoz hasonlóan az Ady-láz neki is sorsdöntő élménye volt, de nem sodorta az epigonok közé és nem formálta át egyéniségét, csak fölszabadította szellemét abból az esztétikai rabságból, amiből a jelentős tehetségű Vargha Gyula vagy Bárd Miklós soha nem tudott és nem is akart kitörni. Ady irányította Áprily figyelmét a szimbolizmus költői lehetőségére, az akkori magyar fölfogás szerinti modern költészetre, elsősorban Musset, Baudelaire, Verlaine példájára. Művészi érlelődésének szakaszában hasonló folyamatok indultak meg benne, mint a fiatal Babitsban, akinek korai költészete nyilván fölerősítette Áprily törekvését, hogy a zene és a szín segítségével fejezze ki legmélyebb mondanivalóját. Ezen az úton távolodik el – összes jelentős költőinknél jobban – Ady politikai és forradalmár örökségétől. Nem fordul vele szembe, csak nem állítja előtérbe.

Az utolsó hatvan év magyar történelmének tragikus eseményei mély nyomokat hagytak Áprily életében, s e lelki megrázkódtatásainak hatása számos versében fölfedezhető. Mégsem politikai költő. Nem szándéka, hanem személyisége teszi erre alkalmatlanná. Lelkialkatának az a filozófia felelt meg, amelyet a református vallásban és a klasszikus görög irodalomban talált magának. A szeretet és jóság elvét vallotta, s hitt a végzetben, az eleve elrendelt sorsban. E mélyről fakadó életszemlélet megértéséhez új kötetének egyik Adyval vitázó verse ad érdekes bizonyítékot. Ady hideg holdfényben vacogva féli „Jó Csönd-herceget”, retteg, hogy rálép a csönd és eltiporta. A csönd a halál szimbóluma Ady versében, és kiválasztása élesen megvilágítja,

hogy a költő az élet lényegének a csönd ellentétét tartja; a zajos, nyugtalan lét for-
gatagába, a cselekvések sűrűjébe vágjuk. Áprily viszont így vall:

Jó Csönd herceg? Nem herceg itt a csend,
nem vízió, mely balsorsot jelent.
Patakparton ülő tündérleány,
ki némán, szemlesütve vár reám.

(*A völgyünk csendje*)

Igaz, e sorok már a halálra készülő öreg költő érzelmeit tükrözik, ám a csönd-csend kettős értelemben szerepel, nemcsak a halál-gondolatra utal, hanem és elsősorban arra is, hogy Áprily nem fél, hanem vágyik a csendre, amint vágyott már rá fiatal-
korában is. (Lásd példának okáért az Enyedi csend című versét.) Az általa kiválasztott hely, a *völgy* legfőbb értéke a csend. Itt szó sincs vacogásról, ellenkezőleg: a költői kép meleg, barátságos, vidám, játékos, még a mesék világát is segítségül hívja, hogy a rendkívüliség tényét szép hangulatban tudja kifejezni; megtoldva a szavak beteljesülés ígérteit a finom vers-zenével, amely az utolsó szótag fölfelé ívelő hangsúlyával, a bizakodás zenei kifejezésével zárja a verset. Összegezése ez annak az idill utáni sóvárgásnak, ami végigvonul Áprily egész költészetén. Egy szemlélődő típusú ember vágya ez, aki virágokat akar fakasztani és gyümölcsöket sárgára érlelni az idill csendjében.

Majdnem dühösen írja a háború alatt Nietzsche ellen című, most kiadott versében:

Te azt hirdetted, jós: veszélyben élj!
Nézd, most a földön nincs más, csak veszély.
Többet már el se bír a kerge gömb,
a kerge szív. De lettem-e különb?

Már fiatalon is azt kérdezte az *Antigone* keserű soraiban: „Mit is keresnénk árva-
ketten, // hol égig ér a gyűlölet? // Én gyűlöletre nem születtem // és itt szeretni nem lehet”. Öregen megint Oidipusz lányához (*Antigone*) ír verset, akit már „élet előtti életében” szeretett, és az élők között keresett, akitől ember-ideálját kapta, hisz „Kreon ma is halált kiált // gyűlölni nem tudó szívekre.” Természetes hajtása ennek az életfilozófiának a humanista magatartás – ezúttal – harsány vállalása (Vállald a szót), és szép békeverse, a Szállj, Ábel füstje:

Szállj, Ábel füstje, terjedezve szállj,
mindenfelé, ahol szívet találsz.
Szünjék harag, gyűlölség és viszály,
a béke lelkét vidd, amerre szállsz.

De nemcsak a gyűlölködés előli menekülés fordítja Áprilyt az idill keresése felé, hanem és talán elsősorban a modern élet ideges hajszája. Más költőinknél – például az Óda József Attilájánál is – hangot kap az otthon és a természet csendje utáni vágy; Áprily mindenkinél határozottabban így biztatja magát és másokat:

Hagyd ott a várost. Csend-övembe jöjj,
hagyd ott az ingerült és hetyke szokat.
Itt fákat, felhőt, forrást üdvözölj,
s hallgasd a zengő, mámoros rigókat.

(*Biztatás*)

És itt jelentkezik a bevezetőben saját maga által hiányolt új értelem: a modern magyar költészetben Áprily Lajos fedezte föl a legfinomabb képekben a természetből áradó megnyugtató erőt. Azokat a kis csodákat, amelyekről a Völgyből küldött lelkes jelentése számol be. Néhány gyönyörű versben sikerült kifejeznie azt a bonyolult lelki folyamatot, amikor apró, mindennapi élmények különleges mértékben fölfokozódnak azáltal, hogy a mogyoróbarkáról pergő por, a tavaszi fényben csillogó zöld, a sárga őszben virító piros bogyó, a rügyfakadással járó tavaszi zsongás, a kékes vihar-fekete alapon habfehér cseresznyefa-gömbök látványa megváltoztatja az ember kedélyállapotát. Utoljára talán Fazekas Mihály tudott a jelentős magyar költők közül így belefeledkezni a természet ámulatába. Áprily idilljeinek legfontosabb jellemzője, hogy minden árnyalatában zsong az élet. Tömerdek utalás, számtalan vékonyabb-vastagabb szál köti a költő magateremtette világát a modern élethez; amit Áprily nem tagad meg, csak elfordul a rohanó kor – gyakran – kegyetlen tartalmú élményeitől. Elfordul azoktól a tényezőitől, amelyek a gazdag lelkivilágú személyiség kiteljesedését, kibontakozását akadályozzák, s helyett a harmonikus, derűs szépségek ma is föllelhető lehetőségeit kínálja. Verseinek ezért van egyfajta idegcsillapító hatása.

Hagyományos költészet, szokás megállapítani. Téved azonban, aki a megőrzött hagyományokat Arany Jánosra, és méginkább, aki Vargha Gyulára vagy Bárd Miklósról vezeti vissza. Balassitól és Csokonaitól Reviczkyig, Adyig és Babitsig számos magyar költő volt hatással Áprilyra, gazdag műveltségének kohójában azonban első-sorban a népköltészet hagyományát formálta újjá, abból kovácsolta ki saját művészi eszközeit. A népmeséből tanulta meg, miként fordítja le a költő a megnevezhetetlen hangulat- és érzelem-hullámokat a természetből és a mindennapi életből kiszűrt képek nyelvére; s a könnyen lángra gyúló képzelet segítségével hogyan ad képeinek babonás-misztikus távlatot, hogyan teremti meg a költészet mögöttes tartományát. Előhívni a mindennapi látványból (eseményből) a metafizikus tartalmat, lefordítani a csendet a zene, a szint a megnevező szavak nyelvére, a ráció fogalmi tartományába átültetni az emberi lélek irracionális motivációit, – mindezt gyermekkorának székely népköltéssel átítatott világában tanulta meg Áprily Lajos. A személyes tájélmény és görög mitológia mellett ez termékenyíti meg a leggyakrabban képzeletét és szolgáltatja képeinek anyagát. Az az érzésem, Áprily tudatos önfegyelmének gátja – a később tanult költészeti elvek szellemében – e vonatkozásban fojtotta el önmagában a legnagyobb belső lehetőséget, hogy új területekkel gazdagítsa kissé egyhangú költői világát. Jellemző módon utolsó, életében megjelent kötetéből is kihagyta Jancsó Adriennek szóló szép versét, a Szélvihart, amelyben messzerű képsorban jeleníti meg a vihar látványát, hogy egy érzelmi élményt a maga többrétegűségében kifejezhessen.

Témáit tekintve Áprily költészete szegényesnek tűnhet, színei, az a festői képessége, hogy az általa fölfedezett kis valóságdarabkákat szuggesztíven megidézze, adják a gazdagság benyomását. Kuncz Aladár már 1929-ben észrevette, hogy Áprily „az ősz költője még akkor is, amikor az erdélyi tavaszról írja gyönyörű verseit...” Ennek oka az lehet, hogy az ősz színesebb minden más évszaknál, így alkalmasabb nyersanyag bonyolultabb érzelmi hatások kiváltására. Korai és késői ősz-verseiben egyaránt van valami, ami rendszerint megakadályozza, hogy a természet haldoklása borongós nosztalgiákat keltsen az olvasóban. A színek izzása és a versek zenéje ez.

Sőni Pál Áprily zeneiségéről szóló érdekes tanulmányában (Művek vonzása, 28–36. o.) hivatkozik rá, hogy a költőnél irodalmi és családi hagyomány a muzikalitás. Ezen kívül szerinte Áprily menekülése és lázadása a vers-zene. Valóban, legmélyebb érzelmeit, és a megújuló, fölserdülő, beérő életbe vetett mély és utolsó pillanatig megőrzött bizakodó hitét mindennél hatékonyabban fejezi ki legszebb verseinek el-lenállhatatlanul sodró, szinte hipnotikus erejű muzsikája.

Kimaradt eddigi elemzéseimből a sors, a végzet-gondolat szerepe Áprily költészetében. Kimaradt, mert ebben az utolsó kötetében a verseknél sokkal nagyobb erővel szólaltatja meg A bíboros című drámája. Jékely Zoltán utószavából nem derül ki, mikor született és miért maradt kéziratban, először miért csak az elmúlt évben jelent

meg e mű a Vigilia hasábjain. A bíboros, Báthori András Warmia püspöke, majd Erdély fejedelme csatában veszti el országát, és lázadó emberek kezétől az életét. A politika áldozata, vereségének, bukásának végső oka azonban a történelmi sors, az ősök végzete. A XVI. századi humanisták szellemi és testi élvezeteiben elmerült főpapot a hazafiasság érzése kényszeríti, hogy az alkatának megfelelő életforma helyett a politikai küzdelmek szorítójába lépjen. Szándékai jók, tiszták és nemesek, a történelmi helyzet azonban megoldhatatlan feladatok elé állítja. Akkor lenne igazán nagy dráma A bíboros, ha nagyobb személyes súlyt kapnának azok az erőfeszítések, amelyekkel Báthori András fölül akar kerekedni sorsán. Ehelyett azonban a végzet kap erősebb hangsúlyt, a Báthori ősök politikája miatt végsőkig elkeseredett széke-lyek emberi és társadalmi igazsága. Az emberi mivoltukban megkínzott, társadalmilag tönkretett széke-lyek dühös politikai állásfoglalásának (ez a fő oka Báthori katonai vereségének) és gyilkos indulatú bosszúvágyának (ez meg az életébe kerül) olyan erős a művészi igazsága, hogy emellett a fejedelem iránti rokonszenvünk messze eltörpül. A színmű két legjobban sikerült jelenete közül az egyikben, az előjáték történetileg hiteles szövegében megsűrűsödik az emberi tragédia. A másikban, a gáldi patak partján lejátszódó kirándulási képben szellemes és ellenállhatatlanul mulatsá-gos dalokat adnak elő a szereplők, s ezen keresztül a féktelen jókedv, a reneszánsz életöröm hangulatát teremti meg a költő. E hangulat elsodorja a fejedelem aggodal-mait, hogy aztán a sötét gondokat igazoló hírnök megérkezése egycsapásra megvál-toztassa a légkört és előrevesse a drámai végzet komor árnyait.

Az Akarsz-e fényt? utolsó verseit már a szembetegségben szenvedő költő írta. A glaukoma lassan sűrűsödő köddel takarta el látását, képzelete azonban megőrizte a fényt és a kedves színeket. Minden hivalkodástól, magamutogatástól irtózó egyé-niségének emberi nagyságát őrzik utolsó éveinek költeményei. Öröm-élményét így fogalmazza meg:

Köd, köd, konok köd, fákon zúzmara.

De szín ütötte át a vak homályt:

az öröm pirostollu madara,

a ritka szép madár a fánkra szállt.

(*Ritka madár*)

Szinte minden benne van e négy sorban, ami Áprily költészetére jellemző, a szemér-messége (hiszen meg sem tudjuk az öröm okát, körülményeit), a természet-élmény, a szín és zene utáni vágyakozása. S nyilván az sem véletlen, hogy utolsó előtti verse az élet relatív értékeire figyelmeztet. *Ne zúgolódj*, biztatja önmagát, hiszen a félvak koi-dushoz viszonyítva szerencsés a helyzeted: „fedél van vén fejed felett”. Méltó befe-jezése szép költői pályájának, hogy legutolsó versének két alapérzése a családi sze-retet és az öröm. Egyszerre örül „kedves fia” figyelmességének és a természet üze-netének, egy csokor tavaszi hérics virágnak (Adonis Vernalis).

SÁRANGYAL

Ritka eset, hogy egy karcsú kötet magába foglalja egy húszesztendő költői pálya egészének eredményeit. A verseket három korszakra osztotta a szerző, e korszakok egymásutánja egy lélek történetét rajzolja elénk: a fiatalkor világgal azonosulni vágyó kísérleteit és világtól menekülő félelmeit; az élet kohójában kinzott ember vergődését elrémitő tapasztalatok között, a világot felmért ember illúziótlan számvetését. A versek ennek az élettörténetnek a jelzései, lírai lecsapódásai, s így a kötet nem csupán versgyűjtemény, hanem – baudelaire-i asszociációval – „... olyan valami, aminek kezdete és vége van.” A vége az a felismerés, hogy a sokféle, változó és kápráztató formával elborított végső lényeg: „a lét szívében megfészelt szenvedés”, melyet sem hit, sem tudás nem old fel. Milyen úton jut ehhez a konklúzióhoz?

A negyvenes évek húszéves költője „Ágban, ereken, levelekben” kereste a világ nagy törvényeit, a természettel való összeolvadás útján. Ez az élménykör máig is jellemző rá. Impresszionista érzékenységgel fogja fel a külső, természet világból érkező benyomásokat („... szétfutó, egymásba villogó terek”-et, „suhogó csend”-et, „pelyhes csillagokat”, „... zöld bozót szikrázó mélyé”-t), elmerítve ezeket egy szürrealista kontinuitásba, ahol a természet a lélek tájainak jelentését veszi magára. Buja és vad ez a vidék („... magát tápláló vad tenyészet”, „... a kertben pattog a borsó, duzzad a héj”), kinok csavarják a fákat („Fák menekülnek, vadmadár / sikoltoz lobogó hajukban”), félelmes magány kiáltoz („vércse sikoltoz tépett erdők vad moráján át”), de tiszta enyhület is permetez itt („Holdbéli fények, zöld bozót / szikrázó mélye ringat”), a jó és szép is itt rejtőzik („Ragyog a hegyek homloka, / fák közt csobog a tisztaság. / Alázatban egyre szebb, / egyre átlátszóbb a világ.”), s a megtartó erők („Ágban, ereken, levelekben, / héjában őriz az idő.”) Néhány versben a külső és belső világ élményi egysége már ekkor szépen megvalósul (Szél, Álomban utak, Emlékeidből eltűnök, Vizililiom), néha azonban csak laza mellérendelés (Reggel, A szabadsághoz, Testünk felett). Feltűnő a tárgyi és társadalmi valóság szinte teljes hiánya, illetve az utóbbi csak a félelem és szorongás alapérzésé-

ben, ennek áttételében van jelen. Ez az alapérzés joggal és okkal tör föl egy a háborút, s annak háborúnál rosszabb velejáróit átélő fiatal emberben, aki szörnyű élményeit a természetben munkáló félelmes erők átélésével, az emberi világtól menekülő rémületét a természetbe rejtezéssel fejezi ki.

A szorongásos alapérzés keserűbbé mélyül az 1949–1956 között írott versekben. A Háborús töredék c. 3 részes vers a nagy alapélményt, a háborút idézi, a félelmet, az öntudat pokolban is lerázhatatlan kényszerét, a szenvedések közönybe váltó iszonyatát. De a jelen valóság sem ad enyhületet. Sodoma az, s a korábban még sokszor szelíd és szép természet az Apokalipszis tája, hol „Hússzínű vérző pára övezi földünk dolgait, / hiénák serege éjjelente emberi hangon vonít”, „Szingtelen, érdes szél fúj”, „rozsdá rakódik a megmerevült / levelekre.” Sodoma a „bálvány bűvöletében” vonaglik, s „Aki tudja a csillagok útját, / menekül, vagy gyenge galambot áldoz.” Olykor az undor közvetlenül, fogalmakban szakad ki belőle, s ilyenkor néha túl direkt (Undor), néha a fogalmi kifejezés halvány és erőtlen (Újesztendő); közhelyes sorok is felbukkannak („Sötét hatalmak játszanak veled”, „De van-e földrés, amely üdvöt ad?”). Ám teljesen otthon van, amikor a megpróbáló évek élményeit természeti vonzatokkal bontja ki (Már látod, Sodoma, Mint a tör, Nyilalló szalon). Emlékezetes marad a félelmet és üldözöttséget pompásan kifejező szürrealista képsora:

„Álomban szűkülő
falak közt menekülsz
az üldözők elől.

A keskenyedő utca
visszafelé szalad,
a kerítésen látod
ugráló árnyadat.”

(Zord idő)

Gyötri az undor és félelem, de nem fojtja meg, úgy érzi „Most minden más lehet”, „s levegőtlen óljaiból / széljárta legelők szelíd / füvellőjére hajt a kor, / s kimondja új törvényeit”. Ezt az új törvényt nem találja fel könnyen. Keresi a már elvesztett hitben, a fiatalkor „kék látomás”-ában, a dolgokkal való határozott szembenézésben. Végül, amit megtalál, az „nem égé-pokoló – csak emberi törvény”.

Az utóbbi évtized verseiben némileg elcsitul a komor szenvedés, józanul méri fel a

„lét szívéen megfészkelte szenvedés” feloldhatatlanságát. Mély élménye a való élet szüntelen kettőssége, dialektikus örök-ellentét-egysége. Legszívesebben beszél róla a Delelőn c. vers, mely összeszorított-fogú számvetés a világgal, léttel. Mi lenne hát ez?

... e társulni tülekedő,
társultan kopárabb magány,
ez a jégjózan áhítat,
e mégis-át-a-tűfokán,

e hig közegben táguló
nem-tudni-közepű világ,
a tartóztató-taszító,
e kíváncsian kívánt,

ez volna hát...”

Az örök kettősségről beszél a Fa a sziklafalon, „melyben pillanatonként összecsap / az üdvözült gyönyör s az iszonyat”, meg a Fehérizzáson szénsötét c. vers csontig hasító hidege s az „éteri áram, / vakító ívfény ragyogás”-a. A természet mint gigantikus tényészet úrrá lesz a tőle ugyancsak elválaszthatatlan örök pusztuláson, „a naponként feltámadó anyag” „pusztulással vemhes”, de „szakadatlan teremtés” is. Csak a természeti világ kifogyhatatlan gazdagságának, formatömegének önzölésében tudja átélni a „mindenség nyers áramai”-t, melyekből számára a megértés és tudás, „égi derengés sugárzik”. Újra megjelenik a már régen is idézett kert, de most már nemcsak ismeretlen erők sugallatos helye, hanem a titkok átéreztetője, láttatója is: „... úgy csapnak át a sűrű léten / megújuló hullámai, / hogy feldereng a feledékeny / emlékezetben valami...” „Valami öröklét, amit / csupán a test homálya érez.” Nem nagyszámú szerelmes verseinek egynéhánya is ezzel az élménnyel rokon, a gyönyör a vegetáció nagy ritmusába kapcsolódik. (Legszívesebben szerelmes verse, A rádzuhanat idő alatt c. azonban nem ilyen, benne a szerelem pszichés rejtélyeit kutatja, az egymásnak-rendeltesség vonzását és a mégis-különlét gyötrelmét egyszerre mondja ki.)

A természetben való elmerülés szép pillanatokat teremt, de nem csökkenti a vigasztalanságot, a sivár társadalmi magányt. A panteisztikus természetkép ma már kevés, nem elégíthet ki, nem elégíti ki a költőt sem. Hisz a teljes pillanatok mögött és között állandóan szól a fájdalom és számkivetettség – nagyon eláttalánosított – kicsit egyhangú panasza. A Nagyon fáj-korszak József Attilájá-

nak világerzésére kellene gondolnunk, e magány, e kiüldözöttség élménye nyomán, de Lator a maga rokon világerzését, magányát nem tudja igazán egyénivé, egyszerűvé konkretizálni, legalábbis többnyire nem. A fájdalom és panasz mögött nem érezni egy határozott személyiséget, s ez a baj inkább, nem az, hogy e panasz időtlen és bárhová köthető.

A versek rendkívüli formabiztonságot árulnak el. Lator szívesen és természetesen vállalja a kötött formákat, sokféléket, és hibátlanul oldja meg. Sorai néha szinte repülnek a táncosan ritmizált lendületben (a rengeteg példából csak kettőt: „Ó ez a csend, ez a csend, ez a baljós / csend, kerítéshez buvik a macska”, „a fényes, fürge szárnyak”). E könyved verselés azonban – mit különben sokan irigyelhetnének – nemcsak pozitívum. Ha a kötet egészében visszahagy valami halvány feminin utóíz, ez attól van, hogy túl sima, túl kerek, túl könnyed sokszor a versek pergése, nyelve lágyabb, mint a tartalmak súlya kívánná. A sok röpke rim elédesíti a keserűség szavait.

Az első kötet ígéret szokott lenni. Ez több annál. A költői mondanivaló tartománya határozottan körvonalozott. Csak a költői portré markánsabb vonásait várjuk a további versektől.

FUTAKY HAJNA

Tóth Béla:

MI, JANICSÁROK

Tóth Béla hőse átlagos körülmények között élő hétköznapi ember, mégis a felfedezések izgalmával olvassuk végig a regényt: sikerül igazi hús-vér alakot teremtenie, biztosan találja meg a mondanivalója kifejezésére leginkább alkalmas formát, s végül is fontosat, értékeset, s talán maradandót tud mondani egy nemrég-múlt s jelenbe nyúló korszakról.

Kovács Pál első személyben mondja el felnőttkora történetét, azt, hogyan lesz a naiv és féktelen, lelkes és az egyetemen nehezen magára találó csikósbojtárból mindenben az újat kereső és szolgáló, gazdag, eredeti egyéniségű középiskolai igazgató. Paraszti környezetből és „fényes szellős” ifjúságából nemcsak a szocializmusba vetett hitét és szilárd hűségét hozza magával, hanem előítéleteket is jócskán, hajlamot a túlzásra, szélsőségekre. Az emberekhez való viszonyát elfogult gyűlölet

vagy idealizáló szeretet jellemzi. A „polgárt” meg sem kísérli megérteni, megveti mint a szocializmus szempontjából káros szemléletmód, morál képviselőjét. De nem érti jobban saját osztályos társait, a „janicsárokat” sem, minden családás nagyobbra, hősibbre növeszti róluk őrzött emlékképeit. Helytelen általánosításaival, merevségével néha maga teszi lehetetlenné a vágyott közösség, az otthonos, meghitt légkör kialakulását. Konoksága és gőgje nem egyszer nehéz helyzetbe sodorja, önelégültségéért gyakran kudarcokkal kell megfizetnie. Mégsem válik ellenszenvessé: hibái ellenére alapjában véve egy rendkívül vonzó emberi magatartás megtestesítője.

A felszabadulás teremti meg képességei megvalósításának lehetőségét, a népi hatalmat tehát természetzerűen és elidegeníthetetlenül magáénak érzi. Ez azonban nem jelenti mindannak kritikátlan elfogadását, amit maga körül lát. Először ösztönösen, majd egyre tudatosabban tiltakozik a gyakorlatban elkövetett hibák ellen. Elszigeteltsége miatt elégedetlensége kezdetben passzív keseregésbe, anarchikus lázongásba fullad. Ahogy tevékenységi területhez jut, fórumot talál véleménye kifejezéséhez, egyre kevésbé elégzik meg a pusztán tiltakozással, lehetőségeihez mérten tettekkel igyekszik eszméi képére formálni a valóságot. Az eredmények nincsenek ugyan arányban a befektetett energiával, mégsem keseredik bele a mindig újra kezdődő harcba; megóvja ettől paraszti józansága, humorérzéke, belső biztonsága. Kritikája soha nem válik destruktívvá, rendkívül rokonszenves az az erkölcsi szigor, amellyel mai életünk jelenségeit mérlegeli. A teljesség utáni vágy jellemzi magánéletében is. Munka és szerelem nála nem egymást kizáró, ellenkezőleg egymást feltételező, támogató fogalmak.

Tóth Béla sok vonatkozásban saját élményeit, tapasztalásait kölcsönzi hősének, de nem azonosul vele maradéktalanul: előítéleteit, elfogultságait ironikusan távol tartja magától. Ez a kettősség a monológ forma miatt csak közvetetten fejeződik ki: az olvasót kommentárok helyett az ábrázolás igazítja el; az író bizonyos szituációk ismétlésével, a helyzet és az érzelmi reakció inadekvátságával, az elbeszélés stílusától idegen nyelvi elemek visszatérő alkalmazásával érzékelteti a hős magatartásának enyhén komikus voltát s a vele szemben érzett fönttartásait.

Az író nem színteleníti saját szöcsövévé, nézetei vértelen hordozójává hőst, Kovács Pál meggyőzően valóságos, tapinthatóan élő

alak. Kitűnő, árnyalt portréjában fölismerhetők az új értelmiség legvonzóbb tulajdonságai is: fogékonyság a szociális kérdések, a haladás iránt, az elkötelezettség belső kényszere, mohó tudásvágy, a régi értelmiség értékeit és a magával hozott friss energiákat egyesítő törekvés. Sorsának tanulsága szerint a „kisember”, az „átlagember” élete is lehet értelmes és tartalmas, ha vannak eszméi, vágyai és ereje a meg-megbomló harmónia helyreállításához.

Az első személyes vallomás-forma alkalmas az alak megjelenítésére, jól szolgálja a mondanivalót, de azzal hogy megköveteli az írótól hőse nézőpontjának következetes érvényesítését, bizonyos fokig korlátozza is az ábrázolást. Az író, ha hű akar maradni a maga választotta fikcióhoz, semmilyen vonatkozásban sem lépheti át az átlagember tudatának határait. Tóth Bélának sikerül az alkalmazkodás: regényének egyik érdeme, hogy belülről közelíti meg hőst, és így pontos képet ad az átlag értelmiségi tudatvilágáról. A történelemből annyit mutat meg, amennyi a kisember személyes élményeibe belefér, eseménytörténet helyett az elmúlt 20 év atmoszférájának változásait érzékelteti.

A mellékalakok már meglehetősen vázlatosak, elnagyoltak, az író ember-látása egyoldalú, megjelenítő készsége egyenetlen. Tóth Béla otthonos a saját világában, minden gesztusában ismeri és érti a paraszt-proletárt és a népi származású értelmiségit, de idegenül, ügyetlenül mozog a polgárok között, nem tudja eltalálni a „régi” értelmiség tónusát.

A regény struktúrája az ábrázolt élet belső tagolódását, ritmusát követi, amit Kovács Pál így jellemez: „Az én életem sebesen futó folyó. Ácsorogni nem lehet benne. Kicsi örvények, nagy limányok, lusta, nagy erejű forgók csapódnak össze benne, és jó szemű víziembernek kell lenni ahhoz, hogy el ne tévesszük az utat.” Az ember általában egységes folyamatként érzékeli életét; sokszor még múltjában is csak kívülről bevitt szempontok alapján különböztet meg szakaszokat. Ez a tudati sajátosság tükröződik Kovács Pál monológiájában. Külsőleg a történelmi periódusoknak megfelelően oszlik fejezetekre, belső tagolódása művészien árnyalt. A látszólag egyenletesen folydogáló lineáris szerkezetű mese tempója gyorsul vagy lassul, sűrűsödések, ritkulások, fény és árnyék, a derű és a szorongás epizódjai váltják egymást, az elbeszélés a múlt időből átcsap a jelen időbe. Az életszerűséget hangsúlyozzák az elhallgatások,

kihagyások, a konstrukció lezáratlansága is. Az író a dokumentum irodalom sajátos hatáslehetőségeivel frissíti fel a hagyományos regényt.

Nyelve, stílusa tökéletes egységet alkot az elbeszélő egyéniségével. Meghatározója a hős paraszti-pusztai származása, a mozgalmi zsargonnal való korai találkozása, a nyelv titkai iránti érdeklődése és érzéke, józansága és gazdag, szinte játékos fantáziája, hajlama a szemléletes gondolkodásra. Sajátos ízét a nyelvjárási elemek mértéktartó alkalmazásától és rövid egyszerű vagy közel azonos szakaszokra tagolódó összetett mondatainak jellegzetes lüktetésétől kapja. Szóképei anélkül, hogy keresetté, mesterkéltté tennék, szerves tartozékai prózájának.

Kissé elszürkült regényirodalmunkban jogosan kelt föltűnést a Mi, janicsárok. A sok hitevesztett, kopott, konfliktusaiba belekeseredett hős után újra felmutatja az önmagát soha legyőzni nem hagyó embert és egyéni ritmusú, markánsan eredeti stílusával feledteti az ábrázolás fogyatékoságait. Tóth Béla második regényével magas mércét állított önmaga számára, és ezentúl feltétlenül azok közé kell őt számítanunk, akikről joggal várjuk prózairodalmunk megújítását.

VÁRÓCZI ZSUZSA

Gulyás Mihály:

A HUSZONNEGYEDIK ÓRA

Nekünk is meg kellene már írni az igazi magyar történetet – kívánja Szabolcsi Miklós a mai magyar prózáról szólva –, amiben benne van a háború, hadifogság, nyilasok és felszabadulás, népi kollégiumok, iskolák, államosítás, és benne van 1949 és Rajkék ügye, benne van 1956 és a mai csehszlovák események. Ha megszületne – igazán felelősen és bátran –, olyat tudnánk adni, amely a világnak is képes valamit mondani. Nem biztos, hogy egyetlen könyvben fog megszületni – folytatja –, de tartozunk vele önmagunknak és a világnak.

Ebből a tartozásból törleszt valamit Gulyás Mihály kisregénye is. A termelődővetkezetek újjászervezése ürügyen megmutatja nemcsak az 1959–60-as évek magyar faluját, hanem utal az 1952-es erőszakos eseményekre, kitér a háborúra, 1919-ből is felvillant egy emléket,

megmutatja a két világháború közötti parasztság sorsát, a mai falu előregedését, jelzi a faluból kiröppent fiatalok útját.

A könyv borítóján Kurucz D. István festménye megadja azt a hangulatot, ami a kisregény légkörét jellemzi. Hóba süppedt kis házak, didergős kopasz fák, subába burkolódzott, csizmás emberkéek tömbje a magas palánkok, zárt ajtók előtt. Gulyás Mihály maga is ilyen lapuló, csendes faluból indult a Hernád-völgyéből. Első regénye tanúskodik arról, hogy segítő szóval fordul gyermekkorra vidékéhez, vállalja gondjait, rokonként, szomszédként eleveníti meg középparaszti hőst.

Tömpe János gazda és Gombás József, az agitáló bányász párbeszéde adja a regény gerincét. A központi figura, akit az író árnyaltan jellemez, Tömpe. Gombás csak jelzett, idegenként téblábol a faluban, kívülálló, csak alkalmat teremt az emlékezésre és mesélésre Tömpének. A burleszk-hangulatú névadás utal arra, hogy hőse nem tragikus hős, legfeljebb tragikomikus. Bármilyen mély együttérzéssel ábrázolja az író, nem azonosul vele.

„– de sok világ múlt el már az életben, és még egyik sem hozott jót a parasztra. Mindig volt, aki üssön bennünket, holnap is lesz. Ennek a mostaninak is útjában vagyunk. – Szálka vagyunk a szemében a szegénységünkkel, a vagyonunkkal, mintha loptuk volna. – Elbánt a paraszttal ez a világ, mint a kutyaival. – A föld, istenem, a föld, legdrágább kincsünk... az ember szíve akár megszakadni.” – Tömpe monológjának ez a magja. Mert a párbeszéd a könyv nagy részében inkább az a szűkül. A két álláspont ütközéséből az író csak az egyiket világítja meg. Tömpe életformája pusztulását, álmait siratja, Gombás papirosízú szavai a közösség érdekéről el sem jutnak a tudatáig. A történelmi szükségszerűség nem orvosolja az egyes emberek fájdalmát. „A mi pártunk felfigyelt a mezőgazdaságot fenyegető veszedelemre, és azt javasolja a parasztságnak, válassza továbbfejlődésének egyetlen lehetséges módszerét, a szocialista nagyüzemet.” A világkép megváltozása, a társadalmi tevékenység és az egyén viszonya morális problémaként jelentkezik Gulyás Mihály írásában. Országos jelentőségű eseményeket tükröz egyetlen emberre figyelve.

Tömpe Jánost az bírja rá a közös gazdálkodásra, hogy be kell látnia, senki nem áll majd az ő helyébe megművelni a földet. Fiait taníttatta, elszakadtak már innen, a sofőr és a tanár számára idegen apjuk világa, fölényes közöny jellemzi őket. Az öregség, a magate-

hetetlenség közeledése dermedező rémületbe ejti Tömpét. „Életük az öregség ingoványára jutott, a betegség, mely eddig elkerülte őket, előbb-utóbb rájuk talál, és ők sülyednek, el-sülyednek menthetetlenül...” Szimbolikus erejű lesz az öregség, azonosul a korszerűt-lenné vált társadalmi forma jelentésével.

Gombás, aki a kisregény utolsó lapjain kap markánsabb arcát, maga is megrendül az öregség végtelen magánya láttán, amit a tsz nem enyhíthet. Gulyás Mihály az ő szájába adja véleményét a faluról, együttérző szánal-mát és egyben kíméletlen ítéletét: „A borral együtt életébe áramlott ennek a különös, be-teg világnak az erőtlen bánata. Kripta, egy nagy kripta a falu, fáradt öregek lézengenek benne, a múltból és a halálról beszélgetnek, szívükhöz szorítják ifjúságuk megkopott em-lékeit, s maradék erejükkel elállják a jövő út-ját.” – Líráivá váló nyelve jelzi érzelmeinek őszinteségét. A kép, amit itt megjelenít, erő-teljes és kifejező, nem magyarázat vagy le-ír, kifejez. A szentimentalizmus veszélye fe-nyegeti, de Gulyás a regény egészében távol tudta tartani.

Az író izgalmas küzdelmet vív, hogy a jólismert életanyagot élményei szintjéről általá-nossá emelje. Egy nap keretébe tömöríti az eseményeket, változtatja az idősíkot. Az agitá-torral vitázó paraszt hol ravaszul, hol kétség-beesve, hol jóízűen emlékeikbe révedve, vagy csak haladéért küzdve, még egy kis időért, feleleveníti múltját, szeszélyesen visszakalan-dozik hol gyermekkorába, hol legénykorába, máskor a háborúba. Vagy csak az elmúlt tél-re gondol, de mindig a tegnapi, azt emeli pajzsul a bizonytalan, rettegett jövő ellen. A különböző élethelyzetek felidézése sok szint, hangulati változatosságot visz a kisregénybe. Humorosan írja le kalandját a tolvaj szom-széddal, a magát kellettő menyecskével, lírai-an a szerelmét, megbocsátó gúnnyal kis ra-vaszságait, groteszk, meghökkentő pillanato-kat idéz vissza az 50-es évek embertelen vi-lágából.

Tömpét – a parasztot – nehéz örökség gör-nyeszt, kegyetlen gyermekora, ami belever-te a paraszti lét törvényeit, megaláztatások so-rozata, ami elgyávította. Hátborzongató látó-másokban támad fel benne újra és újra a há-ború. Kietlen síkság csendjében, a megper-zselt fűvön egymás hegyén-hátán fekszenek a halottak. Mozdulni látszik az egyik, s ő „esze-lősen rohant el, minél messzebb innen, a ha-lottak világából az élőkébe, akik majd újra és újra a halottak birodalmába taszítják.” Ez

a sötét vízió a kisregény drámai tetőpontját készíti elő, jelképes erejűvé válik.

A hangulati változatosság színessé teszi a regényt, de feszültségét tompítja, a drámai hatást gyengíti. Talán nem az író szándékától eltérően, hiszen nem balladás levegőt akart teremteni, a történelem és a múltjába ragadt ember összeütközése amennyire tragikus, any-nyira groteszk is. Mégsem szolgálja ez a szerkesztésmód mondanivalóját, mert a kisre-gény íve széttöredezik, különálló anekdoták-ra bomlik, melyeket legfeljebb az ellentétek egymásra felelgetése tart össze.

A közös gazdálkodás problémái, a szerve-zés gondjai olyan téma, ami dokumentumként is érdeklődésre tarthat igényt. Gulyás Mihály többet akart adni, mint riportokat egyes ese-tekről, Tömpe belső drámáját szeretné meg-írni. A körülötte nyüzsgő falu élete motiválja cselekedeteit, szavait. A pszichológiai háttér megadásában Gulyás még nem elég biztos, a látható valóság dolgai közt otthonosabban mo-zog, a paraszt életének sok archaikus szép-ségét tudja felidézni könyvének részleteiben. Tömpe indulatváltozásai azonban néha erő-ltetettnek hatnak, minél részletesebben pró-bálja hitelessé tenni, annál inkább veszítenek elementáris érzelmi erejükből.

A kisregény egyenetlenségeihez hozzájárul nyelve is. A modern, tömörített, gondolati sí-kon tartott megjelenítés és a részletekbe té-vedő rajzolgatás közötti zökkenések jellemzik stílusát. Sem a túlságosan halmozott tájnyel-vi szavak, sem a bányászt egyéníteni szándé-kozó argó-kifejezések nem töltik be azt a funkciót, amit az író szánt nekik. Nyelvi for-dulatai túlságosan naturálisak, lehúzzák a kis-regényt a véletlenszerűségek közé, elveszik lebegését.

ZENTAI MÁRIA

Karliczky Margit:

JANUS PANNONIUS

Az utóbbi évtizedekben fellendült magyar re-neszánsz kutatás eredményeként nemcsak je-lentős irodalomtörténeti tanulmányok szület-tek (Kardos Tibor, Gerézdi Rabán), hanem hellyel-közzel szépirodalmi alkotások is. A magyar humanista költészet Európa-hírű alak-járól Millok Éva pár évvel előbbi rádiódrá-mája után a Móra Könyvkiadónak közkedvelt

Nagy emberek élete sorozatában látott most napvilágot Karliczky Margit *Janus Pannonius*-ról írt életrajzi regénye.

E minden bizonnyal a serdülőkorú ifjúságnak írt műtől méltán elvárhatnánk, hogy hiteles történeti atmoszférát teremtvé állítsa eléünk Janus Pannonius alakjában elsősorban a költőt, illetőleg az embert és a politikust. A szerző más módszert választott. Hol egy életrajzi darabkához fűz kortörténeti vagy művészettörténeti magyarázatot, hol egy-egy janusi epigrammának, elégiának vagy hevenyészve idézett műnek keresi meg fogantatási eredőjét. Legtöbbször biztos bázisához, Huszti József ismert életrajzi tanulmányához fordul, s az abból nem mindig szerencsés kézzel kiragadott életrajzi morzsákat igyekszik egységes masszává összegyúrn.

Ha a szerző nem rekedt volna meg Husztinál, hanem az utóbbi évek irodalomtörténeti adatait, tanulmányait is figyelembe vette volna, akkor nem állítaná olyan bátran, hogy Janus Pannonius a Dráva menti „Csezmiczén” született, és nem közölné „az Úr 1447. eszendejével” foglalkozó rész mottójául Janusnak Váradtól való búcsúzásakor írt, közismert versét, amelyet a költő jóval később, más alkalomból írt. Ezt a hibát könnyen elkerülhette volna a szerző, ha Geréb Lászlónak *Mátyás király lantosa* (Bp. Dante, 1940.) című Janus Pannoniusról írt életrajzi művét sajátja szerkezeti beosztásában még jobban figyelembe vette volna. Máskülönb is kár, hogy Karliczky Margit gyakran disztelen mondat szerkesztéseire nem hatott különösebben Geréb László művének költői stílusa, az ifjúság érdeklődését erősebben lekötő cselekményes szerkezete.

Karliczky ahelyett, hogy egy-egy fejezetben belül elmélyültebben, fejlődésében állítaná eléünk Janust, a ferrarai, paduai diákot, vagy a hazai környezetbe beilleszkedni nem tudó udvari költőt, megelégszik a száraz történeti tények közvetítésével. Pedig többször előcsillan a könyv lapjain a szerző ügyes mesélőkészsége. Amikor a diákcsinnyekről, a kötetlen vitájú szümposzionokról ír, amikor elvezet bennünket a kódexek világába, leírja az 1456-i paduai „fekete halál”-t, vagy elvezet bennünket Cosimo de Medicinek, a firenzei köztársaság koronázatlan urának udvarába, érdeklődést, hangulatot tud kelteni. Kár, hogy fő célját: Janus Pannonius költészete gyakran még ma is időszzerű, eszmei-politikai célkitűzéseinek közvetítését, fontosabb verseinek tartalmi-formai értékelését elmulasztja. A vers-

részletek pusztá idézésével közel sem oldja meg e téren elvárható feladatát. A sok kortörténeti adat, kiterés gyakran tereli el a figyelmet Janus Pannonius emberi-költői egyéniségéről. Így pl. érdekesek a magyar történeti vonatkozások (Hunyadi László tragédiája, Mátyás királlyá választása stb.), de ezekhez az eseményekhez Janusnak vajmi kevés köze volt. Az olvasó kaphat ugyan némi ízelítőt a reneszánsz kultúrából, de hogy Janus Pannonius valóban oly kiváló költő volt, mint ahogy saját korában a világ vélte, és az utókor vallja, arra vajmi kevés tárgyi bizonyítékkal szolgál a szerző. A jól-rosszul kiválogatott epigrammák, versrészletek nem pótolják e feladat megoldásának elmaradását.

Nem éppen szerencsés kézzel nyúlt a szerző Janus verseinek kiválogatásához sem, nem is szólva a magyar fordításokról. Több jelentéktelen epigramma helyett szívesebben láttunk volna egy-két, az ifjúság érdeklődésére is számító szerelmes verset, a csodálatos szépségű *Egy dunántúli mandulatára* című allegorikus költeményt vagy a békéről szóló, ma is időszzerű epigrammát. Mindezek sajnos hiányoznak. A *Galeotto Marzio zárándoklásáról* szóló verset többen lefordították ugyan, de a szerző éppen azt a fordítást választja ki (Geréb Lászlót), amely legkevésbé hűen tolmácsolja a költőt, s az epigramma antiklerikális poenját is teljesen elhagyja. A Gryllushoz írt epigramma csattanója viszont találó, csak éppen a magyarázata hiányos a könyvben. A *szuka* szóval ugyanis Janus Pannonius nemcsak Gryllus anyja római származására utalt, hanem utcai nő voltára is. És éppen ebben van a Gryllus által okozott sértés megtorlása!

Szólnunk kell még a 16 dekoratív műmellékletéről, amely a Pécsi Szikra Nyomda klisétechnikáját dicséri. Kár, hogy kevés közöttük a magyar vonatkozású dokumentum.

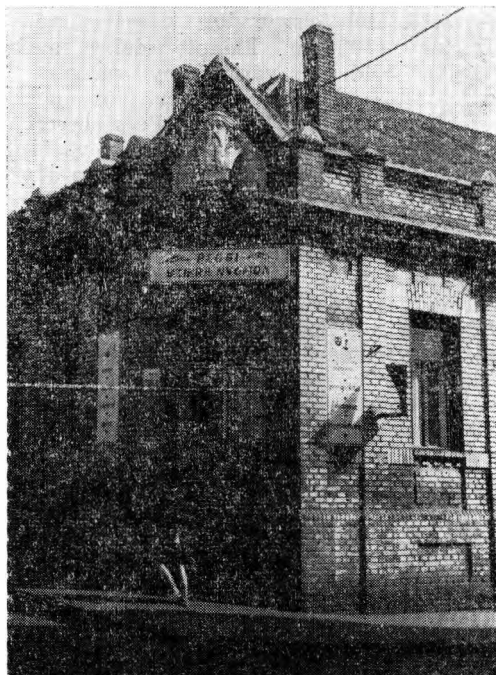
A munka végén hiányoljuk a mitológiai kifejezések, a görög, latin, olasz nevek magyarázatát (pl. konviktus, hippodrom, panegyrikus stb.), hisz ma kevesen tanulnak latinul, görögül. A sok idegen név közötti tájékozódást elősegíthette volna egy appendix.

Karliczky munkájának ismeretterjesztő voltát, a humanista társadalom lényegének, ideológiájának megismertetését a mű pozitívumaként kell értékelnünk. Kérdés azonban, hogy mindez pótolhatja-e a regényesség elmaradását, a túlzásba vitt korrajzot, és az árnyalt megfogalmazás hiányát.

TÓTH ISTVÁN

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

7

A Pécsi Napló épülete

Az első világháború előtt, 1908 és 1912 közt voltunk Adyval, Heltai-val Pécsen egy Nyugat felolvasás okából... Tudom még, hogy előadás után, számos helyi nagyság gyülekezett körülöttünk. Tán él még valaki közülük?

Részlet Hatvany Lajos leveléből (1956)

A kért felolvasó este nagyon jól emlékszem. Dr. Doktor Sándor nagy rajongója volt Ady akkor még kevésbé elismert költészetének, és az ő kezdeményezésére a Szabadgondolkodók Pécsi Társasága hívta meg a Nyugat íróit egy felolvasó estre. Dr. Doktor, mint a társaság elnöke és én mint titkára végeztük a rendezői teendőket, az eredmény jó volt, az est szépen sikerült... Az előadás után az Arany Hajó éttermében vacsorán láttuk látogatóinkat vendégül.

Részlet Hajdu Gyula leveléből (1958)

TARCA.

Új irány.

— Vers. —

Téveteg űrben réveteg álom...
Ledér levélke kacagva int:
— Oh engedj bizva, borongva szállnom
Sejtelmes, édes ezüst-fonálon...
Hollá... fiuk fel!... kobozra mind!

Dult keblek romján bős Etna lángok,
S a lant idegjen döbbenet ül;
Cseng-bongva csábit a csacska távol:
Hol vonz, hol ujból ellők magától...
Hollá... fiuk fel!... az Eszme gyűl!

Asatag kornak avult titánja
Szédülten omlik a mélybe le;
Új Korszak árja dühöngve hányja
Az olvadt ércet... a Mult!... ki bánja?
Hollá... a Mult leomlik vele!

Biboros űrben barnuló alkony...
S könye foszlányin mereng a lány;
Siráj sikongva csap át a parton.
Tépett vitorlám remegve tartom...
Hollá... fiuk... im az Új irány!

Ady Yda.

Adyt parodizáló vers a Pécsi Naplóban

A török alól felszabadult várost Lipót császár 1703-ban kiadott dekrétuma püspöki földesúri várossá nyilvánította. A földesúri jelleg nyolcvan évi harc után szűnt meg, amikor 1780-ban Pécs elnyeri a szabad királyi város rangját. A város azonban – melyet a török után főleg német és rác telepeseikkel népesítettek be – csak a reformkori politikai küzdelmek tüzeiben magyarosodik meg. Az egyházas, papi vonás pedig még a kiegyezés korában is ott ül a város arcán. A belvárosban, a székesegyház körül kanonoki házak emelkednek mélyen elnyúló kertekkel, itt húzzák föl a kisebb és a nagyobb papnevelő intézet falait, itt vannak az egyházi iskolák, a templomok és a szerzetesi rendházak.

A társadalmi és a szellemi élet liberalizálódása – a fővároshoz mérve – csak némi fáziseltolódással jelenik meg a város történetében. A század végére aztán megszorozódik Pécs lakossága. Ipari üzemek, gyárak, szénbányák létesülnek. Megépül a várost a Dunával összekötő pécs–mohácsi vasútvonal. Felszökik a munkásság száma. Felnő egy haladó szellemű, a konzervatív gondolkodásnak hátat fordító értelmiségi réteg. A művészeteket pártoló világi társasági egyletek működnek. A város szellemi életébe belép a szépirodalom.

A liberális közgondolkodás formálásában különösen a világi iskoláknak és a polgári sajtónak van szerepe.

A ciszterciek gimnáziuma és a papnevelő intézet mellett a század második felében egy sor világi iskola nyílik. Megkezdí működését a hároméves jogakadémia, majd tanítóképző intézet létesül. A városi iparos és kereskedő réteg, valamint a környék polgári lakossága főként a pécsi állami főreáliskolába íratja fiait. Itt végzi gimnáziumi tanulmányait Vikár Béla. A nehéz természetű lelkész-apa különféle Somogy megyei paróchiákat váltogat (hat év alatt öt különféle helység-név szerepel a szülő lakhelyeként), míg fia – a későbbi híres Kalevala-fordító és népdalgyűjtő – hat év alatt (1871–1877) nyolc gimnáziumi osztályt végez. A diák Vikár ágyrajáróként él, színházban statisztál, leckeadással tartja fenn magát. A nyári vakációk idején talán már fölfigyelt a népköltészet értékeire. Legelső publikációiban közlőként anyja – Szom-

ju Veronika – nevét olvassuk. – Néhány év múlva a pécsi reáliskola tanári karában találunk egy nevet, mely a magyar néprajztudomány történetében lesz jelentős: Katona Lajosét. Mindössze két esztendeig tanított Pécsen (1887–1889). „Tanképesített helyettes tanárként” érkezett a városba, s ismert folkloristaként távozott. Katona nagy hatással volt a város szellemi életére, s az viszont rá. Itt fogalmazta meg első észrevételeit a népmeséről, kísérletet tett a helyi néprajzi társaság megalapítására, több néprajzi témájú előadást tartott, tanulmányait nyomtatásban is kiadta, támogatta a színház építésére indított társadalmi mozgalmat. „Pécs volt a magyar folklór tudományának központja, s egy diploma nélküli helyettes tanár a feje” – mondja róla életrajzírója. – A század utolsó évtizedében a reálgimnázium diákja Barta Lajos. Egy évig Pécsen joghallgató. Majd újságíró és lapszerkesztő. Neve a pécsi újságírás történetébe vezet át.

A különféle lapalapítási kísérletek után (Fünfkirchner Zeitung, Pécsi Tárogató, Pécsi Figyelő, Pécsi Lapok, Pécsi Közöny, majd ismét Fünfkirchner Zeitung) az első, modern értelemben vett pécsi újság – napilap – az 1892-ben megindított Pécsi Napló. Alapítói és szerkesztői a megnőtt városi polgári olvasóréteg érdeklődésére számítottak. Mutatványszáma tizenötezer példányban jelent meg. Munkatársakként kitűnő írókat és publicistákat igyekezett megnyerni. A vidéki újságírás azonban nem kínált annyi lehetőséget, hogy huzamosabb ideig magához tudta volna láncolni a távolabbi célokat kergető, többre törekvő írókat. Csak az átmeneti tartózkodás, a pillanatnyi kenyérkereset lehetőségét adta számukra az egyébként nagyhirű, széles körben olvasott Pécsi Napló.

Thury Zoltánt már az új lap születésekor ott találjuk. A Pécsi Napló beköszöntő cikkében azt írja: „Haladás! Ez a mi jel-szavunk, ezzel lépünk a nagyközönség elé.” A fiatal segédszerkesztő rövid pécsi tartózkodása alatt számos cikket publikál. Nevét vers, vezércikk, tárca alatt egyaránt olvashatjuk. Három hónap múlva aztán megjelenik a hír: Thury Zoltán „a székesfővárosi írógárda kötelékébe lépett”. – Néhány év múlva – 1910 nyarán – ugyanezt az utat járja meg

TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS NEPRÁJZI KÖZLEMÉNYEK.

+ A 'PÉCS' MELLÉKLEPJA. +

II-dik SZÁM. | MEGJELENIK HAVONKÉNT EGYSZER. | MAJUS 25-én.

A népmesékről.

Ism. és a népmesék történetéről. Összeállította és bevezetőjével
KATONA LAJOS
(Befejezés következik.)

A folklór.

Nem csupán a mesék, de a népies hagyományoknak egyáltalán gondos összegyűjtését, elemezését, és a legfontosabb következtetésekre való felkészítést egy egységes feladat, de már le-
vél eredményekhez jutott tudomány: az etnogra-
fia vagy néprajz írta szellemi. Kiterjed a
néprajz tudomány éber figyelme mindazon kisebb-
nagyobb tanulmány-tárgyak rangos halmozására,
a melyeket egy világtudományra bízva szóval
folklór-nak nevezünk. Lásunk csak mit

szan kiemelkedő a legnépszerűbbek között: kisebb-
berek tulajdonsága, de még a kisebbek is mindun-
talan a régi fejlődésük eszméi, érzelmek és
hajlamaival keveredő keletje.

A folklór tehát tárgynak és eszmének
közvetlen az etnológián keresztül állnak össze.
Az etnológia ugyanis a népeknek nyilván szű-
kebb tárgykörébe tartozó tudományok közül a
nép anyagi és szellemi életének mindenestül
jelenségét és kiterjedését, a jelenségeknek együt-
tal egész a legközvetlenebbé időkig vissza kiterjedő fej-
lődés-menetét is meg igyekszik állapítani, a
mely közéleti feladatának megoldása több mint
végzős órá. Azt látni ki, hogy a fejlődési folyamat
ok-és okozati láncolatában legalább megközelítő-
leg törvényszerűségeket fedezzen föl, a melyek
a népek életének és fejlődésének természeténél fogva

kíván dolgozni a népek mondanak történet, de
a német tudomány részéről is követendő példá-
kat nyújtott folyóirat, mely a közéleti és
a legközvetlenebbé fejlődésük fel-
adóját a néprajz korán kezdte országhoz egy
és egyetemen politikai szemlést tüntet népek közt
a közéleti megismerés alapján szilárdul egyet-
értés, szeretet és bensőszerű kapcsolat társ ki.

Ugyanez a cél megközelítését valja felad-
tának, a melletti hogy az egyetemes tudomány
szolgálatba szegődik. Híremben egy másik ut-
valóság: a Magyarországi Néprajzi
Társaság is, a mely az egyetemes tudomány
érdeklődést keltett a néprajz iránt, jól
lehet még mindenek elől a néprajz alap-
műveletét.

De alig is van a tudományok között, csak
az is a néprajz alap-
műveletét.

Katona Lajos: A népmesékről c. tanulmánya

1. évf. 1. sz. Január 20.

1920

AKTIVISTA RÖPIRAT

Publikációs hely: Pécs, 11. sz. Szerkesztő: Katona Lajos	Szerkesztő: Katona Lajos	Kiadó: Pécs, 11. sz. Ár: 100.00
---	--------------------------	------------------------------------

MIT AKARUNK?

Közéletünk a közéleti életben a legnépszerűbbek között: kisebb-
berek tulajdonsága, de még a kisebbek is mindun-
talan a régi fejlődésük eszméi, érzelmek és
hajlamaival keveredő keletje.

A folklór tehát tárgynak és eszmének
közvetlen az etnológián keresztül állnak össze.
Az etnológia ugyanis a népeknek nyilván szű-
kebb tárgykörébe tartozó tudományok közül a
nép anyagi és szellemi életének mindenestül
jelenségét és kiterjedését, a jelenségeknek együt-
tal egész a legközvetlenebbé időkig vissza kiterjedő fej-
lődés-menetét is meg igyekszik állapítani, a
mely közéleti feladatának megoldása több mint
végzős órá. Azt látni ki, hogy a fejlődési folyamat
ok-és okozati láncolatában legalább megközelítő-
leg törvényszerűségeket fedezzen föl, a melyek
a népek életének és fejlődésének természeténél fogva

GABRI KÁROLY

Pályázat: A közéleti életben a legnépszerűbbek között: kisebb-
berek tulajdonsága, de még a kisebbek is mindun-
talan a régi fejlődésük eszméi, érzelmek és
hajlamaival keveredő keletje.

Az 1920 című aktivista röpirat első száma

KRÓNIKA

SZÉPIRODALMI MŰVÉSZETI ÉS
KRITIKAI FOLYÓIRAT SZERKESZTI
KONDOR RÉGÉSZ SZŐRŐ

1. évf. 4. szám.

TARTALOM: Pécsi levelek. — Rádhányi Tóth Gyula költészetéről. — Kon-
dor Lajos: Rádhányi Tóth Gyula költészetéről. — Császár Zoltán: Don Juan és
a szerelmes (Novella). — Berthold József: A kőszék elhagyása. — Si-
món Pál: A helyes (Vers). — Molnár Farkas: A közéleti (Tanul-
mány). — Székely.

Szerkesztő és kiadó: Molnár Farkas, Pécs, 11. sz. 11. sz.
Pécs, 1920. Ára 6 Krónika. november 15.

A Krónika címlapját Molnár Farkas tervezte

Somlyó Zoltán. Őt Szegedről csábította Pécsre az akkori szerkesztő. Az „átkozott költő” csak pár hónapot tölt a Pécsi Naplónál. Néhány hangulatos tárca, impresszionista ceruzavázlat, a hírrovatban közölt szellemes, csipkelődő vers és publicisztikai írás őrzi nyomát. Somlyó is Pestre távozik. „Így szálltam egykor vidékről vidékre, – meg nem hallottam én a földi zajt” – emlékezik vissza lírai önéletrajzában. – Thury és Somlyó pályáján egyaránt rövid állomás a pécsi redakcióban töltött idő. Maga a lap azonban, melynek főszerkesztője egy fölkészült újságíró, Lenkei Lajos, évtizedekig formálja a város közvéleményét. A századforduló politikai harcai egyidőben több lapot is életre hívnak. 1906-ban Barta Lajos kiválik a Pécsi Napló kötelékéből, és Pécsi Független Újság címmel megindítja rövid életű vállalkozását. 1910-ben a Pécsi Napló mellett még három újság lát napvilágot (Pécsi Újlap, Pécsi Közlöny, Pécsi Hírlap).

A század első évtizedére kialakul a városban egy elég nagyszámú liberális értelmiségi réteg. Kereskedők, tanárok, ügyvédek, orvosok tartoznak bele. A vita, a véleménycsere, a hangosan gondolkodás fórumai az egyletek, a kaszinók, a kávéházak. Terjed a szabadkőművesség. Az értelmiség leghaladóbb része kapcsolatot teremt a szociáldemokrata párttal és a munkássággal. Ott vannak a május elsejei ünnepségeken, a haladó irodalom népszerűsítésére szervezett irodalmi esteken, támogatják a színház építésére indított mozgalmat. Olvassák a Nyugatot, előfizetői a Huszadik Száznak. Cikket írnak a helyi lapokba, előadásait különnyomatban jelentetik meg, rangosabb munkáik az országos folyóiratokhoz is eltalálnak. Katona Lajos még elég magános lehetett a nyolcvanas években. Lenkei Lajos mellett a századfordulón már rokongondolkodású munkatársak álltak. A haladó értelmiség számos kiváló alakja él a városban. Buday Dezső – Babits nagybátyja – a baranyai egyke első kutatója. Középiskoláit Pécsen végzi, majd néhány évig városi illetve megyei tisztviselő. Hajdu Gyula a baranyai munkásság ismert vezetője. Doktor Sándor a szabadgondolkodók társaságában fejt ki jelentős tevékenységet. Hajdu is, Doktor is jeles publicisták ezekben az években.

Cikkek, tanulmányok, röpiratok jelennek meg nevük alatt. Mindketten a haladó irodalom támogatói.

Ez az értelmiségi réteg tapsolhatott Kosztolányi Dezsőnek 1910-ben, amikor a városba látogatott. S ugyancsak ez tölthette meg a Vigadó dísztermét, ahol ugyanebben az évben a Nyugat tartott felolvasó estet. Ady, Ignótus, Hatvany Lajos, Helldorff Jenő lépett a dobogóra. A város szellemi életének mozgását, az izlést fölkaparó vitákat jól tükrözik a korabeli újságok, a Nyugat-estről megjelent ellentétes tartalmú tudósítások, a modern költészetet gúnyoló versparódiák.

A századforduló táján lép Pécs a modern magyar városok sorába. A „várossal” történet találkozása élményét viszik magukkal azok is, akiknek csak dajkája és fölnevelője lehetett Pécs. Elgondolkoztató, hogy a modern európai művészet több jeles alakja csaknem egyidőben innét indult. Itt született Vásárhelyi Győző (Victor Vasarely), Breuer Marcel és Forbát Alfréd, itt volt diák Molnár Farkas és Dobrovics Miklós (Nicola Dobrovic), s – igaz, már a háború utáni években – itt találkozott a „város” élményével Granasztói Pál.

A század első két évtizedének irodalmi-szellemi élete Pécsen 1918 és 1921 közt tetőz. Bár a világháború befejeztével a várost szerb katonaság szállja meg, Pécsen liberális politikai légkör uralkodik. A Magyar Tanácsköztársaság leverése után számos haladó értelmiségi itt talál menedéket. Egyre-másra jelennek meg a társadalmi haladást és a művészi progressziót zászlajukra tűző újságok, diáklapok, irodalmi folyóiratok és alkalmi kiadványok (Munkás, A Vád, Diák-Élet, Haladjunk, Pécsi Színházi Élet, Pécsi Heti Revü). „Kiszabadítani a Gondolat múltba pányvázott, fényesre cirógatott ménjeit, hogy váltott lovakon rohanjon az Eszme, a patkódobogásuk riadózzon ki vermekbe kátyúsodott Ember!” – hirdeti egy aktivista röpirat, melynek Haraszti Sándor az egyik szerkesztője. Csuka Zoltán lapja, a Krónika – többek között – a fiatal Kodolányi verseit közli. Amikor az ellenforradalmi rendszer Pécsre is kiterjeszti hatalmát, a haladó értelmiség jelentős része Bácskába menekül, ahol majd a jugoszláviai, vajdasági magyar irodalom megalapozója lesz.

Illyés Gyula: Tiszták című, új drámáját nagy sikerrel mutatta be december 19-én a Pécsi Nemzeti Színház. A bemutaton megjelent író, *Dobai Vilmos* rendezőt és az együttes tagjait meleg ünneplésben részesítette a közönség.

A mű témája a 13. századi délfrancia albigens eretnekmozgalom leveréséhez kapcsolódik, s egy elpusztított ország máig ható történelmi, írói eszmei tanulságait állítja a középpontba.

„A hazugságból hámozni ki az igazságot, a beszennyezettség mögött megmutatni a tisztaságot, – van ennél vonzóbb írói feladat?

Mégsem csak eszméket és történelmi eseményeket akartam ábrázolni. Hanem szerelmet és gyűlöletet, ártatlanságot és elbukást; eleven emberek szenvedélyén át azt, ami öröktől fogva mindmáig elevenen uralkodik rajtunk: a végzetet.

A darabban elhangzik Pécs város neve is. Találkozásunk emlékéül tettem oda. És köszönetül. Ha nincs pécsi igény, ez a darab sincs” – írta Illyés Gyula a bemutató elé.

DIÁKLAP jelent meg a Pécsi Tanárképző Főiskolán, a címe: „Tanárképző”. Az ezévi második szám arról tanúskodik, hogy szerkesztői a rovatok határozott arculatának kialakítására törekcszenek. Érdekesnek ígérkezik a felsőoktatás reformjáról megindult vita, s hasznosak a főiskola könyvtára által közzétett bibliográtiák.

DECEMBER 5-ÉN mutatta be a Pécsi Nemzeti Színház operaegyüttese Flotow: Márta c. operáját. A sikeres előadás után meleg, bensőséges hangulatú ünnepségre került sor a zárt függönyök mögött. Pécs város vezetői, a színművész kollegák és a színház igazgatója köszöntötték az együttest fennállásuk 10. évfordulója alkalmából.

Az opera-részleg 1959 őszén alakult s a tiz esztendő folyamán 35 bemutatót tartott. Előadásai nem csupán a pécsi operakedvelő közönséget szolgálták: fennállásuk idején több dunántúli városban, községben is bemutatták műsorukat.

A FELSZABADULÁS UTÁNI magyar irodalom kérdéseivel foglalkozó „Élő irodalom” c. nemrég megjelent tanulmánykötet tartalmazza Kolta Ferenc: Ifjúsági irodalmunk húsz éve c. tanulmányát, amelynek első változata a Jelenkor hasábjain jelent meg először az ifjúsági irodalomról folytatott vita során.

FEBRUÁRI SZÁMUNK TARTALMÁBÓL:

Interjú Tüskés Tiborral
Bajomi Lázár Endre: Francia krónika
Bertha Bulcsu: Tűzgömbök II.
Dévényi Iván: Gerő Ödönről
Gál István: Babits Mihály és Szabó Dezső
Gergely Éva: Halandzsa (Tanulmány)
Heitler László: Kiállítási napló
Pákolitz István versei
Rónay László: Jékely Zoltánról
Tüskés Tibor tanulmánya
Végh Antal riportdrámája
A pécsi irodalom kistükré.

Pályázati felhívás

A Szakszervezetek Országos Tanácsa hazánk felszabadulásának 25. évfordulója alkalmából a festészet, a grafika, a szobrászat és az iparművészet minden ágában országos pályázatot hirdet.

A pályázaton csak hivatásos alkotóművészek, a Művészeti Alap tagjai vehetnek részt. Új művekkel, amelyek eddig kiállításon még nem szerepeltek. Egy-egy művész maximálisan 3 alkotással pályázhat, de sorozat esetében grafikából, éremből és kerámiából 5-5 művet is elfogadunk. A műveket kiállításra alkalmas állapotban, nemes anyagban kérjük beküldeni.

Olyan színvonalas alkotásokra számítunk:

amelyek hazánk felszabadulásának élményvilágából, a dolgozó emberek mindennapi életéből merítik témájukat, a környezet esztétikus alakítását szolgálják és alkalmasak arra, hogy közintézményekben, állami, társadalmi központok székházaiban, művelődési otthonokban, könyvtárakban, klubokban, üdülőkben elhelyezve, közkinccsé váljanak.

A beküldött pályaműveket IV. kategóriában bíráljuk el.

- a) festészet,
- c) szobrászat,
- b) grafika,
- d) iparművészet.

A pályázaton résztvevő művek között mind a négy kategóriában több díjat osztunk ki:

Szobrászat:

1 db I. díj	12 ezer forint
2 db II. díj	8 ezer forint
3 db III. díj	5 ezer forint

Festészet:

1 db I. díj	12 ezer forint
2 db II. díj	8 ezer forint
3 db III. díj	5 ezer forint

Grafika:

1 db I. díj	12 ezer forint
2 db II. díj	8 ezer forint
3 db III. díj	5 ezer forint

Iparművészet:

1 db I. díj	12 ezer forint
2 db II. díj	8 ezer forint
3 db III. díj	5 ezer forint

A beküldött alkotások szabályos keretek között kerülnek zsűrizésre, amelyben részt vesznek a szakszervezetek képviselői is.

A pályaművek beküldésének határideje:

1970. V. 25.

A beküldés címe:

Magyar Nemzeti Galéria,
Bp. V., Kossuth Lajos tér 12.

Kiállítás helye és időpontja:

Magyar Nemzeti Galéria,
1970. augusztus.

A Szakszervezetek Országos Tanácsa az illetékes állami, társadalmi, szakszervezeti szerveknek, továbbá néhány kulturális intézménynek és termelő vállalatnak a kiállításon bemutatott alkotások egy részét megvásárlásra javasolja.

SAKSZERVEZETEK ORSZÁGOS TANÁCSA

STÚDIÓSZINPAD alakult a Pécsi Nemzeti Színházban. Az együttes fiatal színművészei decemberben a *Jelenkor* anyagából összeállított irodalmi műsorral léptek a közönség elé. Az előadást *Orbán Tibor*, a pécsi színház új fiatal rendezője szerkesztette és rendezte, a műsor középpontjában a városhoz, a Balatonhoz és a Dunántúlhoz kapcsolódó témák álltak, de jól érzékeltették folyóiratunk országos és európai érdeklődését is. Versek, elbeszélések, egyfel-

vonások mellett dalok, a Bóbita együttes és a Pécsi Balett műsora tette változatossá a programot.

Az est nyolc fiatal művésze: *Bösze György*, *Győri Emil*, *Karikás Péter*, *Kézdy György*, *Kovács Dénes*, *ifj. Kömives Sándor*, *Ronyecz Mária* és *Szabó Tünde* a Kamaraszínházban bemutatott eddigi három előadáson megérdemelt szép sikert aratott.